

Československá stopa na Podkarpatské Rusi, památky v ohrožení a úkoly památkové péče s důrazem na význam kulturního dědictví

 VYSOKÉ UČENÍ FAKULTA
TECHNICKÉ ARCHITEKTURY
V BRNĚ

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

METODICKÉ CENTRUM
MODERNÍ ARCHITEKTURY
V BRNĚ

**Československá stopa
na Podkarpatské Rusi,
památky v ohrožení
a úkoly památkové péče
s důrazem na význam
kulturního dědictví**

Vlasta Loutocká, Hana Urbášková (ed.)

Brno 2022

Publikace vyšla s podporou projektu specifického výzkumu pro rok 2022/2023 s názvem Dědictví československých architektů v bývalé Podkarpatské Rusi v kontextu památkové ochrany vedeném pod označením FA-J-22-8095

Československá stopa na Podkarpatské Rusi, památky v ohrožení a úkoly památkové péče s důrazem na význam kulturního dědictví

Editoři publikace: Vlasta Loutocká, Hana Urbášková

Autoři textů: Eva Borecká, Ivo Bednář, Romana Klasová, Ilnara Dudash, Iryna Matsevko, Kateryna Kublytska, Vlasta Loutocká, Jana Gregorová, Hana Urbášková, Petr Svoboda, Petr Kunc

Odborný recenzent: Doc. Ing. arch. Jarmila Húsenicová, PhD.

© Vysoké učení technické v Brně, Fakulta architektury, 2022

ISBN 978-80-7623-100-9

Obsah

Úvod Preface / Vlasta Loutocká	5
Společná cesta Československa a Podkarpatské Rusi na příkladech rodinných kořenů, závazek do budoucna	7
Zabudnutá generácia – Vojtech Borecký – maliar Podkarpatskej Rusi / Eva Borecká	8
Oblasti spolupráce statutárního města Brna s partnerskými městy na Ukrajině / Ivo Bednář	17
Československá stopa na Podkarpatské Rusi	23
Okolnosti vzniku a současný stav meziválečné architektonické produkce obytných budov Užhorodu / Romana Klasová	24
Karel Boublík, architekt Lvova / Ilnara Dudash	46
Památky v ohrožení	51
Difficult Heritage of Ukraine: Lessons Not Learned in Approaching the Past and New Challenges in (Post)War Context / Iryna Matsevko	52
Destruction of Immovable Cultural Heritage During the War of the Russian Federation against Ukraine / Kateryna Kublytska ..	53
Přesuny dřevěných kostelíků z Podkarpatské Rusi do Československa / Vlasta Loutocká	61
Možné metodické přístupy ku obnově zaniknutého architektonického dědictví / Jana Gregorová	82
Le Corbusier ve Francii a v Indii: Srovnání péče o Le Corbusierův odkaz / Hana Urbášková	96
Hodnota vybraných židovských památek po II. světové válce / Petr Svoboda	109
Záchrana smuteční obřadní síně významného brněnského architekta Prof. Ing. arch. Ivana Rullera / Petr Kunc	119
Autoři	131
English Summary	135

Úvod

Vlasta Loutocká

Osudy Ukrajiny a České republiky nebo spíše příslušníků obou národů se v dějinách protnulý několikrát. Za prací nebo na útěku před útlakem směřovaly desítky Ukrajinců do Čech, v době pobělohorského temna se naopak Češi usídlili na Ukrajině. Koncem 19. a začátkem 20. století přicházeli za příslibem levné půdy a osvobození od daní, zakládali zemědělské podniky a přinášeli technologii a výrobní postupy zde zatím neznámé. Pracovali v cukrovarech a pivovarech i v technických odvětvích. Ve stejné době směřovali zejména na průmyslovou severní Moravu dělníci i úředníci z nedaleké Haliče. Na přelomu let 1842 a 1843 pobýval ve Lvově Karel Havlíček Borovský. Architekt a stavitel Josef Hlávka vypracoval v roce 1861 projekt rezidence řecko-katolického metropolitního biskupa v Černovicích. Stavba byla dokončena v roce 1882 a v červnu 2011 byla zapsána do seznamu památek světového dědictví UNESCO.

Nedlouho po skončení války, rozpadu Rakousko-Uherska a vyhlášení nezávislosti Československa 28. října 1918 byl 12. listopadu 1918 Národní radou rusínskou v USA vysloven první požadavek připojit Uherskou (později se vžilo spíše pojmenování Podkarpatskou) Rus k Československu.

O necelý rok později, 10. září 1919, se Podkarpatská Rus stala součástí Československa. Nastalo období, kdy Československo otisklo na Podkarpatské Rusi svou výraznou stopu.

Ve své disertační práci se tímto obdobím chci zabývat a zaměřit se zejména na stavby, které na Podkarpatské Rusi vytvořili nebo vyprojektovali významní českoslovenští architekti. V tomto roce jsem měla naplánovaný výzkum na místě. Jenže 24. února 2022 všechno změnila a téma výzkumu bylo překryto naléhavějším tématem – tématem ohrožených památek. Dnes už nejen ohrožených, ale i zničených těžko pochopitelnou ruskou agresí. Proto příspěvky, které jsou shromážděny v této publikaci, vypovídají nejen o společných paralelách Československa a Podkarpatské Rusi, Čechů a Rusínů, Čechů a Ukrajinců, ale i o ohrožení kulturního dědictví. A zamýšlejí se také nad tím, jak zničené dědictví nahradit – obnovit, rekonstruovat nebo pouze připomenout?

Ale památky mohou být ohrožené i v době míru – nezájmem, neznalostí, nedostačenou údržbou, změnou politického smýšlení, ... Některé příspěvky vypovídají i o takových hrozbách.

Preface

Vlasta Loutocká

The fates of Ukraine and the Czech Republic, or rather the members of both nations, have intersected several times in history. Dozens of Ukrainians went to Bohemia to work or to escape oppression, while Czechs settled in Ukraine during the post-Belarusian darkness. In the late 19th and early 20th centuries, they came for the promise of cheap land and tax exemption, setting up farms and bringing technology and production methods hitherto unknown here. They worked in sugar mills and breweries as well as in technical industries. At the same time, workers and civil servants from nearby Halice were moving to industrial North Moravia in particular. At the turn of 1842 and 1843, Karel Havlíček Borovský stayed in Lvov. In 1861, architect and builder Josef Hlávka designed the residence of the Greek-Catholic Metropolitan Bishop in Černovce. The building was completed in 1882 and, in June 2011, was inscribed on the UNESCO World Heritage List.

Not long after the end of the war, the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the declaration of independence of Czechoslovakia on 28 October 1918, the first demand to annex Hungarian (later called Subcarpathian) Ruthenia to Czechoslovakia was made by the National Council of Rusyns in the USA on 12 November 1918.

Less than a year later, on 10 September 1919, Subcarpathian Ruthenia became part of Czechoslovakia. This was the period when Czechoslovakia made its distinctive mark on Subcarpathian Ruthenia.

In my dissertation, I want to deal with this period and focus in particular on the buildings created or designed in Subcarpathian Ruthenia by prominent Czechoslovak architects. This year, I had planned on-site research. But February 24th, 2022, has changed everything, and the topic of research was covered by a more urgent topic – the topic of endangered monuments. Nowadays not only endangered but also destroyed by the hardly understandable Russian aggression. That is why the contributions collected in this volume testify not only to the common parallels between Czechoslovakia and Subcarpathian Ruthenia, Czechs and Rusyns, Czechs and Ukrainians but also to the threat to cultural heritage. And they also reflect on how to replace the destroyed heritage – to restore, reconstruct, or merely commemorate?

But monuments can also be threatened in peacetime – by neglect, ignorance, insufficient maintenance, and changes in political thinking;... Some of the contributions also speak of such threats.

Společná cesta Československa a Podkarpatské Rusi na příkladech rodinných kořenů, závazek do budoucna

Zabudnutá generácia

Vojtech Borecký – maliar Podkarpatskej Rusi

Doc. Ing. arch. Eva Borecká

Abstrakt

Na Podkarpatskej Rusi (1919–1938) sa paralelne s architektonickou modernou v novovzniknutej Československej republike (1918–1939) rozvíjalo domáce avantgardné výtvarné umenie. Umelecká škola v Užhorode vedená Jozefom Bokšayom (1891–1975) a Vojtechom Erdelyom (1891–1955) vychovala mladú generáciu výtvarníkov. Jedným z nich bol aj maliar Vojtech Borecký (1910–1990).

Kľúčové slová

Vojtech Borecký, podkarpatská maliarska škola, expresionizmus, moderna

1. Úvod

Štúdia vychádza z práce historika Ivana Popa, v ktorej analyzuje maliarsku školu prvej polovice 20. stor. na Podkarpatskej Rusi, a tiež z textov katalógov kurátorky Daniely Kaprálovej k výstavám maliara V. Boreckého. Čerpá z archívu rodiny Boreckých, zbierkových predmetov Zakarpatského oblastného múzea Jozefa Bokšaya v Užhorode a z Východoslovenskej galérie v Košiciach.

Pohľad autorky štúdie je faktografický, nezaobrá sa témou „my a oni – rozvinutý industriálny západ v opozícii k zaostalému rurálnemu východu“ v období spoločného štátu, zloženého z viacerých národov, ktorú vo výskumoch rozoberajú umenovedné disciplíny.

2. Architektonická a výtvarná moderna na Podkarpatskej Rusi

Po vzniku republiky sa Užhorod stal hlavným mestom Podkarpatskej Rusi, tejto prírodne krásnej, ale kultúrne a priemyselne nerozvinutej oblasti. Prvou úlohou štátu bolo urýchlene vybudovať sídlo a štruktúru riadiacej administratívy, k tomu primerané bývanie pre štátnych zamestnancov a ďalšie objekty občianskej vybavenosti. Okrem niekoľkých architektov zo Slovenska, ktorých realizácie sú v regióne zastúpené, bola to príležitosť pre mnohých českých architektov, staviteľov a stavebné firmy realizovať sa vo východných územiach republiky – ako na Slovensku, tak v Podkarpatskej Rusi. Ich príchod znamenal import moderny a civilizlačný skok do nového a dynamického 20. storočia. Budovala sa technická infraštruktúra mesta, zakladali sa nové štvrte. V administratívnej časti mesta Malý Galagov a vo štvrti víl a rodinných domov Veľký Galagov nájdeme stavby v rôznych odtieňoch štýlov 20. storočia – hľadanie národného slohu formou

umierneného rondokubizmu, oblúčikového dekorativizmu, úradnícky sloh, tradicionalizmus aj art deco a funkcionalizmus. Moderné stavby, ktoré stáli v hlavnom meste Prahe a Bratislave sa v krátkom čase dostali aj do miest a mestečiek na periférii republiky.¹ Celá oblasť zažívala v krátkom časovom období mimoriadny rozmach. Investície a eufória neboli iba v budovaní miest a obcí, v rozvoji priemyslu, obchodu, dopravy, ale prejavila sa aj vo výtvarnom umení.

Umelecké združenia v Podkarpatskej Rusi, formované pri osobnostiach miestnych výtvarníkov – maliarov Jozefa Bokšaya, Vojtecha Erdélyho, Emila Grabovského sa veľmi rýchle zorientovali v umeleckom smerovaní západnej Európy a postavili sa proti oficiálnemu akademickému umeniu. Vytvorili vlastnú národnú školu čerpajúcu motívy z prírody a z tradícií kraja, ktoré ďalej umelecky rozvíjali. Napriek kultúrnej aj geografickej vzdialenosti od centier umenia sa zakladatelia aktívne zapájali do európskeho výtvarného diania účasťou na výstavách v Prahe, Bratislave, Paríži, Mníchove, Benátkach. Paradoxne československá verejnosť o nich málo vedela, informácie o tomto fenoméne sprostredkoval pražský historik umenia, básnik a literárny kritik Jaroslav Zatloukal. Umelci prinášali zahraničné poznatky modernej maľby na Podkarpatský Rus, transformovali do svojej tvorby a výrazne vplývali na svojich žiakov. Krajínár Jozef Bokšay impresionisticky zachytával malebné Poloniny, expresívny Vojtech Erdély, prirovnávaný k podkarpatskému Paulovi Cézannovi, bol inšpirovaný životom a folklórom Rusínov. V roku 1927 v Užhorode Bokšaj a Erdély zahájili činnosť Verejnej školy kreslenia. Mimoriadne zoskupenie osobností, mladých absolventov tejto školy ako Kocka, Kontrakovič, Manajlo, Doboš, medzi nimi aj Vojtech Borecký, tvorilo umenie silne inšpirované regiónom – tzv. podkarpatskú školu.²

Jaroslav Zatloukal napísal po návšteve význačných maliarov v Užhorode: *„Od tejto chvíle bolo mojou myšlienkou ukázať československej verejnosti, že na Podkarpatskej Rusi nie sú iba neutušené hospodárske a sociálne pomery, ale aj život veľkého umeleckého kvasenia a vzopätia, ktoré nie je pozadu za historickými zemami a že sa môže výtvarnými prejavmi začleniť do všetkých moderných smerov.“* [1]

Formovanie takejto ideovo silnej skupiny podnietilo v roku 1931 vznik Spolku výtvarných umelcov na Podkarpatskej Rusi, ktorú podporil aj československý štát. Umelci dostávali štipendia na študijné cesty, štát zo štátnych prostriedkov kúpoval ich obrazy, ktoré sa mali stať základom pre podkarpatskú galériu. Miestna bohéma sa začiatkom 30. rokov stretávala v kaviarni u Bohumila Pruma, ktorá slúžila aj ako výstavný salón, obchod a diskusné fórum pre milovníkov umenia. Tento moderný polyfunkčný objekt postavený podľa projektu Františka Krupku v rokoch 1929–1932 sa nachádzal v starom centre mesta Užhorod.

Ivan Pop [2] výstižne opisuje snahu o národné sebaučrenie Rusínov, na území presahujúcim dnešné východné hranice Slovenskej republiky. *„Rusínske národné obrodenie v 20. storočí dosiahlo svojho vyvrcholenia vo výtvarnom umení v Československej republike. U národov strednej Európy sa tento proces prejavoval v literárnej sfére a prostredníctvom slova v rodnej reči, u Rusínov, ktorí nemali kodifikovaný spisovný jazyk, mal tento proces inú formu a stal sa stredo európskym kultúrnym fenoménom.“* Začiatkom roku 1936 bola v Bratislave výstava umelcov Podkarpatskej Rusi, tlač o nej písala: *„Od realizmu cez impresionizmus dostávame sa k výraznému expresionizmu, favizmu a surrealizmu. Títo umelci chcú zachovať krok s ostatným umením a preto tá nedisciplinovaná farebnosť, často divokosť celku, akési štetcové siláctvo. Avšak sú to vlastnosti, ktoré môžu prospieť ďalšiemu vývoju.“*

1 DEGYARYOVA, Lina a Olashyn, Oleg, 2019. Modernizmus v Užhorode: zlatý vek výstavby mesta. In.: *Umenie Podkarpatskej Rusi 1919–1938. Československá stopa*. Katalóg k výstave. Košice, Východoslovenská galéria, s. 51–60. ISBN 978-80-85745-80-1

2 KLEBAN, Miroslav, 2019. 1919–1938. In.: *Umenie Podkarpatskej Rusi 1919–1938. Československá stopa*. Katalóg k výstave. Košice, Východoslovenská galéria, s.17–47. ISBN 978-80-85745-80-1

obr. 1: Matka Emma, deti Tichomír, Vojtech (v strede) a Štefan. Zdroj: archív rodiny Boreckých; obr. 2: Otec – učiteľ Vojtech Borecký st. (1908) Zdroj: archív rodiny; obr. 3: Rodičia a traja synovia Tichomír, Vojtech a Štefan, Ubl'a 1916. Zdroj: archív rodiny

obr. 4: Vojtech a rozpracovaný portrét sestry Elly, Užhorod 1930. Zdroj: archív rodiny; obr. 5: Portrét mladého Vojtecha vo Viedni, autor neznámy. Zdroj: súkromný majetok

obr. 6: Maliar Borecký v plenéri, Švajčiarsko 1984. Zdroj: archív rodiny; obr. 7: Štúdiá charakterovej hlavy. Zdroj: archív rodiny

obr. 8: Krym. Zdroj: archív rodiny; obr. 9: Poloniny. Zdroj: archív rodiny

obr. 10: Rodina v horách. Zdroj: archív rodiny; obr. 11: Pastieri. Zdroj: súkromný majetok

3. Podkarpatský maliarsky fenomén a Vojtech Borecký

3.1 Východiská a predpoklady

Pôvod rodiny Boreckých [3] je zaznamenaný v 18. stor. v poľskom Krakove. V rámci učiteľského povolania, ktoré bolo v rodine odovzdávané po niekoľko generácií, boli otcovia-učitelia prekladaní do rôznych, najmä východných častí monarchie - do obce Sulín pri Starej Ľubovni, Hlinné pri Prešove, Ubľa pri dnešných hraniciach s Ukrajinou. Budúci maliar Vojtech Borecký sa narodil v roku 1910 v Ubli, ako druhý z piatich tu narodených detí učiteľa Vojtecha Boreckého st. Napriek odľahlosti pôsobiska hlavy rodiny, rodina si udržiavala ducha vzdelanosti. Určite významnú rolu zohrala rozhladená matka Emma rodená Petrovičová, ktorá do svadby s Vojtechom st. viedla v obci poštový úrad. Výchova detí bola zameraná na získanie kvalitného vzdelania a pokračovanie v tradičnom učiteľskom povolaní. (V dospelosti traja synovia dosiahli vysokoškolské vzdelanie, Vojtech ml. a sestra Ella absolvovali učiteľský ústav). V Ubli zotrvali do roku 1925, kedy otca na príkaz školskej prefektúry preložili na nové pôsobisko na slovenskú ľudovú školu na Podkarpatsku Rus, do jej hlavného mesta – Užhorodu. Základy výtvarného vzdelania získal Vojtech už na ľudovej škole od otca, v roku 1927 ukončil reálne gymnázium v Užhorode (navštevoval v r. 1920–1927). Na detstvo v Užhorode spomínal jeho najmladší brat lekár Ladislav ako na krásne a romantické roky prežité v rodinnom dome so záhradou pod užhorodským hradom, pri rieke Uh, v Poloninách, kde sa nadväzovali celoživotné priateľstvá (s tu pôsobiacimi českými úradníckymi rodinami). V roku 1931 Vojtech ukončil Učiteľský ústav a nastúpil ako učiteľ na Ľudovú školu v Kopani (1931–34). Učí, študuje, boxuje, šermuje, hrá tenis, spolupracuje s ochotníckym divadlom a usilovne každý deň skicuje a maľuje. Bol mimoriadne zaujatý „kultúrnym vzopätím“ v Užhorode a očarený autentičnosťou života v Poloninách, svoje okamžité emócie pretavoval do rýchlej kresby. Svoj výtvarný talent ďalej profesionálne rozvíjal na Večernej škole umenia (1928–1932) pod vedením V. Erdélyiho, J. Bokšaya a E. Grabovského. Bližšie mal k dravému výtvarnému prejavu Erdélyiho, ktorý sa s ním cítil aj duchovne spriaznený a pochvalne sa o ňom vyjadroval. Bol zaniieteným kresliarom a rýchlymi ťahmi dokázal zachytiť okamih, živočíšnosť, spontánnosť, pohyb v jeho dynamike, emócie, extázu, anatómiu a krivky tela. Postavy chagallovskej levitujúcej aj pevne ukotvené na zemi v každodennej pracovnej činnosti. Početné prípravné štúdiá neskôr použil na veľkorozmerné epické kompozície.

Roky 1934–36 strávil na vojenskej prezenčnej službe v Pardubicich na jazdeckom učilišti. V tom čase v Prahe na Karlovej univerzite študovali právo jeho dvaja bratia Tichomír a mladší Štefan. Vojtechove časté návštevy hlavného mesta republiky smerovali k návšteve bratov a zároveň k štúdiu klasického aj moderného českého výtvarného umenia a k stretnutiam s umelcami. Vplyvný akademický maliar Villi Nowak po vzhliadnutí jeho kresieb bol udivený silou jeho talentu. [4] Vojtech však svoje maliarske pôsobenie chcel spojiť s Podkarpatskou Rusou a chcel pokračovať v štúdiu výtvarného umenia v Kyjeve.

Nasledujúce roky niekoľko krát mení miesto svojho učiteľského pôsobenia, 1936–38 meštianka v Kralovo nad Tisou, 1939–41 Veľký Bočkov, kde je zachytený na fotografii so študentkami.³ Po roku 1947 opúšťa pedagogickú činnosť a venuje sa iba maľovaniu.

3 KUŠTEK, Vladimír, 2018. *Československý svet v Karpatoch*. Bratislava, Združenie inteligencie Rusinov Slovenska. s. 41, 227, 231. ISBN 978-80-971779-8-0

3.2 Tvorba

V mladosti bol Vojtechovi bližší expresívny a farebný Vojtech Erdély. Erdélyho fantaziijnú farebnosť v odtieňoch ružovej a tyrkysovej však nekopíroval. V niekoľkých obrazoch experimentoval s odtieňmi vášnivej červenej, ktorú rozvíril do divokého tanca horalov pri ohni, alebo ju použil do statického portrétu čítajúceho brata Štefana, ktorý bol mimoriadne aktívnou osobnosťou. V rozmanitej farebnej škále abstraktne vyjadril realitu – svetlo, tieň, plasticitu, horúce krymské leto a ľahký prázdninový deň na brehu mora.

Vojtech je pudový maliar, ktorý chcel namaľovať krajinu, ale jeden a pol metra nad zemou. Diela maľuje na jedno nadýchnutie, je v ňom toľko erotického dusna s obrovskou hnacou silou, ako u žiadneho jeho rovesníka. [5]

V katalógu [6] k jeho výstave v roku 2001 čítame: „Mladý umelec je majstrom figurálnych kompozícií, maľuje lyricko-epické výjavy plné expresívneho náboja, tematicky sa viažuce k dedinskému životu na vrchovine. Zachytáva romantickú dušu, čistotu prostoduchého dedinského človeka, jeho autentickú vnútornú silu. Vzdáva mu úctu, obdiv aj lásku – v obrazoch s tematikou zväžanie dreva, drevorubači, milenci, krížne cesty... Veľkoplošné figurálne plátna vychádzajú z vnútra, spontánne a zrazu, je v nich niečo veľké a grandiózne, čo si zaslúži ovácie. Táto stupňovitost hraničí až z drámou. Autor vidí a cíti cez farbu, zvlášť cez modré tóny.“

Pravdivo sa k jeho tvorbe vyjadrovali aj jeho súčasníci. Vojtech Borecký prejavuje veľký kompozičný zmysel, pracuje farebnou aj formovou skratkou. [7] Stáva sa zrelou osobnosťou a získava cenu Maďarskej kráľovskej akadémie za dielo Tancujúca mládež, ktoré odkúpilo Budapeštianske múzeum krásnych umení. Vystavuje v Užhorode, Moskve, Viedni, Rige, Bratislave, Prahe, Mukačeve...

obr. 12: Brat Štefan. Zdroj: archív rodiny; obr. 13: Rusínka Mária Stanková z Kalnej Rastoky. Zdroj: archív rodiny

obr. 14: Rusínka – štúdia. Zdroj: archív rodiny;
obr. 15: Milenci. Zdroj: archív rodiny; obr. 16:
Tanec pri ohni. Zdroj: archív rodiny

obr. 17: Kytica s orgovánom a tulipánmi. Zdroj: archív rodiny; obr. 18: Kytica s magnóliou. Zdroj:
archív rodiny

obr. 19: Jeseň. Zdroj: archív rodiny; obr. 20: Zima. Zdroj: archív rodiny

Maliar sa svedomito pripravoval k jednotlivým námetom. K jednej téme vypracoval množstvo prípravných čiastkových štúdií zachytávajúcích jednotlivé postavy. Prezentovaná charakterová hlava mladého muža je dochovaná minimálne v troch alternatívach. Rovnako postava Rusínky v extatickej póze je zastúpená v skiciach, čiastočných olejomaľbách, nakoniec ústiaciach do obrazu Milencov, mladej dvojice na pozadí s Poloninami. Milostnú tému stvárnil vo veľkých plátnach niekoľko krát. Častým námetom bol bežný život na Poloninách, práca drevorubačov, rúbanie, prítahovanie dreva, pri oddychu, alebo zväžaní dreva s konskými záprahmi. Maliarova práca v plenéri vyústila do monumentálnych obrazov zachytávajúcích klúd a okamih zblesku svetla, rozžiarenie krajiny v jej nekonečnej perspektíve. Zaujatý bol krásou mladých žien a pestrosťou ich ľudových odevov, ktoré zaznamenával na svojich obrazov, rovnako ho priťahovala rôznorodosť kytic kvetov, ktoré si aranžoval do váz.

4. Návrat na Slovensko

Druhá svetová vojna a nasledujúce udalosti výrazne menia autorov život. V 1947 sa rodina sťahuje do Košíc, Vojtech sa rozhodol ostať, tu cítil svoje umelecké korene a inšpiráciu. V roku 1964 však odchádza natrvalo z Podkarpatskej Rusi za rodinou do Košíc, kde žije a tvorí vo svojom ateliéri na Hlavnej ulici. V neskorších rokoch života sa venuje krajinomaľbe, zameranej na detail – výsek obrazu, kde hľadá klúd a bohatou farebnou škálou vyjadruje nespočetné odtiene krajiny vo všetkých ročných obdobiach.

S maliarom Vojtechom Boreckým som sa stretla asi dvakrát v rámci rodinných návštev, už v jeho staršom veku. Pôsobil uzavretým dojomom, bez potreby zapájať sa do nezáväzných rodinných diskusií a prekáračiek. V Košiciach žil v kontakte s bratmi a sestrou. Najmä brat Štefan sa o neho „pozorne až znervózňujúco staral“ a „vyrušoval“ ho v jeho osamelosti tvorivého vypätia. Žil staromládeneckým životom v byte /ateliéri s troma stojanmi s rozpracovanými obrazmi, obklopený svojimi dielami aj obrazmi priateľov, knihami a rôznymi predmetmi, ktoré mu pripomínali zaujímavé okamihy jeho života. Npropagoval svoju tvorbu, nezapájal sa do organizovaného výtvarného života, tvoril pre svojich obdivovateľov. Pokiaľ mu to zdravotný stav dovolil, podnikal zahraničné cesty (Kanada, Cyprus, Švajčiarsko), navštevoval bývalú manželku Oľgu a známych, maľoval v plenéri. Poznamenaný vekom nestvárnovo už veľké epické témy, maľoval najmä kytice v umiernennej farebnosti, ktoré sa tešili všeobecnej obľube. Vojtech (Adalbert) Borecký, (Boreczki, Boreckij) zomrel 12. júna 1990 v Košiciach.

5. Záver

Politika Československej republiky bola dvadsať rokov vedená na podporu a posilnenie slovenského obyvateľstva štátu. V 1938 pričlenením územia Podkarpatskej Rusi najskôr k Maďarsku, v 1945 k sovietskej Ukrajine sa radikálne zmenila národnostná politika. Generácia umelcov podkarpatskej školy s programom upevnenia národného povedomia Rusínov sa stala nežiaducou, nahradili ich nové kultúrne programy s novými cieľmi. Združenia sa rozpadli, jednotlivých členov postihol neraz tragický osud. Osoby a idey sa postupne vytrácali z povedomia kultúrnej obce – stali sa zabudnutou generáciou.

Avšak, I. Pop citujúc J. Zatloukala: „*Diela jej predstaviteľov – žiakov Bokšaya a Erdelyho sa stali zlatým fondom výtvarného umenia podkarpatských Rusínov.*“

Archív rodiny a verejne dostupné zdroje boli podkladom pre zhodnotenie diela V. Boreckého. Obrazy umelca sú čiastočne zastúpené vo Východoslovenskej galérii v Košiciach, početnejšie v galériách bývalej Podkarpatskej Rusi a mnohých súkromných zbierkach – domácich a zahraničných. Vďaka obetavým jednotlivcom – pracovníkom galérií na východnom Slovensku (Daniela Kapráľová), sa konalo po autorovej smrti niekoľko výstav, vytvorený bol film o jeho živote, jeho dielo je živé v Užhorode prostredníctvom propagácie moderny a zlatej éry Podkarpatskej Rusi, ktorej bol súčasťou, na sociálnych sieťach. [8]

Článok bol podporený z grantu KEGA č. 049STU-4/2021.

Použitá literatúra

- [1] POP, Ivan, 2009. *Malíři podkarpatské školy – vrchol rusínskeho národného obrození*. Dostupné na internete: prevzaté dňa 13.7.2022, <https://www.rusyn.sk/maliri-podkarpatske-skoly-vrchol-rusinskeho-narodniho-obrozeni/>
- [2] tamže
- [3] Archív rodiny Boreckých, s použitím fotografií, kresieb a maliieb umelca
- [4] KAPRÁĽOVÁ, Daniela, 2001. *Vojtech Borecký. Katalóg k výstave*. Prešov, vydavateľstvo CUPER. ISBN 80-88890-22-5. V texte uvádza mnohé citácie Boreckého súčastníkov, ktorí sa vyjadrovali k jeho tvorbe.
- [5] KONTRAKOVIČ, E., 1999. In: KAPRÁĽOVÁ, Daniela, 2001. *Vojtech Borecký. Katalóg k výstave*. Prešov, vydavateľstvo CUPER. ISBN 80-88890-22-5.
- [6] KAPRÁĽOVÁ, D., 2001.
- [7] POP, I., 2009. citácie Jaroslava Zatloukala
- [8] Dostupné na internete: prevzaté dňa 23.7.2022, <https://www.facebook.com/uzhhorod.modernism>

Oblasti spolupráce statutárního města Brna s partnerskými městy na Ukrajině

Mgr. Ivo Bednář

Abstrakt

Statutární město Brno má k dnešnímu dni na Ukrajině jedno partnerské město (Charkov) a s dalšími dvěma městy probíhá jednání o partnerství (Lvov a Užhorod). Přesto, že za uplynulých 14 let, respektive 17 let proběhlo nespočet společných akcí s partnerskými městy na Ukrajině, začnu aktivitou nejčerstvější, nejvíce potřebnou, ale pochopitelně nejsmutnější. Humanitární pomocí Ukrajině z důvodu nevyvolané agrese Ruské federace na Ukrajině.

Klíčová slova

Statutární město Brno, Charkov, Lvov, Užhorod, partnerská města, humanitární pomoc, partnerské vztahy, společné projekty

1. Humanitární pomoc Ukrajině v roce 2022

1.1 Právní rámec

Zastupitelstvo města Brna na svém zasedání Z8/36 konaném dne 1. 3. 2022 v bodě č. 141 na základě doporučení Rady města Brna a na základě návrhu Odboru zahraničních věcí Magistrátu města Brna schválilo poskytnutí daru ve formě materiální pomoci Ukrajině, která je zasažena válečným konfliktem, a to ve výši 10 000 000 Kč. Současně Zastupitelstvo města Brna pověřilo Radu města Brna rozhodnout o konkrétní formě materiální pomoci, a to dle aktuálních požadavků po konzultaci s konzulkou Ukrajiny v Brně a zástupci partnerských měst.

1.2 Průběh

V neděli 27. února zasedl na radnici města krizový štáb vedený primátorkou města Brna Markétou Vaňkovou. Zde byla probírána pomoc Ukrajině formou přípravy města na vlnu uprchlíků a zajištění jejich základních potřeb. Dalším bodem byla pomoc města Brna v zasažených oblastech, logicky tedy z pohledu města v partnerském městě Charkovu. Do neuvěřitelných 14 dní od vypuknutí války jsme měli první humanitární náklad doručen do Lvova. Odtud se tato pomoc distribuovala dále. Konkrétně šlo v první fázi o zdravotnický materiál a léky. Na základě usnesení Zastupitelstva města byly z úrovně Odboru vnitřních věcí MMB učiněny dvě objednávky u Úrazové nemocnice v Brně na zdravotnický materiál a léky v celkové hodnotě 1 664 108,72 Kč vč. DPH.

obr. 1: Humanitární pomoc městu Charkovu 29. 3. 2022. Foto OZV MMB

Rada města Brna na svém zasedání č. R8/203 ze dne 28. 2. 2022 schválila navázání partnerských vztahů mezi statutárním městem Brnem a ukrajinským městem Lvov.

Následně Rada města Brna č. R8/206 ze dne 9. 3. 2022 na základě požadavků partnerského města Charkov na materiální pomoc schválila zaslání další pomoci ve formě potravin, spacích pytlů, svítilen různých velikostí, na baterie nebo s nabíječkou, příkrývek, polštářů, powerbank, prostředků osobní hygieny, jídla pro děti, pitné vody, plen a léků. Tento materiál byl zaslán na Ukrajinu ve spolupráci s panem Fikáčkem, zástupcem společnosti Gepard express. Pan Fikáček byl, stejně jako v prvním případě s léky, osobně přítomen celé logistické operaci a materiál doručil na místo určení.

Následně Rada města Brna č. R8/209 ze dne 23. 3. 2022 schválila nákup dalšího materiálu na poskytnutí materiální pomoci, a to na základě požadavků zástupců samosprávy Charkova. Tentokrát šlo o nákup spotřebního materiálu a potravin (mikrovlňky, varné konvice, multifunkční hrnce, powerbanky, čepice, ponožky výtvarné potřeby pro děti, drogerie a potraviny, matrace, příkrývky) v maximální hodnotě 1,7 mil. Kč bez DPH.

Následně Rada města Brna č. R8/211 ze dne 30. 3. 2022 schválila zajištění nosičů plátů a výpalků, z nichž byly poté bezúplatně zkompletovány neprůstřelné vesty ústavem POST BELLUM, z. ú. K předání 243 neprůstřelných vest pak došlo prostřednictvím ústavu POST BELLUM, z. ú., a to Velvyslanectvím Ukrajiny v Praze.

Následně Rada města Brna č. R8/222 ze dne 1. 6. 2022 schválila zajištění materiální pomoci městu Užhorod ve výši 500 000 Kč v podobě trvanlivých potravin, drogerie a elektroniky (rychlovarné konvice, pračky). Tento náklad odjel ve dvou zásilkách dne 12. 7. 2022 a 30. 9. 2022.

obr. 2: Výstava Charkovské školy fotografie v Brně (15.–30. září 2021) Foto OZV MMB

Na svém zasedání konaném dne 21. 9. 2022 Rada města Brna č. R8/238 schválila návrh OZV na využití zbývající částky daru statutárního města Brna pro pomoc Ukrajině. Konkrétně se jedná o velkokapacitní diesellovou elektrárnu o výkonu 250 kW, kterou město Charkov momentálně potřebuje pro zvládnutí zimy. Zbylé prostředky budou použity pro nákup oblečení, elektroniky, potravin, hygieny, léků, kterou si převezme oblastní vojenská správa ve Lvově.

Tímto bude humanitární pomoc města Brna v roce 2022 vyčerpaná. Samozřejmě jsme s kolegy z našich partnerských měst v pravidelném kontaktu, stejně tak s paní konzulkou Annou Proshko a dalšími významnými osobnostmi zastupujícími ukrajinskou komunitu.

2. Charkov

2.1 Historie partnerství měst

V roce 2003 byly zahájeny první kontakty mezi městy prostřednictvím vzájemných návštěv oficiálních delegací vedení obou měst. V roce 2005 byl podepsán „Záměr o spolupráci mezi městem Charkovem a statutárním městem Brnem“ a následně v roce 2008 bylo podepsáno „Memorandum o spolupráci mezi městem Charkovem a statutárním městem Brnem“. Spolupráce mezi městy probíhá do dnešního dne. V roce 2022 nabylo partnerství nejvýznamnějších rozměrů, a to humanitární pomocí ze strany města Brna.

2.2 Další aktivity v roce 2022

- Vernisáž výstavy Charkovské paralely: architektura pozdního socialismu na Ukrajině a v ČR (květen 2022, ve spolupráci s paní Dudash, ředitelkou Ukrajinského centra v Brně)
- Přednáška paní Gubkiny, historičky architektury z Charkova: Ukrajinské architektonické dědictví pod ruskou hrozbou, Dům pánů z Kunštátu (duben 2022, ve spolupráci s Domem umění).

2.3 Aktivity v roce 2021

Společné projekty v rámci Charkovského roku:

- Výstava Charkovské školy fotografie v Brně (15. – 30. září 2021) Moravské náměstí v Brně https://www.brno.cz/documents/20121/244293/Charkov-2021-info_Kharkiv_School_of_Phography_cs.pdf/7b828a71-86ea-7fe4-5257-6868c629ce74?t=1655357675330
- Poetry in Motion/Poezie v pohybu (ve vozech tramvají DPMB byly verše charkovských básníků prezentovány v Brně 4. 11. – 4. 12. 2021 a recipročně byli zase v Charkově brněnští autoři a jejich verše byly prezentovány v prostorách charkovského metra a ve vstupních aulách městské hromadné dopravy). <https://charkov.dpmb.cz/>
- nejlepších 25 zahraničních studentů, kteří budou v nadcházejících letech studovat na jižní Moravě, získalo stipendijní podporu, z toho jsou 4 stipendisté z lektorátu českého jazyka v Charkově (2021), tento společný projekt zmiňují níže, viz školství

2.4 Přehled dalších aktivit

Hospodářský rozvoj – cestovní ruch

- obchodní mise do Charkova a účast města Brna na veletrhu Prom ENERGY (2019), účastnila se Regionální hospodářská komora Brno a za město tajemník Magistrátu města Brna
- návštěva brněnské delegace a zástupců podnikatelských kruhů v Charkově s cílem navázat nové kontakty zejména v oblasti hospodářské (2019)
- Mezinárodní veletrh turistických možností v regionech Regiontour – prezentace města Charkova na stánku partnerských měst Brna
- prezentace města Brna na výstavě „Charkov: Partnerství v cestovním ruchu“ a účast na mezinárodních odborných konferencích na téma cestovního ruchu

Školství a vzdělávání

- slavnostní otevření a zahájení činnosti Centra českého jazyka na univerzitě A. N. Beketova. Tento projekt vznikl na základě partnerství měst Brna a Charkova. Výuka je určena vysokoškolským studentům technických oborů, kteří se tak v Charkově mohou naučit český jazyk, což jim umožní splnit podmínky pro studium na brněnských univerzitách. Vysokoškolské studium v českém jazyce v Brně je pak pro tyto studenty zdarma. Náklady spojené se zajištěním lektora českého jazyka a jeho vybavení nese město Brno prostřednictvím Jihomoravského centra mezinárodní mobility. Charkovská univerzita zajišťovala (v době před válečným konfliktem) pro výuku prostory a také kancelář pro lektora. (Projekt se realizuje od roku 2018 do současnosti. Výuka probíhala po vypuknutí válečného konfliktu formou on-line a probíhá tak i nadále. Námi vyslanému lektorovi, který výuku v Charkově zajišťoval, se podařilo po zahájení války přibližně po týdnu vrátit zpět do ČR). V letošním roce dostalo stipendium 6 studentů z Charkova, třem z nich se však stále nedaří dostat přes hranice.

Architektura

- mezinárodní konference v Charkově „Záchrana kulturního dědictví“ (2018)
- prezentace vily Tugendhat a brněnského projektu BAM v Charkově (2018)
- návštěva charkovských architektů v Brně cílená na moderní funkcionalistickou architekturu (2016)

3. Oblasti spolupráce Brno – Lvov/Ukrajina

Zahájení rozhovorů o spolupráci začalo v roce 2019. Nejprve proběhla návštěva města Lvov zástupci z Brna. Kromě zástupců Brna se zúčastnila i paní ředitelka Knihovny Jiřího Mahena. Zde pak pokračovala spolupráce, kdy do Brna přijeli zástupci Městské knihovny Lvov v červnu 2019 (účast Odboru zahraničních vztahů společně s Knihovnou Jiřího Mahena při zajišťování programu).

V oblasti architektury proběhla návštěva lvovských architektů v Brně cílená na moderní funkcionalistickou architekturu (2016).

Obecně k dění mezi Brnem a Lvovem, ale povětšinou bez většího propojení na OZV:

Kulturní projekty

Měsíc autorského čtení, diskuse novinářů, spisovatelů, kulturních osobností (např. ředitel Anthroposu Petr Kostrhun, nakladatel Petr Mínařík, Jan Souček z ČT Brno aj.), představení české poválečné architektury, výstava Vily Tugendhat, Balet Národní opery Lvov v projektu Dance Brno 100 aj.

Sportovní projekty (Mezinárodní turnaj fanoušků EUROFANZ ve Lvově)

Katedra bohemistiky na lvovské univerzitě (stav před válkou)

Propojení soukromých subjektů mezi Brnem a Lvovem zprostředkované Českým centrem ve Lvově

Podnikatelská mise Jihomoravského kraje do Lvova

Uzavření dohody o spolupráci Jihomoravský kraj – Lvovská oblast (květen 2018)

Navázání partnerských vztahů mezi statutárním městem Brnem a ukrajinským městem Lvov schválilo Zastupitelstvo města Brna č. Z8/36 dne 1. března 2022.

Nyní se formulují oblasti spolupráce. Současný stav nabízí bohužel pouze humanitární pomoc a následnou pomoc při obnově města po válce.

4. Užhorod

Jednání mezi městy bylo zahájeno přijetím delegace primátorkou města Brna, které proběhlo dne 14. dubna 2022 v Brně. Následně bylo město Brno dopisem požádáno o navázání spolupráce. Zakarpatská oblast, jíž je Užhorod součástí, se v současnosti potýká s vlnou tzv. vnitřních utečenců z jiných částí Ukrajiny (cca 400 000 osob), kterým umožňuje zůstat v bezpečí ve své zemi, aniž by byli nuceni se vydávat na dlouhou cestu do zahraničí. Asociace ukrajinských okresních a oblastních správ založila Koordinační centrum pro územní obranu, které se zaměřuje na humanitární pomoc, duchovní podporu a bezpečnost životního prostředí. Hlavními příjemci pomoci, kterou Koordinační centrum distribuuje, jsou místní správy.

Spolupráce měst je koncipována v řadě oblastí, jednalo by se především o kulturu, životní prostředí a sociální péči. Město Brno by mohlo městu Užhorodu poskytovat příklady dobré praxe a pomáhat mu s postupnou nápravou ekologických škod způsobených napadením Ukrajiny Ruskou federací.

Návrh na navázání spolupráce s městem Užhorodem schválilo Zastupitelstvo města Brna č. Z8/38, které se konalo dne 17. května 2022. Současně Zastupitelstvo města Brna schválilo usnesením pod bodem č. 7 poskytnutí humanitární pomoci ve výši 500 000 Kč z rozpočtu 10 milionů určeného na humanitární pomoc Ukrajině.

Momentálně zůstává spolupráce s tímto městem pouze na úrovni humanitární pomoci. Komunikace s městem je poměrně náročná, bezprecedentní, což ale může vycházet ze současné situace. Faktem nicméně je, že např. partnerské město Charkov, které čelí pravidelným útokům ruské armády, je v oblasti komunikace a spolupráce v porovnání s Užhorodem příkladný partner.

Československá stopa na Podkarpatské Rusi

a úkoly památkové péče s důrazem na význam kulturního dědictví

Okolnosti vzniku a současný stav meziválečné architektonické produkce obytných budov Užhorodu

Ing. arch. Romana Klasová, Ph.D.

Abstrakt

Mezi světovými válkami se z Užhorodu, který byl na přelomu 19. a 20. století malým provinčním venkovským městem, vybudovalo moderní sídlo 20. století a důležité regionální administrativní centrum. Užhorod se stal správním střediskem Podkarpatské Rusi a sídlem krajinských úřadů. Tímto aktem byl předurčen k vybudování nové státní administrativní struktury, která měla zaopatřit dané území. Celou meziválečnou epochu provázal značný rozmach stavebních prací a silné lidské úsilí, které napomohly k vybudování fungující infrastruktury. Užhorod disponuje z tohoto období celou škálou realizací obytných objektů počínaje drobnými koloniemi, až po reprezentativní městskou čtvrť. Výsledkem je hodnotná architektonická produkce se spoustou dodnes zachovalých autentických staveb, které zanechávají odkaz na české a slovenské stavitele a architekty. Většina těchto staveb slouží dodnes svému původnímu účelu.

Klíčová slova

Užhorod, obytné budovy, meziválečná architektura, Podkarpatská Rus, 1. Československá republika

Pozn.: Ukrajinské a ruské názvy jsou přepsány do latinky po „českém způsobu“, který nejvíce koresponduje s písmeny cyrilice a slovanskou tradicí.

1. Úvod – vývoj postavení Užhorodu v rámci Podkarpatské Rusi

Město Užhorod se rozkládá na březích řeky Už, na rozhraní Potiské nížiny a Podhůří Karpat. V místech, kde leží dnešní Užhorod, bylo podle archeologických nálezů osídlení už v době paleolitu, přibližně v 9. století zde vzniklo slovanské sídlo. První písemná zmínka pochází z období Velké Moravy, z roku 903. Od 11. do začátku 20. století patřila celá oblast Rakousko-Uhersku. Město získalo na významu, když zde bylo roku 1780 přemístěno sídlo Mukačevské řeckokatolické eparchie.¹

¹ GABOR, S. *V Užhorode vysvětili pomocného biskupa mukačevskej eparchie vладыky Nila Luščka OFM*. 2013 [online]. [cit. 2015-05-10]. Dostupné na: <http://grkatba.sk/v-uzhorode-sa-konal-biskupska-chirotonia-pomocneho-biskupa-mukacevskej-greckokatolickiej-eparchie-nila-luscka-ofm/>

Právním dokumentem o začlenění území Podkarpatské Rusi do 1. Československé republiky se stala Mírová smlouva uzavřená vedoucími mocnostmi v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919. I přesto, že byla Podkarpatská Rus později od Československa oddělena,² je s jeho územím kulturně, společensky a historicky spjata. Doplňuje kontext historických souvislostí obou nástupnických států, a to včetně architektonické tvorby.

Mezi světovými válkami se Užhorod stal správním střediskem Podkarpatské Rusi a sídlem krajských úřadů.³ Období 20. a 30. let 20. století je epochou v historii města, kdy se Užhorod rozvíjel na základě promyšlené urbanistické koncepce. Vznikaly urbanistické a regulační plány na úrovni dnešních územních plánů zóny. Promýšlela se návaznost na centrum města, dopravní i pěší napojení, vytvořily se rekreační zóny a místa pro odpočinek. Vydělaly se chodníky a cesty, vybudovalo se veřejné osvětlení, kanalizace, vodovod a vodárny se sítí 40 km. Byla provedena regulace hlavního toku řeky Už i jejích ramen a byly upraveny její břehy. Projekty nových administrativních a obytných městských částí vznikaly na základě jednotného urbanistického konceptu, byla navržena nová silniční síť, chodníky i zeleň a byla zedefinována výšková a objemová regulace nové výstavby. Tak z Užhorodu vzniklo moderní město 20. století a důležité regionální administrativní centrum Podkarpatské Rusi (obr. 1).

Většina staveb, které vznikly v meziválečném období, slouží dodnes svému původnímu účelu. Město disponuje z tohoto období celou škálou realizací obytných objektů, počínaje drobnými koloniemi rodinných domů, až po reprezentativní administrativně-obytnou čtvrť. Je to hodnotná stavební produkce, která se v autentické podobě zachovala až do současnosti.

Od konce 2. světové války do konce 80. let 20. století se území města rozrostlo přibližně trojnásobně. Výstavba probíhala rychle, vznikala nová sídliště panelových domů a průmyslové zóny, které zabíraly úrodnou půdu. V roce 1968 vznikl územní generel města Užhorodu. Byly zastavovány plochy na okrajích města, výrazně se nezasahovalo do starších urbanistických struktur. „V té době nevzniklo nic, co by mělo originální architektonický záměr.“⁴ Nový územní generel byl přijat roku 2004. Dlouhá absence územního plánu města se odrazila na jeho stavebním rozvoji a vnitřním obrazu. V centru města vznikly plány na novou zástavbu, které nerespektují původní urbanistické koncepty ani hmotová řešení.

Dřívější Podkarpatská Rus je v současnosti Zakarpatskou oblastí Ukrajiny. Užhorod je vzdálen jen 4 km od státní hranice Ukrajiny se Slovenskou republikou. Do dnešního dne si drží postavení největšího města,⁵ hospodářského a kulturního centra Zakarpatské oblasti Ukrajiny. Sídli zde krajské úřady.

2 Roku 1938 byla následkem vídeňské arbitráže Podkarpatská Rus postoupena Maďarsku. Státní hranice město rozdělila – část města Užhorodu včetně severní části s židovským hřbitovem patřila k ČSR. Tak od listopadu 1938 do března 1939 Židé v Užhorodu žili v Maďarsku, ale zeměděle pochovávali v ČSR. Stejná situace byla s vinohrady měšťanů. (KOBAL, J. V. *Užhorod: vidomyj ta nevidomyj*. Lvov: Svit, 2008. ISBN 978-966-603-555-7, s. 114.)

3 Užhorod byl sídlem guvernéra a roku 1931 zde byly následující instituce a úřady: kancelář guvernéra Podkarpatské Rusi, zemský úřad, okresní úřad, okresní soud, krajský soud, státní zastupitelství, finanční prokuratura, finanční ředitelství, důchodkový kontrolní úřad, úřad pro potírání lichvy, berní úřad, ředitelství státních lesů, státní stavební úřad, živnostenský inspektorát, celní úřad, policejní ředitelství, velitelství 1. oddělení zemského četnického velitelství pro Podkarpatskou Rus, okresní četnické velitelství, polský konzulát. (MOSSÉ, R. *Adresář Republiky Československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*. Praha: Rudolf Mosse, 1931, s. 3189.)

4 POP, I. *Encyklopedija Podkarpatskoj Rusi*. Užhorod: Carpatho-Russian Ethnic Research Center USA, 2006. ISBN 0-97201175-3-4, s. 356.

5 Sčítání obyvatel k roku 2006: Užhorod 115 512 obyvatel, Mukačevo 85 796 obyvatel. Zdroj: *Zakarpatská oblast* [online]. [cit. 2022-08-10]. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Zakarpatsk%C3%A1_oblast

2. Situace v Užhorodě na počátku 20. let 20. století

Na začátku 20. století byl Užhorod malým provinčním městem (obr. 1) s jedinou úřední budovou – župním úřadem. Po rozhodnutí stanovit Užhorod správním střediskem Podkarpatské Rusi přišlo do města množství státních úředníků, převážně z Čech. Tak se v Užhorodě zformovala nová společenská střední vrstva. Příchozí neměli zpočátku podmínky ani k výkonu práce, ani k bydlení. Bylo nezbytné vytvořit novou infrastrukturu, která by splnila nároky mladého státu a krajina mohla fungovat a dále se rozvíjet. Proto vznikla potřeba výstavby nových budov, do kterých by se umístily státní instituce. S přílivem státních zaměstnanců se dostavila také naléhavost řešení bytové otázky. Kapacity bytových jednotek, kterými město do té doby disponovalo, ani zdaleka nepostačovaly. Stavebníky nemohli být noví přistěhovalci, protože to byli především státní úředníci, kteří pobírali nízké úřednické platy, které se ve 30. letech v důsledku ekonomické krize ještě snižovaly. Zpočátku byl stavebníkem nových bytových domů stát nebo město, až postupem času vznikla také sjednocení soukromých stavebníků – stavební družstva.

Ještě na začátku 20. let 20. století nebyl v kraji dostatek specializovaných živnostníků nebo společností, které by umožnily zrealizovat výstavbu naplánovaných administrativních i obytných celků. Od rozpadu Rakousko-Uherska soukromé podnikání v kraji stagnovalo. Místní cihelna nebyla schopna vyrobit dostatečné množství cihel, které by pokrylo potřebu na výstavbu komínů v první plánované kolonii rodinných domů. Trvalo několik let, než se na Podkarpatské Rusi znovu usadili obchodníci a podnikatelé a město se mohlo bez překážek rozvíjet.

Malé Galago v Užhorodě v roce 1920 (před zastavěním).

Malé Galago v Užhorodě v roce 1933 (po zastavěním).

obr. 1: Užhorod, pravý břeh řeky Už: rok 1920, krátce před zastavěním, a rok 1933, po zastavěním. Zdroj: MERZ, A. Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: MUSIL, J. [red.] Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919-1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 54.

2.1 Příčiny meziválečné bytové krize v Československu

Jak uvádí Karel Teige⁶ k situaci bytové krize meziválečného období především v Čechách a v Praze, podle své sociální povahy nebyla bytová nouze důsledkem absolutního přírůstku obyvatelstva ve městech. Ještě před válkou zůstávaly 2-3 % bytů nepronajaty. Nedostatečná zásoba

6 TEIGE, K. Bytová otázka vrstev existenčního minima. In: TEIGE, K. [red.] *Sborník Za socialistickou architekturu*. Praha: Svaz socialistických architektů, 1933, s. 28-31.

bytů nebyla následkem absolutního přelidnění, nýbrž relativního, tedy nedostatkem bytů dosažitelných tříd existenčního minima. Bytový trh byl nasycen kvantitativně, ale ne kvalitativně. Nelze přitom brát v úvahu zcela nezaměstnané osoby, u nichž byl problém bydlení neřešitelný dostupnými v té době prostředky.⁷ Proto bytová otázka v českém prostředí nebyla jen otázkou stavby nových bytů, ale hlavně problémem rozdělení bytů a dosažitelnosti příbytků nemajetným, pracujícím vrstvám obyvatelstva. Pro tyto vrstvy obyvatelstva, především pro dělnictvo s průměrnou úrovní mzdy, nebyl dostatek způsobilých bytů v žádné zemi. Nedostatek těchto bytů byl především otázkou hospodářskou a sociální, byl problémem příjmů a mezd a následného poměru výšky nájemného ke mzdě nájemníkův.

2.2 Bytová krize v Užhorodě

V porovnání s českým prostředím a hlavním městem Prahou byla situace ve sledovaném Užhorodě naprosto odlišná. Bytová krize, která ve městě po první světové válce nastala, byla absolutní. Neexistovaly byty, které by byly nad úroveň přicházející třídy obyvatelstva, a tedy by jim byly finančně nedostupné, ani byty, které by byly pod jejich úrovní. Neexistovaly byty žádné, které by město bylo vůbec schopné nabídnout. Následkem ustanovení Užhorodu za hlavní město Podkarpatské Rusi se do města přistěhovalo obrovské množství úředníků a státních zaměstnanců, dosazených do krajiny převážně z Čech, aby zajistili spolehlivý státní aparát. Město na tento nárůst nebylo připraveno, kapacita bytových jednotek nepostačovala. Nově přichozí zaměstnanci a jejich rodiny žili v provizorních podmínkách. Přespávali v dočasných přidělených kancelářích a administrativních prostorech, na pohovkách, na podlaže, dokonce i na stolech. Některým byly dočasně nabídnuty nevyužívané prostory městské nemocnice se všemi nevýhodami hromadného ubytování, které nespĺňovalo dobové požadavky na hygienu a slušné bydlení. Tato situace nemohla trvat dlouhodobě, proto bylo nutné najít rychlé východisko.

2.3 Hygiena a prostředí

Ve starém stavebním řádu byl dům a jeho staveniště chápány jako individuální jednotka a město vznikalo postupně z těchto jednotlivých elementů. V moderním pojmání výstavby města se už nepracovalo se samostatným domem, ale s celým blokem, ulicí, nebo přímo s celou kolonií. Jednotně vyřešený celek se teprve následně rozkládal na jednotlivé parcely a objekty. Pohled na město jako samostatnou jednotku se překonal a nahlíželo se na něj v souvislostech celého kraje, nebo státu. Vztahy mezi jednotlivými městy byly intenzivnější, byly vnímány s ohledem na celek. Ze strany státu začala snaha usměrňovat a regulovat výstavbu měst a obcí. S tím byla spojena i regulace a stanovení šířky ulic a předpisy o hygienické přípustnosti obytných místností. Jejich proslunění a osvětlení mělo v té době již všeobecně uznávaný vliv na život a zdraví člověka, takže nebylo možné jej zanedbávat.

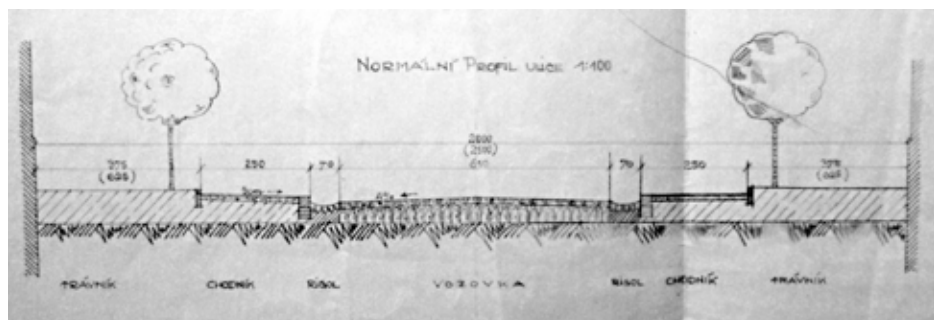
„Jedním z vedoucích hesel, pod kterým se zápasilo o moderní architekturu, byla hygiena. Kromě všeobecného požadavku více světla, vzduchu a slunce, která z něho vycházela, byla jedním z kolektivních zájmů společnosti“.⁸ Nízká úroveň a podmínky hromadného bydlení měly za následek nedostatečnou hygienu. Byty byly přeplněné, dispozice nelogicky uspořádané, nebo chybně užívané. To mělo přímý dopad na obyvatelstvo formou nemocí i vysokou úmrtností v nižším věku. Proto jedním z úkolů mladého Československého státu bylo s těmito problémy bojovat a najít činitele, které by tuto situaci zlepšily. Bydlení byla věnována pozornost i z hlediska prevence zdravotní péče obyvatelstva.

7 TEIGE, K. Minimální byt a kolektivní dům. In: *Stavba*. Praha: Klub architektů v Praze, roč. IX, 1930-1931, s. 65–68.

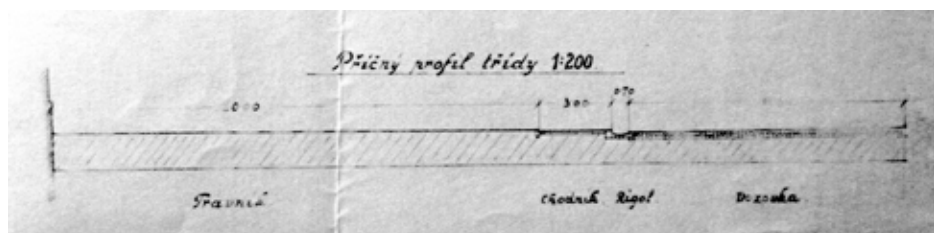
8 FOLTYN, L. *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918–1939*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 1993. ISBN 80-900483-6-6, s. 128.

Podmínky hygieny ovlivňovaly dispozice nových staveb, stavebně-technická řešení i výběr použitých materiálů. V tom čase se požadavky na hygienické nároky bydlení celostátně zvyšovaly. Všechny místnosti musely být přímo větratelné, s výjimkou koupelny. Většina bytů měla mít své sociální vybavení. Žádný byt nemohl mít podlahu pod úrovní terénu.⁹

V Užhorodě byl důraz kladený také na hygienu vnějšího prostředí. Domy byly postaveny ještě podle starší struktury do obytných bloků, takže vytvářely uzavřené dvory. Ty byly osazeny zelení, která je v současnosti vzrostlá a zkvalitňuje obytné prostředí obyvatelů. Ulice byly velkoryse dimenzované, široké, přímé, od vozovky byly po obou stranách vybudovány rigoly, chodníky a zelené plochy (obr. 2, 3).

obr. 2: Ing. Dr. Adolf Liebscher: Normální profil ulice, Užhorod. Zdroj: DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1055.

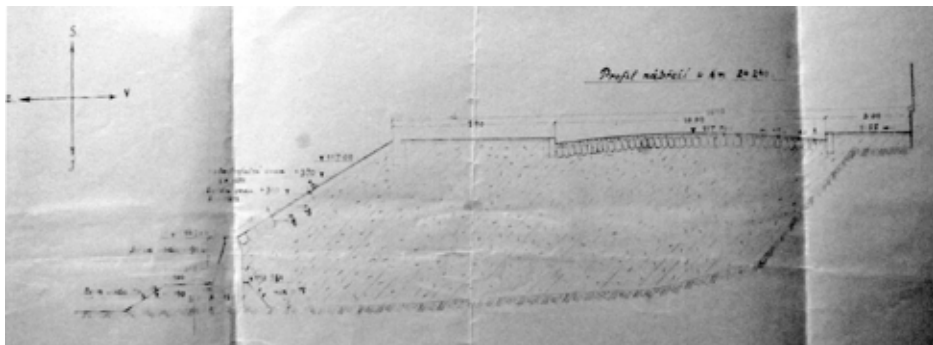

obr. 3: Ing. Dr. Adolf Liebscher: Příčný profil třídy, Užhorod. Zdroj: DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1055.

Koryto řeky Už, která rozděluje Užhorod na dvě části, bylo regulováno a zpevněno kamennou zdí. Projekt dimenzoval koryto na „velkou vodu“ s hladinou řeky +3,1 m, podle stavu hladiny z roku 1922, a na „katastrofální vodu“ s hladinou řeky +3,7 m, podle stavu hladiny vody z roku 1895 (obr. 4). Autorem těchto návrhů je architekt Ing. Dr. Adolf Liebscher.¹⁰ Na nábřeží se vybudovala pěší promenáda a kamenné schody, kterými byl umožněn přístup k vodě. Při promenádě byly vysazeny lípy, ty dnes vytvářejí nejdelší lipovou alej ve střední Evropě, která měří 2,2 km. Tato trasa po nábřeží je v současnosti využívána jako oddychová zóna místními obyvateli i turisty.

⁹ V roce 1930 byl na Slovensku ještě vysoký podíl bytového fondu se spodním okrajem oken pod úrovní okolního terénu. V Košicích bylo těchto bytů 5,4 %, v Žilině 4,6 %, v Banské Bystrici 2,9 % a v Nových Zámčích 2,8 % (FOLTYN, ref. 8, s. 104.)

¹⁰ DAZO fond 12, opis 12, zpráva 1055

obr. 4: Ing. Dr. Adolf Liebscher: Profil nábreží, Užhorod. Zdroj: DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1055.

Mezi světovými válkami byl v Užhorodě postavený podzemní vodovod a položena kanalizace. Zásobování vodou bylo vybudováno za finanční podpory města v letech 1929–1931. Tím se podstatně zlepšily zdravotní a hygienické poměry celého sídla. Městský vodovod spolu s požárními hydranty realizovala firma Ing. Jar. Matička, Praha. Nad městem na vrchu Kalvárie byl postavený vodojem, autorem architektonického návrhu vstupní komory je košický architekt Ľudovít Oel-schläger.¹¹ Kanalizace vznikla až o několik let později. Městem protékal Malý Už (někdy nazývaný Kanál, nebo Mlýnský kanál). Toto vedlejší rameno hlavního toku řeky Už obtékalo hradní vrch. Původně vytvářelo ve městě příjemnou atmosféru díky mnoha mostům a lávkám, které ho překlenuvaly. Ve 30. letech 20. století bylo poukazováno na značné znečištění kanálu a nehygienické podmínky na jeho březích. Proto v roce 1936 na jeho dno položili potrubí s diametrem 1.8 m, do kterého byl tok sveden a zároveň se tak vytvořil hlavní kanalizační systém města. Tak zanikl jeden z významných rysů „starého“ Užhorodu.

3. Nová výstavba ve 20. a 30. letech 20. století

Hospodářské a kulturní podmínky byly na celé Podkarpatské Rusi celkem jiné než v ostatních částech tehdejšího státu. Oblast byla značně zaostalá, proto do jejího rozvoje musely být investovány nemalé finanční obnosy. Desítky milionů korun ze státního rozpočtu Československé republiky byly vloženy do nové výstavby a údržby budov státního majetku. Další finance byly vyčleněny z rozpočtů měst.

V roce 1931 Státní zprostředkovatelna práce v Užhorodě vydala oznámení a upozornila úřady v Čechách, na Moravě a na Slovensku, aby si stavební dělníci zabezpečili pracovní místo dopředu, ještě před cestováním na Podkarpatskou Rus za účelem práce. Dělníkům se většinou po příchodu na Podkarpatskou Rus nepodařilo práci získat pro nedostatečný stavební ruch. Mnoho z nich vyčerpalo svoje finance a následně se ocitlo v kritické situaci, kdy pracovníci žádali o bezplatnou dopravu domů na účet své domovské obce. Tato doprava už neměla být nadále poskytována. Bylo doporučeno, pokud si pracovník dopředu nevyjednal práci se zaměstnavatelem, aby si opatřil nejdříve informace u některé místní zprostředkovatelny práce na Podkarpatské Rusi v Užhorodě, Mukačevu, Berehovu nebo v Sevljuši.¹²

11 KASPAR, M. Vodovod města Užhorodu. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919-1933*. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 116.

12 *Slovenský Staviteľ*. Bratislava: Organizačná jednota staviteľov pre Slovensko, roč. 1931, s. 27.

Užhorod jako správné středisko krajiny byl značně vzdálen od hlavního města Prahy, nacházel se v okrajové, periferní části státu. Trvalo několik let, než se tu usadili živnostníci a společnosti a než tamější produkce byla schopná splnit plány na rozvoj města a vytvořit tak podmínky pro život stovkám nových úředníků. Město rychle expandovalo a zástavba byla zahušťována. Umístění nových obytných městských částí se odvíjelo především od geografických daností území. Ze severu podmínky zástavby omezují svahy hory Kalvárie a z východu hradní vrch, který vytváří přírodní dominantu města. Proto nová zástavba nejdříve směřovala na pozemky okolo řeky Už, směrem na západ od města. Tu bylo území sice rovinaté, ale na druhou stranu podmáčené častým vyléváním se řeky a jejích ramen z koryta. Nové obytné celky vznikaly také směrem na severovýchod – za hradním kopcem, a směrem na jih a jihozápad, kde se město rozrůstalo na levém břehu řeky Už. Hlavní rozvojové osy města, po kterých směřovala nová výstavba, se odvíjely od existujících ulic. Zástavba na nich se postupně zkoncentrovala a stala se kompaktnější. Stejně tomu bylo i v centru města. Při porovnání s rozlohou dnešní zástavby, architektura, která byla postavena v meziválečném období, už není na okraji sídla, ale dostala se do širšího centra města. Vnímáme ji tedy v odlišném kontextu a nabývá tím na svém významu.

V Užhorodě vznikaly budovy, které byly postaveny ještě v doznívajících uměleckých slozích začátku 20. století, ale už také v moderním funkcionalistickém duchu. Na realizovaných stavbách můžeme pozorovat prvky doznívající secese a kubismu, patrná je snaha architektů o osobitý národní styl 1. Československé republiky,¹³ který se vyznačuje dojmem hmoty a tíhy, využívá plasticnost a častokrát expresivní barevnost na uličních fasádách.¹⁴ Střídá hladší a drsnější povrchy, využívá kontrast kruhových a hranatých tvarů, kterými plasticky člení fasádu. Prostřednictvím barvy se podtrhovala horizontalita, nebo naopak vertikálnost fasády. „Obliba dekorativní, obloučkové architektury s nacionální příchutí výtvarných kompozic, ohlas folkloru, v němž si československá buržoazie libovala.“¹⁵ Tento kulturní vliv poznačil celkový obraz města a jeho architektury.

3.1 Bydlení v Užhorodě mezi světovými válkami

Podmínky pro život a bydlení v Užhorodě byly zpočátku žalostné. Nemajetné vrstvy obyvatelstva bydlely v chatrčích na okraji Užhorodu (obr. 5). V roce 1925 byl v Užhorodě zřízen chudobinec pro 32 lidí, byl to vůbec první chudobinec, který vznikl na Podkarpatské Rusi.

V Užhorodě se nacházely také dvě romské kolonie. Jedna je na mapovém podkladu z roku 1928 zaznačena na jihozápadním okraji města, severně od obce Radvanka.¹⁶ Druhá, starší a v literatuře častěji zmiňovaná, byla na severním okraji města, kde se dnes spojují ulice Berčeniho a Bačinského (obr. 6). Tato kolonie je nejvíce známá tím, že zde 1. prosince 1926 byla otevřena první romská škola v Evropě (obr. 7). Romské obyvatelstvo žije na tomto místě v Užhorodě dodnes.

13 Architektonická tvorba 20. a 30. let 20. století, která byla typická pro československé prostředí. Přesné pojmenování této tvorby dodnes není ustálené, používají se názvy jako národní styl, národní dekorativismus, dekorativismus, rondokubismus, rondo-kubismus, „styl Legiobanky“, obloučkový kubismus nebo obloučkový dekorativismus, české art deco, třetí kubistický styl.

14 Symbolické využití barevnosti odvolávající se na trikolóru nového státního útvaru, ale také na lidovou barevnost a její kombinace.

15 KREJCAR, J. Soudobá architektura a společnost. In: TEIGE, K. [red.] *Sborník Za socialistickou architekturu*. Praha: Svaz socialistických architektů, 1933, s. 15.

16 dnes součástí Užhorodu

obr. 5: Užhorod, přibytky nemajetných vrstev obyvatelstva, dobová fotografie. Zdroj: HRANČAK, I. M. - PALEK, V. V. Horod nad Užem. Užhorod: Karpaty, 1984, obrazová příloha.

obr. 6: Romská kolonie v Užhorodě, dobová fotografie. Zdroj: soukromý archiv arch. Petr Sarvaš.

obr. 7: Romská škola v Užhorodě, dobová fotografie. Zdroj: KOBAL', J. V. Užhorod: vidomyj ta nevidomyj. Lvov: Svit, 2008. ISBN 978-966-603-5557, s. 113.

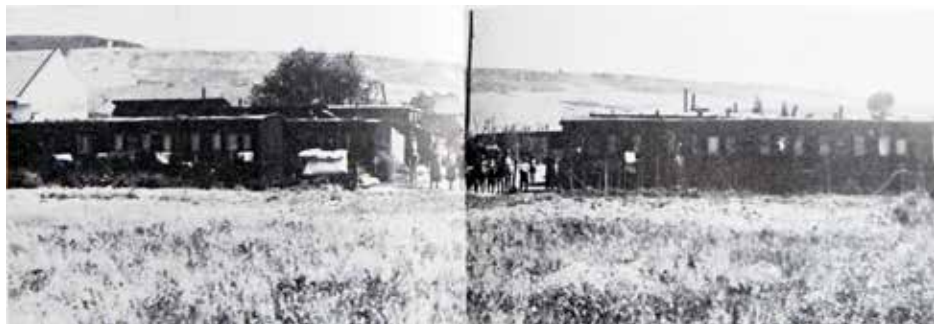
Po připojení Podkarpatské Rusi k Československu neposkytoval Užhorod především dostatek příležitostí k ubytování nově přichozích státních zaměstnanců a jejich rodin. Než byly město a stát schopny zlepšit situaci novou výstavbou, přistoupilo se k provizorním řešením. Jedním z nich byl i vznik vagónové kolonie (obr. 8). Město koupilo 20 vyřazených železničních vagónů, které postavilo na svém severovýchodním okraji. Bydlení a střechu nad hlavou získalo celkově 31 rodin. Vagonová kolonie byla nouzovým obydlím a projevem silné bytové krize. Na jiných místech v republice se vyřazené železniční vozy používaly nejen pro dočasné bydlení, ale také jako provizorium při budování inženýrských staveb a při zemních pracích k dočasnému ubytování a jako kanceláře.

Dále se bytové krizi v Užhorodě čelilo obnovou stávajících objektů. Výhodně se koupila a adaptovala vyhořelá soukromá budova v Tiché ulici,¹⁷ čímž se získaly čtyři nové jednopokojové byty.

V několika nadcházejících letech následovala rozsáhlá výstavba bytových i rodinných domů. Investorem nových obytných objektů byly stát i město. Stát v první řadě podporoval výstavbu bytových domů, která byla levnější než výstavba domů individuálních. „Z prostředků města bylo postaveno 7 činžovních obytných domů za 5,3 mil. Kč se 113 byty. Z prostředků státu pak

17 Tichá ulice (dnes ul. Erdeli; tehdejší ulice Kalvárie je dnes ul. Tichá) se nacházela severozápadním směrem od centra města, pod svahem hory Kalvárie, ústila kolmo na ul. Sobraněckou

71 domů a domků s 289 byty. Díky podpoře soukromé výstavby bylo postaveno dalších 650 bytů a cca 200 bytů bylo ve výstavbě. Dále se utvořila dvě stavební družstva, která zahájila výstavbu cca 300 rodinných domků. Všechny byty byly postaveny již s moderními parametry a úplným příslušenstvím.¹⁸

obr. 8: Vagonová kolonie v Užhorodě, dobová fotografie. Zdroj: HRANČAK, I. M. - PALEK, V. V. Horod nad Užem. Užhorod: Karpaty, 1984, obrazová příloha.

3.2 Malá Praha, obytná kolonie

Bytovou krizí se roku 1920 zabývala speciální vládní komise. Poté, co se ukázalo, že část úředníků vládních organizací žila na volných odděleních nemocnice a v pracovních kancelářích, komise rozhodla postavit novou čtvrť rodinných domků. Tak vznikla obytná kolonie státních rodinných domků, která se rozprostírá v severní části města nazývané „Na Kadubci“, za vojenskými kasárnami. Pozemek byl zakoupen státem od ředitelství státních lesů a statků. Byl to první československý mikrorajón, který ve městě vznikl. Terén je rovinatý, územím dříve protékal potok Kadubec, odtud získala tato městská část své jméno. Potok se často rozvodňoval a zaplavoval celou oblast, proto bylo jeho původní koryto zasypano. Nic tedy nebránilo nové výstavbě v této lokalitě. Nejdříve byly zřízeny ulice a příjezdové cesty, následně se přikročilo ke stavbě domů. V I. etapě v roce 1921 bylo postaveno 24 samostatných dřevěných fošnových domků po jednu rodinu (obr. 9, 10). Důvody rozhodnutí pro tento typ zástavby byly čistě ekonomické. Dřevo bylo lokální levnou surovinou a výstavba dřevostaveb byla rychlejší než u staveb cihlových. Místní cihelna v prvních letech nebyla schopná produkovat dostatečné množství cihel, které by pokryly výstavbu nové kolonie. Proto byla výstavba individuálních rodinných domů v daný moment levnější než výstavba domů bytových. Domy byly stavěny podél ulice, vstupovalo se do nich z levé boční strany přes přestřešené závětrčí. Za domem byl pozemek na dřevník a chlévy. Každý dům měl jeden byt se dvěma pokoji, před síní, kuchyní a toaletou. Domy byly nepodsklepené, měly obytné podkroví a byly zakončeny střechou s půlvalbou, která je otočená směrem do ulice. Původně měly šindelovou střešní krytinu, ta je dnes na mnohých domech v této lokalitě vyměněna za krytinu pálenou keramickou, plechovou nebo eternitovou. Také byl postaven jeden větší fošnový dům se 6 byty. Každý byt zde měl jeden pokoj a kuchyni. Ve II. etapě výstavby se na této parcele postavily 2 srubové domy dvoubytové a 4 srubové domy čtyřbytové.¹⁹

18 HRBEK, A. Jak se stavěl Užhorod v letech 1924–1929. In: *Podkarpatská Rus: časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2013, roč. 23., č. 4, s. 8 [online]. [cit. 2014-01-07]. Dostupné na: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2013.pdf

19 DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1055

obr. 9: Kolonie Malá Praha, fošnové domy, rok 1920. Zdroj: MERZ, A. Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 51.*

obr. 10: Kolonie Malá Praha, fošnové domy, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

V letech 1922 a 1923 se místní poměry ve stavebnictví změnila a bylo možné v této kolonii postavit domky zděné (obr. 11–14). Ve III. etapě výstavby byly postaveny vřdy v rohu jednotlivých bloků, kde se setkávaly dvě ulice, a to jako 5 dvojdomků a 1 domek samostatný. Tak bylo získáno v Užhorodě celkem 53 nových bytů. Práce opravné a dodatečné v kolonii státních zaměstnanců v Užhorodě prováděl Ing. Jan Soukup, stavitel, Žilina (Slovensko) – Praha Žižkov.²⁰

obr. 11: Kolonie Malá Praha, zděné domy, dobová fotografie. Zdroj: <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/> [cit. 2016-01-17]

obr. 12: Kolonie Malá Praha, zděné domy, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

²⁰ MERZ, A. Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 52*

obr. 13: Kolonie Malá Praha, zděné domy, rok 1933. Zdroj: soukromý archiv arch. Petr Sarvaš.

obr. 14: Kolonie Malá Praha, zděné domy, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

Při nové výstavbě se přihlíželo nejen na kvalitu navrhovaného prostředí, ale také na vybavenost. Obytná kolonie Malá Praha byla určena pro ubytování českých státních zaměstnanců, proto následně vznikly také plány na stavbu školy, kde měla probíhat výuka v českém jazyku – „nouzová česká škola v kolonii rodinných domků v Užhorodě“. V jednom projektu se jedná o návrh jednopodlažního objektu obdélníkového půdorysu s valbovou střechou. V přízemí měly být dvě učebny, kabinet a sociální zařízení zvlášť pro chlapce a dívky.

Druhý projekt ze dne 16. ledna 1926 obsahuje „Skicu nouzové české školy v Užhorodě – Kolonii rodinných domků“. V přízemí měly být taktéž dvě učebny, kabinet a sociální zařízení zvlášť pro chlapce a dívky. V situaci byla škola navržena na pozemku mezi dnešní ulicí Malá a ulicí Markuša.

V současnosti je celý pozemek trojúhelníkového tvaru, kde byla navržena stavba nouzové české školy, zastavený více objekty a v terénu nebylo možné blíže určit, jestli byl některý z projektů zrealizovaný.

Malá Praha je dnes vymezená ulicemi Sílvaja, Markuša a Foharašija. Ulice lemují vzrostlé stromy a v zahradách jednotlivých objektů je hodně zeleně. Kolonie je stále trvale obydlená, některé objekty jsou v původním stavu, jiné jsou po mnohých stavebních úpravách – přibýly k nim přístavby, nadstavby, byly vyměněny výplně stavebních otvorů a některé z nich jsou nově omítnuté (obr. 15, 16). Díky tomu, že je převážná většina domů v kolonii postavená ze dřeva, obohacují tyto objekty zajímavým způsobem architektonickou scénu Užhorodu.

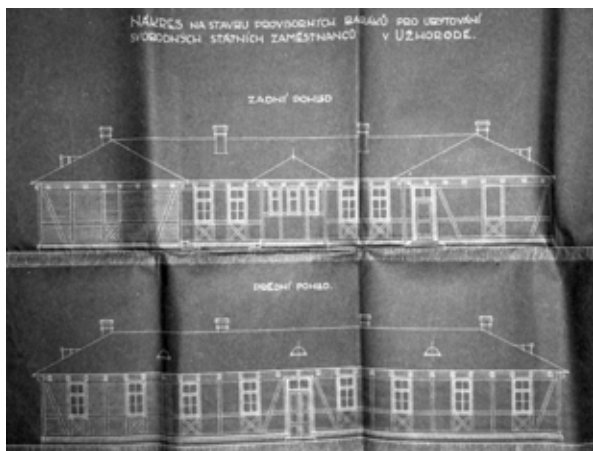
obr. 15: Kolonie Malá Praha, stavební úpravy fošnových domů, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

obr. 16: Kolonie Malá Praha, stavební úpravy fošnových domů, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

3.3 Ubytování pro svobodné státní zaměstnance, tzv. Svobodárny²¹

Na rovinatém pozemku oproti zemským kasárnám při státní silnici Užhorod – Užok (dnes ul. Drugetiv) bylo postaveno 5 přízemních hrázděných objektů. Tyto obytné pavilony byly určeny pro svobodné státní zaměstnance (obr. 17).²²

Každý z objektů měl deset dvou až třílůžkových pokojů se společnou toaletou přístupnou z chodby. Jiné sociální zařízení – sprchy nebo vany se tu nenacházely. Ve Svobodárnách bylo celkem 40 pokojů pro 2 osoby a 10 pokojů pro 3 osoby. Každý z objektů měl 1 jednopokojový byt pro domovníka. Ten sestával z malé předsině, kuchyně, komory a jednoho pokoje. Každý byt domovníka byl samostatně přístupný přímo z exteriéru a byla mu přidělena část pozemku ze zahrady Svobodáren. Byt domovníka měl 30.45 m² bez předsině a spíže. Měsíční nájem pro domovníka činil 63.30 Kčs, pro ostatní nájemníky dvou a třílůžkových pokojů 46.50 Kčs. Všechny objekty pavilonů měly půdorysný tvar písmene „U“, byly zakončeny valbovými střechami a uspořádány okolo volného prostranství – centrálně umístěného obdélníkového pozemku, který svou zahradní úpravou vytvářel zónu pro oddych. Prostor byl členěný trávničky a cestičkami. V zadní části objek-

tů byly dvory se studnami, dřevníky a zahradou pro domovníka. Jižním směrem, na pozemcích za posledním pavilonem, byla zóna pro aktivní sportovní oddych. Byla tu umístěna kuželková dráha, dvě tenisová hřiště, fotbalové hřiště, šatna a besídka. „Svobodárny se odlišují od koncepce kolektivního domu hlavně tím, že nenahrazovaly rodinný byt jinou formou organizace bydlení“.²³

obr. 17: Hrázděný objekt Svobodáren. Zdroj: DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1074.

Nabídka na stavbu provizorních domů pro ubytování svobodných státních zaměstnanců v Užhorodě podali Adolf Boros, stavitel Košice, dne 12. června 1922, a Ing. Csongár Ludwig, podnikatelství staveb, Užhorod, dne 14. června 1922. Práce na stavbě Svobodáren v Užhorodě provedla společnost Průmysl, stavební společnost s.r.o., stavby pozemní, železobetonové a inženýrské, tovární komíny, Moravská Ostrava, filiálka Košice.

Zahradní úpravy – dodání a osazení stromů a keřů okolo novostavby Svobodáren, provedl pan Alex. Thury, zahradník v Užhorodě. Semena a sazenice dodala firma Jindřich Vaněk, semenářství v Praze II. Technická kancelář a podnikatelství staveb V. Nekvasil, filiálka v Užhorodě, provedla práce spojené se zřízením plotů, stavbou kuželníku, šaten a úpravou tenisových hřišť podle nabídky ze dne 17. ledna 1923. Drátěné ploty, vrata a branky vyhotovila firma Ludwig Kozár. Nabídka je ze dne 16. ledna 1923, smlouva na práce je ze dne 6. června 1923. Práce spojené se zřízením vozovky, odvodňovacích příkopů, parkových cest a s úpravou dvorků podle nabídky ze

21 Pro vypracování této kapitoly byly použity následující archivní zdroje: DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1074, list 1–10, 66, 120, 157, 174–176, 212–220, 243, 289, 294, 450, 461–462, 488, 492, 505, 569.

22 MERZ, ref. 20, s. 52.

23 FOLTYN, ref. 8, s. 109.

dne 14. října 1922 vykonala firma Stern a Hamos. Užhorodská elektrářská akc. společnost provedla připojku elektrického osvětlení pavilonů.

Hrázděná architektura není pro prostředí Podkarpatské Rusi typická, ale je nutné podotknout, že obohatila tvarosloví architektonických prvků, které se v Užhorodě používaly. Tento typ ubytování garantoval pro svobodné státní zaměstnance určitou míru bezpečnosti, zajišťoval jim požadovanou životní úroveň, slušné hygienické podmínky a nabízel možnosti naplnění volného času. Objekty nebyly pravděpodobně v posledních letech využívány, vzhledem k čemuž se mohly dostat do špatného technického stavu. Před několika lety již došlo k asanaci těchto staveb. Pozemek je možné identifikovat v terénu podle starších mapových podkladů.

3.4 Malé Galago, administrativní a obytná čtvrť

Pozemek, na kterém stojí administrativní a obytná čtvrť Malé Galago, se nachází mezi úpatím hory Kalvárie a hlavním korytem řeky Už. Je to území převážně rovinaté, po dlouhá staletí podmáčené. Často se zde rozlévala řeka Už ze svého hlavního koryta i její vedlejší ramena. Území Malého Galaga se využívalo jako zemědělská půda a pastviny.

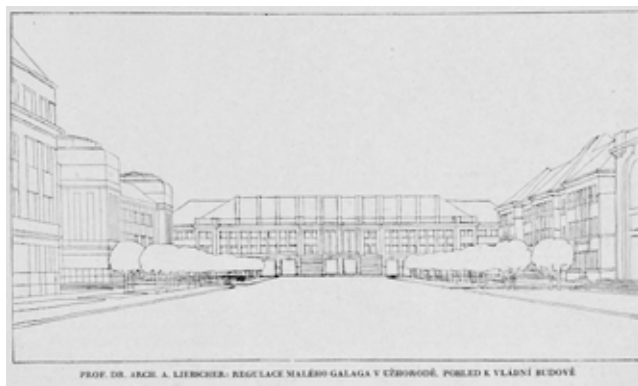
Jako Malé Galago je označovaný urbanistický koncept souboru státních administrativních a obytných budov z 20.–30. let 20. století. Výstavbě vládní čtvrti na Malém Galagu bylo přiděleno 60 000 m² půdy. Autorem velkorysého návrhu je brněnský architekt Prof. Dr. Arch. Adolf Liebscher, který je také autorem návrhu několika bytových domů v této městské části. Liebscher řešil koncept hmotové kompozice navrhované zástavby a výškovou regulaci budov. Historické centrum zůstalo nedotčené, výstavbu naplánoval západním směrem od města na dosud nezastavěné půdě, dopravně a kompozičně ji napojil na starší zástavbu (obr. 18). Návrh nečlenil město na zóny, ale propojoval obytnou a administrativní (pracovní) funkci a doplňoval ji o veřejné zelené plochy. Navrhovaná zástavba má urbanistický tvar podkovy, nebo také Delfského písmene E.²⁴ Kromě této symboliky je z mapových podkladů jasné, že koryto ramena Malý Už mělo až do 2. poloviny 19. století podkovovitý tvar. Urbanistický tvar Malého Galaga tak kopíruje původní tvar ramena.

obr. 18: Liebscher: Ideový zastavovací plán Užhorodu západním směrem od centra města, v rámci plánu je podkovovitá část Malé Galago. Zdroj: <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/ploshha-narodna-fakti-mifi-ta-manipulyacii#.VbzRoPntmcp> [cit. 2014-12-11]

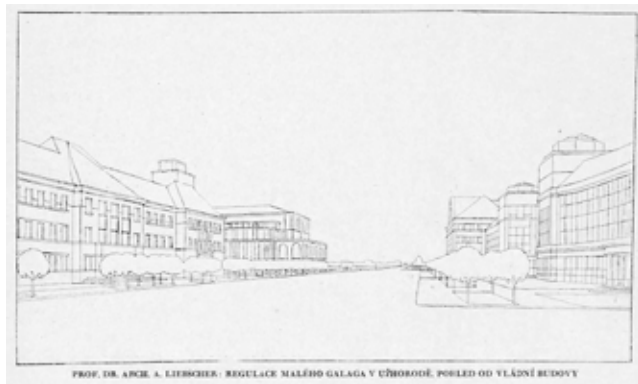

24 Delfské písmeno E se nacházelo na vstupním portálu chrámu boha Apollóna v Delfách. Symbolizovalo přivítání božstva těmi, kteří vstupovali do chrámu. Písmeno v sobě nese silnou symboliku a používalo se jako amulet, mělo zajistit dlouhověkost. Co se týká českých úředníků, dlouho v Zakarpatí nepobyli, ale u dlouhověkosti budov Malého Galaga se symbolika celkem potvrdila. (KARKAN, A. Vývoj Užhorodu, Mukačevo, Berehova a Chustu. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919-1933*. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 70.)

Malé Galago protínají široké, přímé ulice s dlážděnými chodníky. Ústředním objektem tohoto urbanistického návrhu je budova Zemského úřadu (v současnosti budova Oblastní správy a Oblastní rady) o půdorysných rozměrech 100 × 80 m. Byla vybudována mezi lety 1923–1924. Touto rozlohou se stala ve své době největší administrativní budovou v kraji. Od ní se až k řece Už rozprostírá velké náměstí – Beskidova třída (obr. 19, 20) – dnes Národní náměstí. Dále byly v Malém Galagu navrženy administrativní objekty oblastního a regionálního soudu s věznicí (ve své době nejmodernější věznice v ČSR), policejní ředitelství, finanční úřad, budova vojenské správy, budova zdraví a škola. Součástí zastavovacího plánu Malého Galaga byla také regulace břehů řeky Už.

obr. 19: Liebscher: Regulace Malého Galaga, pohled k vládní budově.
Zdroj: <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/ploshha-narodna-fakti-mifi-ta-manipulyacii#.VbzRoPntmcp> [cit. 2014-12-11]

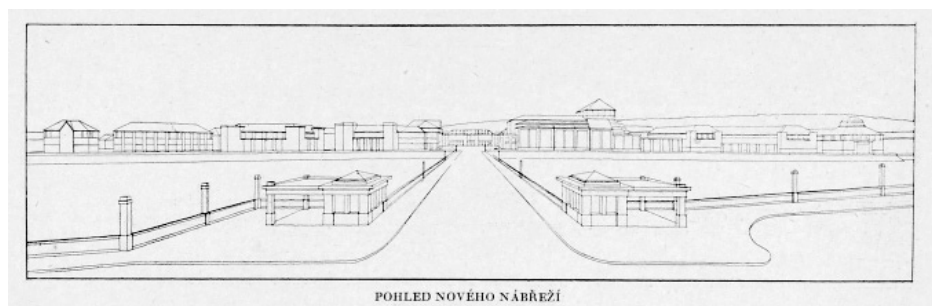

obr. 20: Liebscher: Regulace Malého Galaga v Užhorodě, pohled od vládní budovy.
Zdroj: <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/ploshha-narodna-fakti-mifi-ta-manipulyacii#.VbzRoPntmcp> [cit. 2014-12-11]

Moderní architektura se ve 20. a 30. letech 20. století na území ČSR postupně zřikala zdobností a dekorativních prvků. V Užhorodě je tento trend také znatelný. Zpočátku se při nové výstavbě na obytných objektech objevovaly kubistické a rondokubistické detaily. Postupem času se návrhy vzdaly dekoru a vznikala architektura, která měla hlavně reprezentační funkci a podtrhávala vážnost objednavatele, kterým byl především stát, v některých případech také město.

Na střed urbanistického plánu Malého Galaga byl v meziválečném období naplánovaný dopravní železobetonový most přes řeku Už (obr. 21), díky kterému by se odvedla doprava na trase Košice – Mukačevo – Jasiňa od centrální části staré zástavby. Tím by se odlehčila frekvence dopravy na starých křivolakých ulicích a nově vybudovaná část města by se spojila s částí města na

levém břehu řeky Už. K realizaci mostu na tomto místě nikdy nedošlo, později v letech 1935–1936 byl vyprojektovaný a vybudovaný most ze západní strany Malého Galaga. Hlavní dopravu se tak podařilo odvrátit od centra města a zároveň to pomáhalo řídit dopravu na levém břehu řeky Už. To bylo v konečném důsledku dobré rozhodnutí, protože i dnes, kdy počet dopravních prostředků několikanásobně narostl, doprava nezatěžuje širší historické centrum města.

obr. 21: Liebscher: Pohled nového nábřeží (pozn. autorky: pohled z levého břehu řeky Už přes nerealizovaný dopravní most, který směřoval na osu Zemského úřadu). Zdroj: <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/ploshha-narodna-fakti-mifi-ta-manipulyacii#>. VbzRoPntmkp [cit. 2014-12-11]

Při porovnání původního navrhovaného urbanistického plánu architekta Adolfa Liebschera se současným zrealizovaným stavem je vidět, že síť ulic, jejich tvar, šířka a parcelace původního návrhu byly zachovány. Urbanistický koncept zůstal neporušený. Při zkoumání jednotlivých stavebníků je zjevné, že v realizaci došlo oproti prvotnímu návrhu k několika změnám. V původním plánu bylo v jižní části Malého Galaga při řece Už navrženo staveniště divadla a v jeho těsné blízkosti východním směrem staveniště budov doplňujících divadlo, jako restaurace, kavárny atd. Tento návrh byl pozměněn, na pozemku divadla dnes stojí základní škola a její vybavení s venkovním hřištěm, které byly postaveny v meziválečném období. Na vedlejší parcele, namísto zázemí divadla, byla zrealizována budova banky. Na pozemku, který byl vymezen pro budovy soukromého podnikání, jako hotel, kavárna, restaurace, krámy aj., vzniklo nakonec zemské četnické velitelství a obytné domy československých gážistů. Na pozemek, který byl původně vymezen pro budovy vojenského velitelství, byl architektem Aloisem Balánem²⁵ až v březnu roku 1938 vypracovaný projekt reálného gymnázia v Užhorodě.²⁶ Tento projekt se vzhledem ke změně politické situace a odpojení Podkarpatské Rusi od Československa nestihl v té době realizovat. Parcela nakonec zůstala až do současnosti nezastavěná. Po její západní straně byl v meziválečném období realizovaný dům zdraví a později budova, ve které dnes sídlí rektorát a některé fakulty Užhorodské státní univerzity. V severní části Malého Galaga namísto navrhovaného četnického velitelství a vojenských škol vznikly obytné domy. U ostatních pozemků byla jejich navrhovaná funkční náplň dodržena – vládní budova, soudní sedrie a věznice, nájemní domy státních zaměstnanců, prozatímní vládní budova (později bytový dům, tuto funkci má až do současnosti).

Ústředním objektem Malého Galaga je Zemský úřad, který vyprojektoval v únoru roku 1934 architekt František Krupka. V novostavbě budovy se nacházel i byt zemského viceprezidenta a apartmán pro ubytování prezidenta republiky.

25 Ing. arch. Alois Balán, Bratislava

26 DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1526

Na Malém Galagu bylo postaveno několik obytných domů. Autorem sedmi státních obytných domů²⁷ na dnešních ulicích Dovženka, Braščajkiv a Ferenca Rákoci, které poskytovaly nájemní byty pro státní zaměstnance Zemského úřadu, byl projektant a architekt Adolf Liebscher.²⁸ Dále vznikly obytný dům pro zaměstnance Referátu veřejných prací na rohu dnešních ulic Dovženka a Krylova; obytný dům pro Stavební družstvo Domovina na dnešní ul. Krylova; obytný dům pro zaměstnance Zemského četnického velitelství v Užhorodě na rohu dnešních ulic Mendelejeva a nábřeží Nezávislosti, jehož autorem je architekt Bohumil Sláma;²⁹ obytný dům pro československé vojenské gážísty (obr. 22), lidově nazývaný „Rafanda“, na ulicích Dovženka a nábřeží Nezávislosti, vyprojektovaný Vojenskou projekční kanceláří v Praze v březnu roku 1923; obytný dům pro poštovní úředníky na dnešní ulici Dovženka (obr. 23); provizorní vládní budova na ulici Dovženka od pražského architekta Aloise Dryáka – po dokončení výstavby Zemského Úřadu se začala využívat pro obytnou funkci (obr. 24), obytné domy pro vojenské gážísty na ulicích Hojdy, Lomonosova a Ferenca Rákoci.

obr. 22: Dům čl. vojenských gážístů, rok 2013.
Zdroj: archiv autorky.

obr. 23: Dům poštovních úředníků, rok 2013.
Zdroj: archiv autorky.

obr. 24: Provizorní vládní budova / obytný dům,
rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

Dnes jsou ulice v této části města velkoryse široké, obklopené vzrostlou vegetací a lemované chodníky vydlážděnými žulovými kamennými kostkami do různých vzorů a s kamennými obrubníky. Malé Galago je neznámější částí Užhorodu z československé éry. V turistických průvodcích je označované jako „Česká čtvrť“. Dimenze tohoto urbanistického konceptu se po uplynulá desetile-

27 DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1032

28 Prof. Dr. Arch. Adolf Liebscher, Brno

29 Dr. ing. Bohumil Sláma, Riegrovo nábřeží 26, Praha II

tí osvědčily, a i v dnešní době vyhovují požadavkům pro život místního obyvatelstva. Architektura jednotlivých objektů zanechává odkaz na české a slovenské prostředí.

3.5 Velké Galago, obytná čtvrť rodinných domů

Pod vedením architekta Adolfa Liebschera také vznikla reprezentativní městská čtvrť Velké Galago. Ta se nachází na pozemku západním směrem od administrativně-obytné čtvrti Malé Galago. V minulosti Malé a Velké Galago rozděloval Malý Už (vedlejší koryto řeky Už). Liebscher koncipoval síť ulic a dopravní napojení na zbytek města. Pozemek se rozdělil na jednotlivé bloky, které byly vytyčeny navrženou sítí ulic, a bloky byly následně rozčleněny na parcely pro rodinné domy. Poté byly jednotlivé pozemky postupně zastavovány soukromými investory. Území je vymezené dnešními ulicemi Dobroljubova, Ivana Franka, Mýtná a Sobraněcká.

Na mapovém podkladu města Užhorodu z roku 1928, který vypracovali a nakreslili autoři E. Pařízek a F. Remeš, je pozemek západním směrem od Malého Galaga pojmenován jako Velké Galago, ale ještě na něm není zakreslena žádná nová výstavba.

V současnosti je Velké Galago tichá a klidná obytná čtvrť, která je v pěší dostupnosti od centra města. Nachází se zde velké množství vzrostlé zeleně a s Malým Galagem ji propojuje veřejný park. Je tvořena izolovanými rodinnými domy a dvojdomy, většinou jednopodlažními s obytným podkrovím pod valbovou nebo sedlovou střechou. Okna lemují římsy a půdorysy objektů jsou poměrně členité. Objekty jsou jak v původním stavu, tak také po mnohých stavebních úpravách, přibyl jejich nadstavby a přístavby. Jen výjimečně se objevují prvky funkcionalistického tvarosloví, na většině objektů se tyto moderní principy ještě neuplatnily.

3.6 Svěpomoc (Staré Tržiště), obytná čtvrť rodinných domů státních zaměstnanců

Privátní výstavba rodinných domů a vil na levém břehu řeky Už nese název podle stavebního bytového družstva Svěpomoc, které bylo založeno soukromými stavebníky. Někdy se tato obytná čtvrť nazývá také Staré Tržiště, protože se nachází západním směrem od dřívějšího Trhového náměstí (dnes nám. Bohdana Chmelnického) podél řeky Už. Tato nová výstavba vznikla v první polovině 30. let 20. století, protože není ještě zakreslena na orientačním plánu města Užhorodu z roku 1930, ale uvádí se, že v letech 1935–1936 byl postaven transportní most, který spojoval Malé Galago s obytnou čtvrtí Svěpomoc. Rovinatý pozemek byl rozdělený na jednotlivé parcely, kde se začaly postupně stavět rodinné domy.

Z terénního výzkumu v obytné čtvrti Svěpomoc je zřejmé, že většina rodinných domů zde vznikala podle několika typizovaných objektů. Tento fakt potvrdil také archivní výzkum, v průběhu kterého byla objevena projektová dokumentace rodinných domů, které projektovala jedna stavební firma. V projektech docházelo k menším úpravám dispozic, pravděpodobně podle požadavků konkrétních stavitelů, kterými byly soukromé osoby. Domy jsou izolované, většinou jednopodlažní s obytným podkrovím a vikýři pod sedlovou nebo valbovou střechou. Fasády domů jsou poměrně členité, neobjevuje se zde pronikání funkcionalistických principů. Lokalita je z důvodu umístění na levém břehu řeky Už poměrně vzdálená od centra města. Jejím lepšimu spojení s centrem napomohlo ve 30. letech 20. století vybudování dopravního Masarykova mostu přes řeku Už.

3.7 Na Cihelně (Cihelna), obytná čtvrť rodinných domů

Městská čtvrť Na Cihelně vznikla výstavbou soukromých rodinných domů.³⁰ Nevelký prestižní rajón se někdy také nazývá Cihelna. Začíná v místě, kde se ulice Berčeniho spojuje s ulicí Pidhirná na východním svahu hory Kalvárie a pokračuje směrem na sever. Název dostala od cihelny, která zde stála. První písemná zmínka o cihelně na tomto místě pochází z konce 17. století. Byla založena pro potřebu výstavby jezuitské koleje, která dala do pohybu hospodářský život nejen Užhorodu, ale celého kraje.

Obytná část Na Cihelně se nachází ve stoupajícím terénu svahu hory Kalvárie, je do dnešního dne považována za renomovanou městskou čtvrť. Zástavbu tvoří izolované vilové domy, většinou dvoupodlažní s obytným podkrovím pod sedlovou nebo valbovou střechou. Nacházejí se zde i menší obytné domy, většinou také dvoupodlažní. Zahrady domů jsou porostlé vegetací a poskytují soukromí.

3.8 Další obytné objekty

Na ulici Sobraněcká, severně od administrativní a obytné čtvrti Malé Galago, se nachází městský činžovní dům (obr. 25, 26). Objekt je samostatně stojící, v půdoryse zalomený do 45stupňového úhlu. Autorem projektu ze září roku 1930 je Podnikatelství staveb Inž. V. J. Vojáček & spol., úřední autorizovaný civilní inženýr stavební a stavitel, Užhorod. Jedná se o pavlačový typ domu, který byl považovaný za účelný a hospodárný. Podle názvu domu stavbu financovalo město. V současnosti jsou na objektu zřetelné výměny výplní stavebních otvorů – oken, ze strany od ulice zůstává u jejich původního členění třemi, případně u menších otvorů dvěma vertikálními sloupky. Ze strany pavlačí některé okenní otvory zanikly, výplně oken a dveří se odlišují podle jednotlivých bytů. Sklobetónové tvárnice ústředního schodiště jsou přetřeny bílou barvou (obr. 27). Balkony jsou typickým odrazem kreativity místních obyvatelů, každý si je přizpůsobil svým potřebám a pomocí dostupného materiálu. Z některých balkonů se staly uzavřené lodžie, jiné mají zastřešení z polykarbonátových desek. Původně jednoduché balkonové zábradlí se čtyřmi železnými vertikálními pásy má různé výplně – plastové tabule, igelit, perforované plechy apod. Vnější omítka objektu je popraskaná, místy úplně schází, v přízemí jsou stopy vandalismu – nápisy.

obr. 25: Městský činžovní dům, hlavní vstup, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

30 RAUŠER, A. Užhorod, hlavní město země Podkarpatoruské: Jeho vývoj v minulosti a rozvoj v době dnešní. In: ZATLOUKAL, J. [red.] *Sborník Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 160.

Na ulici Panasa Myrnoho byl v meziválečném období postavený obytný dům pro finanční úředníky (obr. 27). Autor projektu nebyl dosud archivním výzkumem potvrzený. Objekt je trojpodlažní s obytným podkrovím a dvěma výraznými střešními vikýři. Pod každým vikýřem vystupují z líce uliční fasády dva půlválcové arkýře.

Kromě obytných objektů se v Užhorodě nachází i množství dalších realizací známých českých a slovenských autorů. Za zmínku stojí alespoň: funkcionalistická budova Pošty od Josefa Gočára, realizovaná v letech 1928–1930 na rozhraní historického centra a městské části Malé Galago, dnes Hlavní Pošta; židovská škola od Ludovíta Oelschlägera, dnes Biologická fakulta Užhorodské státní univerzity; budova kina od Ludovíta Oelschlägera, dnes nevyužívané; Legiodům od Františka Krupky, realizovaný v letech 1929–1932 (známý také jako budova Legiodružstva nebo Živnodům); obchodní dům Baťa.

obr. 26: Městský činžovní dům, ústřední schodiště, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

obr. 27: Obytný dům finančních úředníků, rok 2013. Zdroj: archiv autorky.

4. Odkazy na meziválečnou dobu v ulicích Užhorodu

V ulicích Užhorodu se dodnes setkáváme s pozůstatky „československé éry“ města. Některé jsou více či méně komerční, využívané gastronomickými podniky, jiné se objevují na pohlednicích, v turistických průvodcích a na fotkách téměř každého českého nebo slovenského turisty. Kromě nich se nachází ve městě množství menších upomínek, které lehce ujdou běžné pozornosti. Všímavého pozorovatele však upoutají a při výzkumu v terénu také napomáhaly k identifikaci částí města, které vznikaly (případně už existovaly) v meziválečné době. Lehce zpozorovatelné červené hydranty (obr. 28, 29), které odkazují na 30. léta 20. století a tehdy realizovaný vodovodní a kanalizační systém města, jsou v některých částech Užhorodu ještě v původním stavu. Kromě hydrantů jsou to také vodovodní poklopy s ještě čitelným nápisem „J. Matička, Praha“ (obr. 30), popisy domů a některé nápisy v latince (obr. 31, 32).

obr. 28: Požární hydrant po obnově, s čitelným datováním vzniku 1930; rok 2013. Zdroj: Archiv autorky.

obr. 29: Požární hydrant po obnově, s čitelným nápisem Ing. J. Matička – Praha; rok 2013. Zdroj: Archiv autorky.

obr. 30: Vodovodní poklop s čitelným nápisem J. Matička Praha; rok 2013. Zdroj: Archiv autorky.

obr. 31: Tabulka s popisným číslem domu psaná latinkou (česky a maďarsky) i azbukou, rok 2013. Zdroj: Archiv autorky.

obr. 32: Nápis na plotě rodinného domu, rok 2013. Zdroj: Archiv autorky.

5. Závěr

Po připojení Podkarpatské Rusi k Československu zažil Užhorod mezi světovými válkami největší rozmach stavební činnosti ve své historii. Tato éra však netrvala dlouho. Když byla oblast těsně před druhou světovou válkou obsazena maďarskou armádou, celá orientace území směrem na Československo byla přerušena. Politická situace v té době pozastavila veškeré činnosti českého a slovenského obyvatelstva vyvinené na tomto území, většina občanů české a slovenské národnosti se z města odstěhovala. Trvalo několik desetiletí, než politická situace umožnila naši pozornost obrátit zpět k této lokalitě a její architektonické historii.

Sledovaná architektonická a urbanistická tvorba je s územím České i Slovenské republiky kulturně, společensky a historicky spjata. Odkrývá kulturní vlivy na území Podkarpatské Rusi, patrně jsou silné vazby na meziválečné architektonické dění v ostatních částech tehdejšího Československého státu. Proto je potřebné začlenit ji do širšího obrazu tvorby v celé republice a doplnit tak kulturně-historický kontext Československa.

Seznam použitých zkratk

čsl. – československý

ČSR – Československá republika

DAZO – Державний архів Закарпатської області (Deržavnij arhiv Zakarpats'koj oblasti = Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny)

Použitá literatura

FOLTYN, L. *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918–1939*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 1993. ISBN 80-900483-6-6.

GABOR, S. V Užhorode vysvětili pomocného biskupa mukačevskej eparchie vladyku Nila Luščka OFM. 2013 [online]. [cit. 2015-05-10]. Dostupné na: <http://grkatba.sk/v-uzhorode-sa-konal-biskupska-chirotonia-pomocneho-biskupa-mukacevskej-greckokatolickej-eparchie-nila-luscka-ofm/>

- HRBEK, A. Jak se stavěl Užhorod v letech 1924–1929. In: *Podkarpatská Rus: časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2013, roč. 23., č. 4, s. 8–9. [online]. [cit. 2014-01-07]. Dostupné na: http://www.podkarpatskarus.cz/attach/casopis_4_2013.pdf
- KARKAN, A. Vývoj Užhorodu, Mukačeva, Berehova a Chustu. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933*. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 66–84.
- KASPAR, M. Vodovod města Užhorodu. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933*. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 113–116.
- KOBAĽ, J. V. *Užhorod: vidomyj ta nevidomyj*. Lvov: Svit, 2008. ISBN 978-966-603-555-7.
- KREJCAR, J. Soudobá architektura a společnost. In: TEIGE, K. [red.] *Sborník Za socialistickou architekturu*. Praha: Svaz socialistických architektů, 1933, s. 15–16.
- MERZ, A. Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: MUSIL, J. [red.] *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933*. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933, s. 51–57.
- MOSSE, R. *Adresář Republiky Československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*. Praha: Rudolf Mosse, 1931.
- POP, I. *Encyklopedija Podkarpatskoj Rusi*. Užhorod: Carpatho-Russian Ethnic Research Center USA, 2006. ISBN 0-97201175-3-4.
- RAUŠER, A. Užhorod, hlavní město země Podkarpatoruské: Jeho vývoj v minulosti a rozvoj v době dnešní. In: ZATLOUKAL, J. [red.] *Sborník Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 158–163.
- Slovenský Staviteľ*. Bratislava: Organizačná jednota staviteľov pre Slovensko, roč. 1931.
- TEIGE, K. Bytová otázka vrstev existenčního minima. In: TEIGE, K. [red.] *Sborník Za socialistickou architekturu*. Praha: Svaz socialistických architektů, 1933, s. 26–36.
- TEIGE, K. Minimální byt a kolektivní dům. In: *Stavba*. Praha: Klub Architektů v Praze, roč. IX, 1930–1931, s. 65–68.
- Zakarpatská oblast [online]. [cit. 2022-08-10]. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Zakarpatsk%C3%A1_oblast

Použité archivní zdroje

- DAZO fond 12, opis 12, zpráva 1055, DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1055
DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1074, DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1526
DAZO fond 21, opis 12, zpráva 1032

Karel Boublík, architekt Lvova

Ilina Dudash

Abstrakt

V Česku téměř neznámý, ve Lvově ve své době nepostradatelný. Postava Karla Boublíka (6. 11. 1869 – 1. 5. 1925) je v dějinách Lvovské architektury minulého století rozhodně hodná pozornosti, nicméně poněkud záhadná. Dodnes se nenašla žádná jeho fotografie, takže můžeme jen spekulovat, jak vypadal. Do Lvova se dostal pravděpodobně díky svému strýci Václavu Boublíkovi, který byl převelen do Haliče tehdejším ministerstvem války. Ihned po přestěhování jde jako dvacetiletý mladý specialista pracovat do vyhlášené Lvovské architektonické kanceláře Ivana Levinského.

Karel Boublík zůstal Lvovu věrný po celý svůj život. V článku se seznámíme s některými významným budovami, které pro město Lvov architekt Boublík navrhl.

Klíčová slova:

Lvov, Lvovská architektura, Všeobecná zemská výstava, činžovní domy, neobaroko, secese, brněnská škola

Karel Vilém Boublík, rodák z Kolince nedaleko Plzně, se po absolvování brněnské c.k. německé vyšší státní průmyslové školy objevil ve Lvově koncem roku 1889 a svou profesní dráhu zde zahájil jako kreslič.

Už ve 26 letech šla Boublíkova kariéra prudce nahoru. V roce 1894 dostal za úkol dohlížet na projekt výstavby největšího objektu Všeobecné zemské výstavy – nejrozsáhlejšího veletrhu v dějinách Haličského království, která se konala od 5. června do 10. října 1894 na horní terase Stryjského parku ve Lvově s cílem demonstrovat kulturní a civilizační úspěchy. Boublík zde řídil výstavbu Průmyslového paláce, průmyslového pavilonu postaveného podle návrhu hlavního architekta výstavy Františka Skowrona.

Vedle řízení výstavby jednoho z nejdůležitějších pavilonů se podílel na návrzích a projektování dalších důležitých objektů výstavy, například koncertního sálu v novobarokním stylu s nástěnnými malbami podle jeho vlastního návrhu, který realizovali bratři Flegové, Lvovského městského pavilonu, pavilonu ženské práce nebo Triumfální brány.

Boublíkovy nejlepší domy byly postavené na přelomu 19. a 20. století, stále tvoří tvář staré zástavby Lvova a právem mohou být považovány za chloubu města. Mezi jeho pracemi můžeme najít tzv. „Chopinův dům“ na ulici Petra Dorošenka 1 nebo nájemní dům na ulici Ivana Kotlarevského 22.

obr. 1: Průmyslový palác, 1894

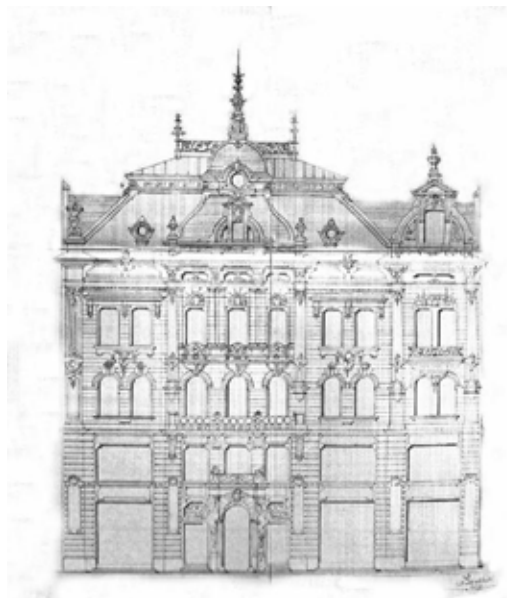

obr. 2: Petra Dorošenko 1, tzv. Chopinův dům

obr. 3: Sičských střelců č. 11, sídlo Americké kavárny, 1900–1901

Mezi další výtvořiny českého architekta patří zhruba dvacítko dochovaných a dodnes obydných domů v centru Lvova. Boublík také navrhl interiér kavárny Americká s koncertním sálem, čítárnou a kulečnickem v domě v ulici Sičských střelců 11.

obr. 4: Sičských střelců č. 11, návrh Karla Boublíka

obr. 5: Americká kavárna

Od roku 1897 do roku 1902 se Boublík věnoval navrhování činžovních domů. Zmíněných pět let je nesmírně plodným obdobím jeho tvorby, rozmanitě využívá mnoho neobarokních prvků, občas se také obrací k rané secesi. Ačkoliv neobaroko může být považováno za nultý stupeň secese, Boublík nikdy tenkou hranici směrem k moderně nepřekročil. V jeho tvorbě je mimo jiné možné najít stopy jeho učitelů ze školy v Brně, např. Germaniho Wanderleye. Tento brazilský rodák působící v Brně se na konci 80. let 19. století začal obracet ke stylu baroka, používal vysoké věže s kopulemi bohatých tvarů, jak to dokládají některá z jeho děl, zejména německý dům v Brně z let 1887–1891. Wanderley společně s Aloisem Prastorferem, rovněž Boublíkovým učitelem, je autorem brněnského domu U čtyř mamlasů, který nese řadu prvků pozdější Boublíkovy tvorby.

Boublíkova díla lze charakterizovat jako typický příklad lvovské architektury přechodné fáze od historismu v jeho neobarokní verzi až po ranou secesi, nebo také již jako příklad druhé vlny historismu v letech 1908-1914, kdy došlo k příklonu k modernizovaným historickým stylům.

Jako jeden z prvních lvovských stavitelů zavádí Boublík nové principy plánování vnitřní struktury bytových domů, od tradiční enfilády podél fasád postupně přechází k sekčnímu plánování, zavádí šachty pro více schodišť, věnuje pozornost detailům infrastruktury i života obyvatel.

Mezi nejbližší Boublíkovy spolupracovníky se řadí umělecký kovář a autor většiny kovaných ozdob a doplňků budov, český mistr Jan Dašek a polský sochař Bronislav Soltys, jehož plastické reliéfy zdobí fasády domů. Soltysovo dílo je možné dodnes vidět na fasádě domu s atlanty na ulici Hrabovského 6.

Architekt působil nejen ve Lvově, ale i například v Ivano-Frankovsku nebo třeba v Chodorově v bližším okolí Lvova, kde nechal Boublík postavit svůj spolkový dům Sokol.

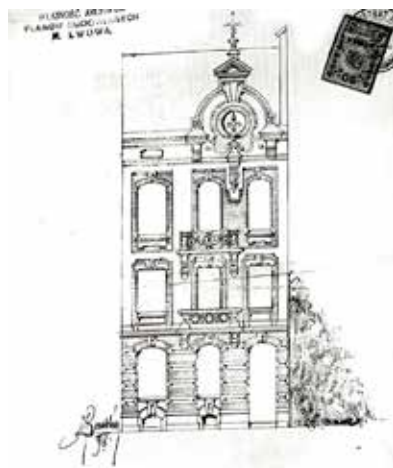
obr. 6: nám. Soborna č. 1–2–2a a Danyla Halického č. 7

obr. 7: nám. Soborna č. 1-2-2a a Danyla Halického č. 7 – celkový pohled

obr. 8: nám. Soborna Danyla Halického, historické foto

obr. 9: Rutkovičova I. č. 16–18, návrh Karla Boublíka

Boublík byl mimo jiné členem společnosti Česká beseda, nejstaršího krajanského spolku mimo Českou republiku, a poslední rok svého života spolek vedl. Byl talentovaný herec, měl krásný hlas, výborně recitoval básně a hrál na jevišti amatérského divadla České besedy. Zkusil si také roli režiséra a věnoval se i malování.

Ve Lvově se oženil s Češkou Zdenkou, která také pocházela z Brna. Manželům se narodil jediný potomek, syn Karel, který zemřel během první světové války.

Za první světové války architekt bydlel v Brně. Neustále ho to táhlo do Lvova, kam se po válce znovu vrátil. Zde také zemřel 1. května 1925 ve věku 55 let. Jeho náhrobek se na Lyčakovském hřbitově nedochoval. V létě 2021 se zástupcům spolku Česká beseda společně s jinými podporovateli česko-ukrajinských vztahů podařilo na místo posledního odpočinku Karla Boublíka instalovat pamětní desku. V Česku se o tomto pro Lvov významném architektovi doteď ví jen málo.

Použité zdroje:

Časopisy:

Architektúra & urbanizmus. Bratislava: Mediaprint-Kapa Pressegrasso, a.s., 2021, Volume 55, č. 1–2. ISSN 0044-8680 (print), ISSN 2729-8752 (online) Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/archandurb.2021.55.1-2.8>

Webové stránky:

Zbruč [online]. Карел Бойблік і львівське необароко, ©2022 [cit. 19.5.2018]. Dostupné z: <https://zbruc.eu>

Český Lvov [online]. Architekt Lvova, ©2022 [cit. 19.5.2018]. Dostupné z: <https://ceskylvov.cz>

Zdroje fotografií:

https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1RdgmFhoDsEcLhXZuv_EZPI07RLSxd7v&ll=49.8316428%2C24.012025700000002&z=9

<https://photo-lviv.in.ua/frantsysk-skovron-tvorets-lvivskyyh-palatsiv/>

obr. 10: Hrabovského č. p. 6, dům s atlanty

Památky v ohrožení

a úkoly památkové péče s důrazem na význam kulturního dědictví

Difficult Heritage of Ukraine: Lessons Not Learned in Approaching the Past and New Challenges in (Post)War Context

Dr. Iryna Matsevko

Abstrakt

War can destroy cultural heritage twice – in conflict and in clean-up. At first glance, a physical clean-up of heritage sites and their reconstruction after the war seem to be obvious and logical. Yet, any reconstruction, conservation or clean-up of ruins relies upon decisions, stemming from an understanding of what heritage is and what the state and the communities want it to look like after the war.

Like most post-Soviet countries, Ukraine has gone through a difficult (re)discovery of its own heritage, emerging after the collapse of the socialist bloc and the Soviet Union. Still, after 30 years of independence, Ukraine is facing many acutely unresolved issues, which keep it stuck in the vicious circle of conflicting and competing aspects of heritage. These “lessons not learnt” in approaching the past are now overlapping with the new challenges of the war. What is our current benchmark? What is our response to the destruction of heritage? What do our war-time discussions and decisions imply? Will the burden of our undiscovered heritage allow us to tackle our post-war work with the heritage? How will the war trauma affect our decisions about what to conserve, reconstruct or clean up?

These questions remain unresolved within the classical approach to understanding heritage as an architectural monument and building – the approach, which focuses on the physical analysis of the extant built form, age, scientific, historical and aesthetic qualities of the object. The war reveals various layers of heritage in Ukraine, emphasizing the importance of continuity and change for the built heritage as well as its intangible aspects, such as the special quality, the spirit of place and social and cultural contexts. It is necessary to discuss the heritage of Ukraine during the war from the perspective of relations between the tangible and the intangible, shared memory, identity and trauma. Architects and architectural historians should apply to critical heritage studies approaches in complicated heritage cases, including the case of Ukraine. The understanding of the importance of the intangible contexts of tangible heritage is crucial for avoiding tension and conflicts within the local communities after the war and fostering reconciliation with the past, its critical rethinking and appropriation.

Destruction of Immovable Cultural Heritage During the War of the Russian Federation against Ukraine

Kateryna Kublytska

Abstrakt

The article examines the types of destruction of objects of immovable cultural heritage as a result of the war of the Russian Federation against Ukraine and the problems and challenges faced by preservationists. On the example of the city of Kharkiv, the main types of destruction are given - a case of four objects that are architectural monuments and suffered damage of varying degrees of severity.

Keywords

Kharkiv, Ukraine, immovable cultural heritage, war

Since February 24, 2022, the whole world has been watching the escalation of armed military aggression of the Russian Federation against Ukraine. From that day on, all objects of immovable heritage of our crane were threatened with destruction.

Using the example of objects of immovable cultural heritage that were damaged in Kharkiv, it is possible to analyze the nature of the destruction and the challenges faced by preservationists during the wars.

So far, more than 100 architectural monuments have been damaged in the city of Kharkiv. Lesions of varying degrees of complexity. There are objects that visually seem to have minor damage - for example, broken windows, and there are those that have a loss percentage of more than 80. It is worth noting that during the inspection of the buildings that are visually slightly damaged, rather serious structural violations in the roof structures were found. For example, in a building located in the path of the blast wave from the explosion, with a high probability the entire roof structure (rafter system) jumped up and did not sit correctly in place. Some of the rafters are not in place, or have deformations.

Several objects that are architectural monuments are proposed for consideration: The building on the street Myronosytskyi, 1 – building of the Faculty of Economics of Kharkiv National University (KHNU), 1926 eng. Kushnarev; The building on the street Blagovishchenska, 17 – health care institution, 1889 arch. Beketov; Buildings of Kharkiv Regional State Administration and

Kharkiv City Council 1930-1950 years; The building on the street Svobody (former Ivanova), 8 – multi-apartment residential building, beginning 20th century

1. Street Myronosytska, 1. Building of the Faculty of Economics of the Kharkiv National University (KHNU). 1925

A building with a complex and interesting construction history that began even before the 1917 revolution. It is unique from the point of view of construction - a reinforced concrete frame, and stylistics - the features of Ukrainian architectural modern in combination with rationalistic forms and volumes of the building are very clearly visible. Not a typical solution for the architecture of public buildings of the 20s and 30s. The building was included in the list of monuments even in Soviet times, as an object related to the political history of the Soviet Union. However, after several hits on the building in March 2022, the view of the building and its historical context has been somewhat altered. Before the escalation in February 2022, the vast majority of residents took the historic center for granted and did not pay much attention to the concept of „heritage“. However, after that, the society began to understand its heritage and rethink the imposed perception of history. For example, the specified building for modern Ukraine has more important historical connections than it seemed at first glance with our past times of national liberation struggles. It is a vivid example of the development of construction technologies of the beginning of the 20th century. Thus, the history of construction begins in pre-revolutionary times, when Kharkiv architect Tymoshenko was commissioned to design a multi-story public building. The architect is known for being one of the creators of the Ukrainian architectural mo-

Fig. 1–2: Street Myronosytska, 1. Building of the Faculty of Economics of the Kharkiv National University (KHNU). 1925. Photo Kateryna Kublytska

modern style. During the national liberation struggle of 1917-1920, he became a social and political figure - he was the Head of the Slobid Ukrainian Council, and later he was the Minister of Roads under several governments of the Ukrainian People's Republic. He did not finish the construction and is currently not listed as the author of the building, but his influence on the overall stylistic aesthetics of the building remained.

Already in Soviet times in the 1930s, within the walls of this building, Yurii Shavelyov defended his thesis - a Ukrainian writer, Slavic linguist, literary historian, critic.

Returning to the history of construction. In the last seven months, the motto „Kharkiv-reinforced concrete“ appeared in Kharkiv - as an analogy with the DERZHPROM building, which stood and withstood during the Second World War. And in general, the city is associated with reinforced concrete, which began to be actively used in new construction in the 20s of the 20th century. However, for Kharkiv it was not such a new and unknown material. In the first years of the XX century, reinforced concrete began to be actively used in high-rise construction. In the 1910s, public and industrial buildings made of reinforced concrete frame appeared. In this way, you can observe the succession of construction eras and the skill of architects and builders. Thus, in the professional edition of 1930, there are a number of articles about the peculiarities of technological construction processes in Kharkiv in the winter period and work with reinforced concrete. They talk about various technological processes and the history of their approbation over the course of 20-30 years.

Thus, the building, which until February 2022 was perceived through the prism of the history of the creation of the Soviet nomenclature, began to be perceived as an integral object of national identification and one that connects different construction eras and is the embodiment of the city's sustainability.

In March 2022, the building was destroyed as a result of a projectile hitting it, the explosion of an aerial bomb near it, and blast waves coming from neighboring buildings.

2. Street Blagovishchenska, 17. Health care facility. 1889

Before the revolution of 1917, it was a city mansion with luxurious interiors in the neoclassical style, built by the famous Kharkiv architect, academician of architecture Beketov. After the revolution and until now, it is a health care facility.

Returning to the general awareness of the very concept of heritage. Only now does society begin to understand the meaning of this concept and the irreversibility of losses and realize the value of monuments and their role in the very identification of the city. For example, the architect Beketov was one of those who created the architectural appearance of the city at the beginning of the 20th century. The artist Uvarov worked both with Beketov and with other architects, including many with those who created the Ukrainian architectural modern style.

On March 13, 2022, a blank cluster projectile hit the roof of the building, causing a fire and completely burning the roof of the building. During the extinguishing of the fire in the main hall on the second floor, a huge canvas with an easel painting „Apotheosis of Apollo“ by the artist Uvarov was torn from the ceiling mirror by water. From the constant locking of the open attic floor, there is a threat of complete loss of the ceiling with complex decorative decoration in all rooms.

In general, the building was in a satisfactory technical condition at the time of the fire, but the lack of a roof changes this situation rapidly. Currently, the preservationists are faced with the problem of performing priority works on the object and its stabilization. In general, the city

Fig. 3–6: Street Blagovishchenska, 17. Health care facility. 1889. Photo Kateryna Kublytska

Fig. 7–8: Street Sumska, 64. Building of the Kharkiv Regional State Administration in 1951 (photo Kateryna Kublytska)

Fig. 9–10: Sq. Constitution, 7. Building of the Kharkiv City Council, 1950 (photo NEWSROOM)

already has the experience of carrying out priority works under constant fire, however, such objects do not currently fall under the category of critical infrastructure and are not priority. Also complicating is the situation with the existing regulatory field, which changes very slowly under the conditions of martial law.

Currently, the object is being prepared for urgent conservation and stabilization.

3. Street Sumska, 64. Building of the Kharkiv Regional State Administration in 1951 and Sq. Constitution, 7. Building of the Kharkiv City Council, 1950.

Buildings that were destroyed as a result of a direct hit by shells are included here in one section, as both belong to the objects of the so-called inconvenient heritage - they are a legacy of the era of socialist realism (1930-1950). Objects of this time are very richly decorated with Soviet symbols, which fall under the law on decommunization and decolonization. Currently the most vulnerable. Since, in addition to the constant threat of destruction from shelling and the effects of blast waves, there is now a threat from local managers to commission such objects, since they are currently the trigger element for society. We have two examples of such situations that are teetering on the edge.

Fig. 11: Street Svobody (former Ivanova) 8. Photo Pavel Dorogoy

The Kharkiv Obas State Administration building was damaged as a result of a direct hit by a projectile and numerous blast waves. In the summer of 2022, by the time the expert opinion on the technical condition of the building appeared, the city authorities announced that the building was not subject to restoration. And since it belongs to the era of socialist realism, it is currently rather an element of the trigger of society and does not carry any value. At the same time, it is a building with a complex construction history and numerous reconstructions. At the same time, the society was divided into two halves: one for preserving and restoring the building, the other half for changing and returning the appearance of the building to the way it was in the period from 20 to 40 years. Currently, the decision has been made to preserve the building in the existing steel solution (because it was in this form that the building was registered as an immovable cultural heritage object).

The second building in this section - the building of the Kharkiv City Council was damaged as a result of the effects of numerous blast waves. With this building, events developed rapidly. It did not receive so many noticeable structural damages, but there are many Soviet symbols on the facade, about which questions were constantly sent to the city authorities from the community. And now, in the wake of the emotional non-acceptance of this symbolism by society, the city authorities quickly began to dismantle the decor on their own. However, according to the monument protection legislation, the artistic plastic solution of the facades of this building is a subject of protection, and their damage is a violation of the Law on the Protection of Cultural Heritage.

Thus, the war currently provoked in society a very sensitive emotional trauma regarding our Soviet past and especially the relation to the government objects of socialist realism of the 30s and 50s with an excess of decoration with Soviet symbols.

4. Street Svobody (former Ivanova) 8.

The building suffered serious structural damage as a result of a direct hit by a projectile in early March 2022. 80% of the facade was lost and half of the building was destroyed.

This example is the most difficult to describe and understand. Monument preservationists are currently trying to the last to defend such objects in the eyes of pro-government structures at the local, regional, and state levels. However, for us today, this is one of the most serious types of destruction with the lowest percentage of probability of restoration, and even more so competently with the maximum use of historical authentic material.

Such destruction revealed another problem very vividly. Not understanding the importance of preserving the authentic material of the building. Even if the building is completely destroyed, there is a sufficient amount of authentic building materials that can be donated to restore another building of the same construction period.

Thus, from the given examples, one can see the following threats that the war opened for immovable cultural heritage objects:

- Complete physical destruction of monuments;
- Partial destruction of monuments as a result of a projectile hitting the object;
- Imperceptible but significant structural damage to the object as a result of the effects of blast waves;
- Irrevocable loss of authentic materials and details of monuments;

- Due to the slow changes in the regulatory field - the impossibility of quickly performing emergency, conservation and stabilization works at monuments, as a result of the increase in the amount of destruction of already damaged objects;
- The problem of preservation of objects belonging to the so-called inconvenient heritage, due to the hypersensitivity of society as a result of the aggressive actions of the enemy.
- Rethinking the history and data on the basis of which the objects were entered into the immovable cultural heritage registers. There are many precedents – a building that by all indications should be in the registers, but in Soviet times, data related to Soviet history was searched for this possibility. It was good at the time, but at the moment such a story in the case of the object can harm it against the background of the extremely sensitive state of society.

Přesuny dřevěných kostelíků z Podkarpatské Rusi do Československa

Ing. arch. Vlasta Loutocká

Abstrakt

V roce 1919 se Podkarpatská Rus, území tehdy málo rozvinuté a vyspělé, na základě vlastního rozhodnutí připojila k nově vzniklé Československé republice. Začalo období, které je označováno za dobu největšího rozkvětu Podkarpatské Rusi. S rozvíjejícími se politickými, hospodářskými a ekonomickými vztahy dochází i k probuzení zájmu o kulturu, lidovou slovesnost a lidovou architekturu. Zejména rusínské dřevěné pravoslavné kostelíky patří k unikátním hodnotným nezměnitelným stavbám, k významnému architektonickému bohatství. Několik z nich se podařilo zachránit přesunem na území Čech, Moravy a Slovenska v době mezi dvěma světovými válkami.

V článku je popsána cesta těchto kostelů (do Prahy, Dobříkova, Kunčic pod Ondřejníkem, Hradce Králové, Blanska a Nové Paky) a okolnosti jejich přesunu. Důraz je přitom kladen na současný stav a péči, která byla a je vzácným stavbám poskytována. Zmíněn je i jejich dnešní „život“.

Klíčová slova

Podkarpatská Rus, lidové stavitelství, dřevěné kostely, typy dřevěných kostelů, ikonostas, přesun památek, kostel svatého archanděla Michala v Praze, kostel Všech Svatých v Dobříkově u Chocně, kostel svatého Prokopa a svatě Barbory v Kunčicích pod Ondřejníkem, kostel svatého Mikuláše v Hradci Králové, kostel svatě Paraskiev v Blansku, kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše v Nové Pace

Úvod

Přesuny památek nejsou jevem tak zcela ojedinělým. Vzpomeňme snad největší přesun památek v historii archeologického inženýrství – přesun egyptských chrámů v Abú Simbelu. Udál se zhruba před půl stoletím, přesněji v letech 1964–1968 kvůli budování Vysoké asuánské přehrady na Nilu. Chrámy, které byly vybudovány ve 13. století př. n. l. za vlády faraona Ramesse II. a jeho manželky královny Nefertari a byly zasvěceny Amenreovi a Reharachtejovi, nejvyšším bohům Horního a Dolního Egypta, byly přesunuty o 200 metrů západněji a o 65 metrů výše. O přemístění chrámů se začalo uvažovat už koncem 50. let 20. století, přípravné práce byly zahájeny v roce 1959, o rok později začala stavba asuánské přehrady. Slavnostní dokončení prací je datováno k 22. září 1968. V tento den egyptský prezident Gamál Abdan Násir odhalil před velkým chrámem pamětní kámen jako poděkování odborníkům z mnoha zemí, kteří se na záchranných pracích podíleli.

S lehkým příděchem propagandy se odehrál přesun gotického kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě, který probíhal od 30. září do 27. října 1975. Kostel se přemístil o 841 m a jeho přesun se dostal až do zlaté knihy Guinnessových rekordů.

Nedlouho poté, v roce 1977, následoval v Českých Budějovicích přesun konečné stanice první veřejné koněspřežné železnice na evropském kontinentu. Železnice vedla z Českých Budějovic přes Linec do Gmundenu a byla postupně uvedena do provozu v letech 1827–1836. Budova konečné stanice, vážící 225 t, byla pootočena a přestěhována o 9,5 m kvůli záměru rozšířit Máne-sovu ulici.

V tomto nahodilém výčtu nelze nejmenovat přesuny ohrožených památek lidového stavitelství na nová stanoviště ve skanzenech nebo v zachovaných kulturních krajínách v naší republice i v zahraničí.

Všechny tyto přesuny mají a měly jediný cíl – zachránit ohrožené památky, uchránit je před zničením a zánikem a zachovat tak společné kulturní dědictví jako svědectví minulosti a trvalou společenskou a historickou hodnotu.

Ze stejného důvodu se v období mezi dvěma světovými válkami dostalo na naše území i pět dřevěných kostelíků z Podkarpatské Rusi a jeden dřevěný kostelík z východního Slovenska.

Typizace a popis dřevěných církevních staveb

Začátkem 20. století zahájil český učitel a amatérský fotograf Bohumil Vavroušek svůj výzkum církevních staveb lidového původu na území celého Rakouska-Uherska. Procestoval Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko, po první světové válce dokončil dokumentaci na území nové Československé republiky včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi. Vznikly tak mimořádné fotografické publikace zachycující podobu dřevěných kostelů, zvoníc, zvoníček, kaplí a božích muk. V roce 1925 vyšlo 615 kvalitních fotografií v knize *Kostel na dědině a městečku*, ve stejném roce vyšla další Vavrouškova kniha *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*, kde najdeme 272 fotografií dřevěných kostelů a kaplí a dřevěných židovských synagog. V předmluvě autor píše: „*Dílo toto určené školám jako pomůcka k vlastivědnému vyučování jako upomínka všem, kdož přicházejí na Podkarpatskou Rus shlédnouti památky, krásy a zajímavosti, provázím upřímným přáním, aby bylo přijato s tím pochopením a láskou, s jakou bylo pracováno.*“¹

Knihy jsou dnes neocenitelnou dokumentací mnohdy již zaniklých staveb.

V roce 1940 vychází další významná kniha, tentokrát dvou autorů – Volodymyra Sičynského a Josefa Řeřichy. Ing. Josefa Řeřichu uchvátila Národopisná výstava československá v Praze a získala ho pro lidové dřevěné stavby. Vykonal proto studijní cestu do Ruska a poté se soustředil na výzkum území středních Karpat. Byl dokonalým kresličem a zachycoval dřevěnou architekturu podle svého názoru jediným možným způsobem korespondujícím s duchem této architektury – dřevorytem. Volodymyra Sičynského inspiroval jeho otec, historik a archeolog. V knize *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti* popisují oba autoři dosavadní výzkumy dřevěné architektury, autory, kteří se touto problematikou doposud zabývali, úskalí výzkumu, zabývají se i stavitelstvím chalup a civilních budov, odhalují tajemství stavitelů dřevěné architektury. Ale hlavně uvádějí typizaci a genezi církevních staveb. Publikace je doplněna řadou fotografií a kresbami a kopiemi dřevorytů Josefa Řeřichy.

1 VAVROUŠEK, Bohumil. *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*. Nové vyd. (reedice). V Užhorodě: Klub T. G. Masaryka, 2004, s. 9

obr. 1: Jamne na Huculštíně, reprofoto dřevorytu Josefa Řeřichy

obr. 2: Bojkovská cerkev ve vsi Matkiv, reprofoto kresby Vladimira Sičynského

Církevní stavby rozdělují do pěti typů:²

1. Bojkovský typ (Karpaty, horní toky řek Velká Rika, Ljatorice, Opora, San a Už) má trojsrubový (trojlodní) půdorys ve tvaru tří obdélníků v jedné ose od západu na východ, každá z lodí má jehlancovou střechu ve dvou a více patrech, střední část bývá největší a nejvyšší. Stavebním materiálem je obvykle smrk. Stavby bojkovského typu jsou promyšlené, jednoduché a logickým rozdělením celku a tvarů ukazují, že jsou výsledkem dlouhodobé praxe, která tyto stavby přivedla k dokonalému souladu a harmonii.
2. Lemkovský typ (Karpaty, horní toky řek San – Halič, Laborce - východní Slovensko, řeka Topla a řeka Poprad) v podstatě netvoří zvláštní typ staveb, protože základy a prostorové rozdělení jsou vlastně bojkovské. Vyskytují se zde ale zásadní rozdíly, které zapříčinil vliv západokatolického stavitelství. Nad západním srubem, tzv. babincem (prostor vyčleněný pouze pro ženy), je vysoká věž převyšující prostřední část kostela a stojící na sloupovitě-křížové konstrukci, která není propojena se zbytkem kostela. Kromě toho jsou nad jehlancovou střechou dvou zbylých srubů – středního a východního – často přistavěny nevelké barokové makovičky. Dalším prvkem, který můžeme nalézt u kostelů lemkovského typu, je „opásání“ neboli ochoz. Ten může zasahovat až ke střednímu srubu a stavba tak může působit jako jednododní. Stavební materiál je různý. Nejčastěji se setkáváme se dřevem jedlovým a borovým, řidčeji bukovým a modřínovým, v nemnoha případech také s dubovým a osikovým.
3. Huculský typ (horní tok Prutu s přítoky a horní tok Tisy) má svůj osobitý ráz. Stavby pocházejí většinou z 18., dokonce 19. století, ale vyznačují se archaickými tvary a především půdorysem ve tvaru tzv. řeckého rovnoramenného kříže. Tento půdorys má různé velikostní obměny. Zvláštností některých huculských kostelů je prostřední čtvercový srub přecházející nahore do osmiúhelníku, který je překryt vysokou osmihrannou kuželovou střechou s malým zaokrouhlením u římsy. Nad zbylými sruby je střecha s lomeným štítem, na vrcholku má nezřídka malé makovičky. Huculský kostel má pod střechou široký ochoz. Z čistě praktických důvodů navýšení kapacity najdeme převážně u vesnických kostelů zvětšený babinec. Stavebním materiálem je obvykle měkké dřevo – smrk a jedle.

2 SIČYNS'KYJ, Volodymyr. *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*. V Praze: Slovanský ústav, 1940. Carpatica, s. 84–99

Střední část kostela bývá největší a nejvyšší, zatímco dvě postranní části jsou menší, přičemž západní bývá vyšší než východní. Stěny kostela jsou většinou tvořeny vodorovnými smrkovými trámy, střecha bývá kryta šindelem.

4. Podolský typ (jižní svahy Karpat, haličská rovina a Bukovina) má půdorys typicky trojdílný. Západní a střední srub, někdy i všechny tři sruby, jsou překryty společnou střechou. Nad západním srubem bývá často vysoká věž čtvercového půdorysu, která je zakončená poměrně hmotnou barokní bání, nebo jsou osazeny barokní bane nad každým srubem. Většina staveb podolského typu má kolem babince, který je nezřídka poschoďový, velmi pěkná podloubí s nádherně vyřezávanými sloupky.
5. Pseudogotický typ (rovina od Chustu k Rachovu) není v žádném případě původní gotikou, ale pseudogotikou z 19. století, která byla ovlivněna zděnými kostely sedmihradského Maďarska (dnešní Rumunsko). Tento typ rovněž zachovává trojdílnost, avšak babinec má stejnou šířku jako střední srub, kdežto oltářní část je prodloužená a má hranatý tvar. Nad babincem se tyčí velmi vysoká úzká věž zakončená vysokou špičatou gotickou střechou. V rozích věže bývají často čtyři další malé věžičky se stejným špičatým zakončením. I zde se setkáváme s podloubími opatřenými krásně vyřezávanými sloupky, vazba krovu rovněž oplývá bohatstvím konstrukcí.

Dlužno ale podotknout, že se jednotlivé typy prolínají, navíc dochází k jejich obměně v čase vlivem mísení slohů a různých vlivů, datace vzniku kostelů také někdy nekoresponduje s převažujícím časovým zařazením jiných kostelů stejného typu.

Stavitelé dřevěných kostelů nepracovali podle nákresů na papíře, ale řídili se tvůrčím citem, ověřeným často dřívějšími realizacemi, a prostor, perspektivní zákony a přesné prostorové umístění vycítovali spíše intuitivně.

Charakteristickou zvláštností kostelů těchto oblastí je oddělená zvonice, jejíž konstrukce a tvar vycházejí z hradně – obranného stavitelství gotiky, někdy až z byzantsko-románského období.

Když jsme poměrně podrobně popsali exteriér dřevěného kostela, věnujme se i interiéru.

Nezbytnou součástí a zároveň výtvarným a funkčním jádrem pravoslavných a řeckokatolických chrámů je ikonostas. Tento název je složen z řeckých slov „eikon“ (obraz) a „stasis“ (stavba) a označuje dřevěnou stěnu s ikonami, která odděluje svatyni od loďe kostela. Ve svatyni najdeme oltář, prestol a žertveník. Je to místo, kam může vstoupit pouze duchovní a kde se vykonává mystérium víry.

Ikonostas má podobnou funkci jako starozákonní opona v chrámu v Jeruzalémě, tvoří jakousi symbolickou hranici mezi pozemským a nebeským světem. Vznikla z původně nízké přehrádky v byzantských chrámech, kterou přibližně ve 14. století vystřídala vysoká bohatě vyřezávaná konstrukce sahající od podlahy až po klenbu chrámu.

Ikonostas je horizontálně a vertikálně členěný.

V první nejnižší řadě se nacházejí troje dveře – dvoje postranní pro diakona a laické pomocníky a střední, tzv. královské neboli carské dveře, kterými může vcházet pouze vysvěcený kněz v liturgickém oblečení. Na těchto dveřích je obvykle vyobrazené Zvěstování Páně a čtyři evangelisté. Napravo od královských dveří je umístěna ikona s vyobrazením Krista a dále vpravo ikona patrona chrámu nebo svátek, kterému je chrám zasvěcený. Nalevo od prostředních dveří je ikona Bohorodičky a dále vlevo nejčastěji ikona svatého Mikuláše, který patří ve východní církvi k nejcíťvanějším světcům.

V druhé řadě ikonostasu, řadě svátků, se nacházejí ikony menšího formátu. Uprostřed nad královskými dveřmi bývá ikona Poslední večeře, která zvýrazňuje každodenní hlavní liturgický úkon. Nalevo a napravo od ústřední ikony je šest ikon, které znázorňují dvanáct hlavních svátků církevního roku. Tento cyklus zobrazuje hlavně události ze života Krista a jeho matky Marie.

Třetí řada, apoštolská, tvoří pás Deesis. V jeho středu se nachází ikona Krista Velebněze na trůně a po stranách obrazy dvanácti apoštolů. Ve starším typu Deesisu stála místo apoštolů po pravé ruce Krista Panna Marie a po levé ruce svatý Jan Křtitel jako orodovníci za odpuštění hříchů a milost pro celé lidstvo. Slovo „deesis“ znamená přímlovu, prosbu. Pás byl po obou stranách doplněný sudým počtem archandělů, evangelistů a církevních otců.

Ve čtvrté řadě ikonostasu jsou vyobrazeni starozákonní králové, knížata a proroci (prorocká řada). Celý ikonostas je shora zpravidla ukončený kalvárií.

Počet řad ikonostasu často závisel na výšce chrámu a ani jeho složení nebylo zcela ustálené.

V chrámech východního obřadu se nacházejí i ikony, které nebyly součástí ikonostasu. Některé byly umístěny na oltáři a nad prestolem ve svatyni (Pieta, snímání z kříže, ukřižování), další byly na stěnách lodě kostela (zejména ikony Posledního soudu nebo ikony ze staršího ikonostasu nebo objektu).

Přesun kostelíků z Podkarpatské Rusi a východního Slovenska do Čech, na Moravu a na Slovensko

V roce 1919 byla Podkarpatská Rus na základě plebiscitu Rusínů přičleněna k mladé Československé republice. Zájem o tuto novou součást státu se začal zvolna probouzet. Vypravovali se sem nejprve státní úředníci a ti, kteří měli s rozvojem Podkarpatské Rusi co do činění. Narůstá ale i zájem turistů, zvláště po vydání romantické balady Nikola Šuhaj loupežník od Ivana Olbrachta.

Probouzí se však také zájem o kulturu a zvyky na Podkarpatské Rusi. A k tomu přistupuje zajímavý fenomén poměrně snadného transportu podkarpatských kostelíků z místa na místo.

Kostelíky se po území Podkarpatské oblasti stěhovaly poměrně často už od 15. století. Důvody byly různé – tesařští mistři zhotovovali zakázky na místě, kde působili, odtud se potom po vodě i po souši na povozech dopravovali na místo určení. Někdy kostel přestat sloužit z důvodů náboženských nebo z důvodu zániku obce, jíž sloužil, přepravoval se tedy na místa, kde o něj projeví zájem. V pozdější době dřevěné kostelíky uvolňovaly místo novým zděným stavbám. To se dělo zejména v době, kdy se na Podkarpatskou Rus vraceli emigranti z Ameriky, kteří s sebou přinášeli finanční prostředky, které se rozhodli věnovat své vlasti. Historické dřevěné kostelíky jsou tedy u vidiny nové „moderní“ kostelní stavby velmi rychle odsuzovány k zániku. K tomu poznamenává Florian Zapletal, moravský historik umění: „... *nynější Rusínů si jich většinou bud' neváží, nebo váží málo, nahrazující je, pokud je to jen trochu možno, novými, kamennými stavbami banálních tvarů.*“³

Pod dojmem těchto informací se začíná zvedat zájem o přesun ohrožených kostelíků z území Podkarpatské Rusi na území Čech, Moravy nebo Slovenska. Uskutečnit tento přesun z důvodů náboženských nebylo možné, ale přesun z důvodu záchrany památky úřady podporovaly. Přesun měl v tomto případě na starosti Státní památkový úřad v Bratislavě a školský referát v Užhorodu.⁴

3 ZAPLETAL, F. Dřevěné chrámy jihokarpatských Rusínů. in CHMELÁŘ, J., KLÍMA, S. *Podkarpatská Rus : Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových, a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, str. 117

4 Zákon o ochraně historických a uměleckých památek z 10. XII. 1918, č. 64, §12, 13 na základě nařízení Národního Výboru z 29. X. 1918, č. 13 Sb. z. a n., pro území Podkarpatské Rusi, výnos Civilní Správy z 22. II. 1922, č. 16.282)

Během 20. a 30. let tak bylo postupně do Čech a na Moravu přemístěno pět kostelů z Podkarpatské Rusi a jeden kostel z východního Slovenska. Hlavním důvodem byla snaha o záchranu těchto unikátních památek, ale přidával se i důvod ekonomický, kdy obce, na jejichž území kostely stály, získaly zajímavou finanční sumu. A v některých případech se projevila i vášeň sběratelská.

V roce 1927 byl z Medvedovců u Mukačeva převezen kostel svatého archanděla Michala do Prahy, v roce 1930 byl z Cholmovce převezen kostel Všech Svatých do Dobříkova u Chocně, v roce 1931 byl z obce Hlyňanec převezen kostel svatého Prokopa a svaté Barbory do Kunčic pod Ondřejníkem, v roce 1935 byl z Malé Polany u Medzilaborců na východním Slovensku převezen kostel svatého Mikuláše do Hradce Králové, v roce 1937 byl převezen kostel svatě Paraskevý z Nižního Seliště do Blanska a v roce 1930 byl z Obavy u Mukačeva převezen kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše do Nové Paky.

Prvním přestěhovaným kostelem byl ale kostel svatého Mikuláše, který se přestěhoval pouze o 100 km z obce Kožuchovece na východním Slovensku do Košic. Dodnes stojí v košickém Starém městě ve Východoslovenském muzeu naproti knihovně. V sedmdesátých letech proběhla jeho rekonstrukce, kostel je však pouze muzejním exponátem.

Kostel svatého archanděla Michaela v Praze

Kostel byl původně postaven ve Velikých Loučkách snad v 17. století. Dobu jeho vzniku se nepodařilo přesněji určit. V roce 1793 byl přestěhován do Medvedovců u Mukačeva a zde ho stihl osud nepotřebnosti, když byl po první světové válce v obci postaven nový zděný kostel. Zachránil ho zájem o odkoupení, který projevilo Národní muzeum v Praze. Národopisné oddělení Národního muzea vedla v té době Drahomíra Stránská, významná československá etnografka a pedagožka. Usilovala o to, aby byl v Praze vybudován skanzen, ve kterém by byly umístěny ukázky všech typů lidových staveb v Československu i ukázky staveb ostatních slovanských národů. Kostel z Podkarpatské Rusi by byl prvním exemplářem. Nejprve byl vystaven na jubilejní výstavě k 10. výročí vzniku Československa v roce 1928, poté byl umístěn v zahradě Kinských a veřejnosti slavnostně předán 10. září 1929 na počest desetiletého výročí podpisu smlouvy v Saint-Germain, podle níž se Podkarpatská Rus stala součástí Československa.

Po komunistickém převratu se stal kostel nežádoucí připomínkou minulosti a postupně chátral. Byly prováděny jen nezbytné opravy spíše havarijního rázu. Větších oprav se památka dočkala až v 90. letech 20. století, od roku 2009 byla využívána Rumunskou pravoslavnou obcí. Bohužel 28.10. 2020 kostel vyhořel. Na znovupostavení kostela se pořádají sbírky.

obr. 3: Kostel svatého archanděla Michaela, Památkový katalog, foto Ladislav Bartoš

obr. 4: Kostel svatého archanděla Michaela po požáru, Památkový katalog, foto Ladislav Bartoš

Kostel Všech Svatých v Dobříkově u Chocně

Kostel v Dobříkově je stavebně příbuzný s kostelem svaté Paraskev v Blansku. Oba kostely pocházejí z okolí Chustu – kostel v Dobříkově stál ve vesnici Cholmovce asi 35 km jihozápadně od Chustu, kostel svaté Paraskev stál necelých 20 km východně od Chustu v těsné blízkosti regionu Sedmíhradsko – Maramureš, dnešní Rumunsko. Oba kostely se řadí k pseudogotickému typu.

Kostel Všech Svatých byl nejprve postaven v roce 1699 ve vesničce Malá Kopaň u Sevljuše. Když si obyvatelé Kopaň postavili větší kostel, prodávají v roce 1857 za 255 zlatých kostel Všech Svatých do Cholmovce. Začátkem 20.století je kostel ve špatném stavu, částečně je rozebrána střecha a pobořen oltářní srub. Přesto jsou sem ale ve 20. letech 20.století přestěhovány ikony z kostela v nedalekém Trosnyku na druhém břehu řeky Tiszy.

V roce 1927 při své cestě na Podkarpatskou Rus si kostelíka všiml senátor Václav Klofáč a po jednáních s představiteli řeckokatolické církve v Cholmovci za 16 tisíc korun kostel koupil.

Václav Klofáč byl český a československý novinář a politik. Ještě před vznikem Československa byl vůdčí osobností českých národních socialistů, za Rakouska-Uherska poslanec Říšské rady a Českého zemského sněmu. Po vypuknutí první světové války byl pro svou politickou činnost vězněn, v roce 1917 byl obviněn z velezrady. Spolu s Rašínem a Kramářem byl na základě amnestie císaře Karla I. propuštěn. Po vzniku republiky byl prvním československým ministrem národní obrany, dlouholetým senátorem Národního shromáždění ČSR a až do roku 1938 předsedou národních socialistů.

K Dobříkovu měl vřelý vztah, trávil zde hodně času na letním bytě. Když se rozhodovalo o tom, kde bude zakoupený kostelík z Podkarpatské Rusi umístěn, uvažoval Klofáč nejprve o Borové u Poličky, kde se znal s místní reprezentací. K dohodě ale z finančních důvodů nedošlo, a tak se senátor Klofáč rozhodl pro svůj oblíbený Dobříkov. Sesazením dílů rozebraného kostela pověřil Václav Klofáč stavitele Adolfa Kolenu a J. Krupaře z Mukačeva a Cyrilla Bartuška, tesařského mistra z Užhorodu. Pomáhalo i několik dělníků z okolí Dobříkova, kteří tak v době velké nezaměstnanosti získali skoro na rok práci. Aby mohl kostel v Dobříkově umístit, požádal Klofáč v červenci 1930 zastupitelstvo obce, aby mu prodalo pozemek u hlavní silnice. Pozemek nakonec Klofáč dostal k bezplatnému užívání. Počátkem srpna 1930 se mohlo začít se stavbou. Po prohlídce trámů se ukázalo, že část jich je potřeba nahradit, čehož se ujala pila v Zámrsku. Chyběly i střešní šindele, které Klofáč objednal přímo na Podkarpatské Rusi. Objednávka byla vyřízena rychle, už v září 1930 byly jedlové šindele z Užhorodu přivezeny. Na jaře 1931 byla stavba dokončena a začal se vybavovat interiéru. Vzácný ikonostas a ikony z původního kostelíka v Cholmovci a z rozebraného kostelíka v Trosnyku (některé jsou ze 17. století) restauroval akademický malíř Vlastimil Košvanec. Ten vytvořil i malby na skle, olejomalby v interiéru a korouhve. Kolem kostela vznikl park a byl sem osazen i původní dřevěný kříž, který s kostelem přijel z Cholmovce.

Celkové náklady na koupi, dopravu, stavbu a vybavení kostela a úpravu okolí nakonec přesáhly 137 000 Kč, což byla částka nemalá. Dlužno říci, že ji Václav Klofáč hradil z vlastních prostředků, pouze získal půjčku od Kampeličky v Dobříkově ve výši 25 tisíc korun a subvenci od Státního památkového ústavu pro Čechy ve výši 10 tisíc korun. Slavnostní otevření se konalo v neděli 6. července 1931 za účasti většiny obyvatel Dobříkova a zástupců církve Československé z celého kraje. Na slavnost přijeli i hosté z Cholmovce na Podkarpatské Rusi. Patriarcha Gustav Procházka sloužil slavnostní mši a předal kostel do správy církve Československé. Kostelík v Dobříkově byl nejen svatostánkem, ale i turistickým lákadlem. V dobovém tisku čteme: „*Starobylý kostelík, který z Podkarpatské Rusi byl převezen do Dobříkova, je letos předmětem hojných návštěv. Nejsou to*

jenom školní výpravy, ale také četní jednotlivci sem přijíždějí auty, na velocipedech a někdy také hromadné výpravy v autobuse.“⁴⁵

Dobříkovský kostel se později stal také symbolickým místem, když zde byla umístěna tříska, která údajně pochází z vězení v Gottliebenu u Kostnice, kde byl vězněn Mistr Jan Hus, a hlína z hrobu Jana Amose Komenského z nizozemského Naardenu.

Za druhé světové války se v kostele konaly bohoslužby jen zřídka, později byly úplně zakázány. A tak poslední rozloučení s Václavem Klofáčem 12. července 1942 proběhlo zcela tiše pouze v kruhu rodinném a několika nejbližších přátel.

Osud kostela po komunistickém převratu kopíruje osudy ostatních církevních staveb. Bohoslužby se konají zřídka, kostel chátrá. V roce 1963 je zapsán do seznamu nemovitých kulturních památek a je majetkem Církve československé husitské. V 70. letech je blízko zániku, střecha je v havarijním stavu. V roce 1977 se oprav ujímá obvodní národní výbor v Ústí nad Orlicí a Církev československá husitská a kostel je zachráněn.

Za finančního přispění Ministerstva kultury České republiky, Pardubického kraje a obce Dobříkov začala v roce 2000 oprava objektu. Přípravné práce na renovaci započaly v roce 2001 průzkumem stavu obrazů, restaurátorské práce pak probíhaly ve třech etapách od roku 2002 do roku 2004 opět za finanční podpory Ministerstva kultury. Ikonostas restaurovala akademická malířka a restaurátorka Hana Vítová z Pardubic a kolektiv pracovníků národního památkového ústavu města Pardubic. Akademický malíř a restaurátor Roman Ševčík z Přelouče obnovil solitérní ikony. Od roku 2002 zároveň probíhají renovační práce na dalších částech mobiliáře.

V dobříkovském kostele Všech Svatých se znovu konají bohoslužby.

obr. 5: Kostel Všech Svatých v Dobříkově u Chocně. Foto Eliška Racková, Památkový katalog

obr. 6: Kostel Všech Svatých v Dobříkově u Chocně, detail. Foto Jitka Svobodová, Památkový katalog

5 Stráž českého východu Vysoké Mýto : ročník II.1934, č. 21, vyšlo 26. 5. 1934, str. 5

Kostel svatého Mikuláše v Hradci Králové

Kostel svatého Mikuláše, který dnes stojí v Hradci Králové, je jediným kostelem, který byl do Čech ve 30. letech převezen z východního Slovenska, z Malé Polany u Medzilaborců.

Původně kostel stál ve vesnici Habura, kde byl na náklad obce postaven v letech 1502–1510. V roce 1740 se obec Habura rozhodla vybudovat kostel větší a původní kostel nabídla k odprodeji. Kostel byl na základě rozhodnutí místního faráře odprodán sousední obci Malá Polana a znovu postaven v letech 1744–1745. Velkou újmu utrpěl ze začátku první světové války, kdy do vesnice vpadli ruští vojáci a kostel velmi poškodili. Po válce mezi lety 1920 a 1921 byl kostel znovu opraven, ale když byl v roce 1929 vystavěn nový zděný kostel a obec neměla prostředky na údržbu starého kostelíka, rozhodli se představitelé Malé Polany kostel odprodat. O kostel projevil zájem město Hradec Králové. Na zasedání městského zastupitelstva 16. dubna 1935 byla na návrh starosty města Josefa Pilnáčka schválena jeho koupě.⁶ Kostel byl v roce 1935 rozebrán a po železnici přepraven do Hradce Králové. V dopise městské radě je odvoz kostela z Malé Polany popsán takto:

„Odvezení kostela z obce bylo velmi dojemné i přesto, že občané jsou vám vděční, že jste kostel koupili. Celý rozebraný kostel i s bednami byl naložen v pátek na 22 povozů. V sobotu ráno, ačkoli byl všední pracovní den, přišli se s kostelem rozloučit ve svátečním oblečení všichni občané, staří i mladí. Za vyzvánění obou zvonů z nového kostela a za pláče všech občanů rozjel se dlouhý průvod z vesnice a všichni vesničané se rozešli teprve, když jim poslední povoz zmizel za obzorem.“⁷

obr. 7: Kostel svatého Mikuláše v Hradci Králové. Foto Vlasta Loutocká

obr. 8: Kostel svatého Mikuláše v Hradci Králové, detail. Foto Vlasta Loutocká

Kostel byl v témže roce postaven v Jiráskových Sadech a slavnostně otevřen 28. října 1935.

6 Josef Václav Bohuslav Pilnáček byl majitelem „První královéhradecké továrny na mýdla, svíčky, voňavky, sodu kryst., parní voskárny a továrny na glycerin“ a v letech 1929–1942 starostou města Hradec Králové

7 Dopis Mestskej rade v Hradci - Králové ze dne 10. června 1935. SOKA Hradec Králové

Veškeré náklady na zakoupení, převoz a znovuinstalování kostela hradil starosta Hradce Králové Josef Pilnáček z prostředků, které měl uloženy na vkladní knížce jako nevyzvednutou odměnu za výkon svého úřadu.

Na pamětní desce u kostela stojí psáno: „*Starobylý tento kostelík převezzen byl z východního Slovenska na paměť všech, kdož za světové války 1914–1918 obětovali život za lepší příští Československa. Věnoval starosta Josef V. B. Pilnáček MCMXXXV*“

obr. 9: Kostel svatého Mikuláše v Hradci Králové, pamětní deska. Foto Vlasta Loutocká

V roce 2006 vznesli představitelé obce Habura požadavek, aby jim byl kostel navrácen. Po neúspěšných jednáních však pouze kostel zdokumentovali a v roce 2011 si postavili jeho repliku.

V letech 2016–2018 prošel areál kostela celkovou obnovou. Před započtím prací byly provedeny všechny potřebné průzkumy (stavebně historický průzkum a detailní předprojektová příprava). Dendrochronologický průzkum přinesl neočekávané zjištění. Jedle na trámy konstrukce byly káceny v letech 1598–1607, což znamená, že kostel je o sto let mladší, než udávaly archivní materiály. Stavba prošla celkovou termosanací pro likvidaci dřevokazného hmyzu a následně byly tradičními postupy opraveny veškeré dřevěné prvky a provedeno nové šindelové opláštění stěn i střech. V interiéru byly restaurovány historické malby a mobiliář. Byl instalován speciální hasicí systém a rovněž systém zaznamenávající teplotní a vlhkostní parametry, jehož hodnoty jsou průběžně vyhodnocovány.

Vzorovou obnovu popisuje kniha architekta Miloše Kudrnovského, který práce vedl.⁸

Kostel svatého Mikuláše je dodnes v majetku města a v současnosti slouží pravoslavné církvi. Je zařazen mezi kostely bojkovského typu.

V roce 1958 byl zapsán do Seznamu kulturních památek.

Kostel sv. Prokopa a sv. Barbory v Kunčicích pod Ondřejníkem

Kostel byl postaven v obci Hlýňanec v blízkosti města Mukačevo koncem 17. nebo počátkem 18. století. Původně byl zasvěcen sv. Archandělu Michaelovi. Využíván byl do konce první světové války. V roce 1928 byl v Hlýňanci v centru obce vybudován nový zděný kostel a původní dřevěný kostel začal velice rychle chátrat. Dřevěný kostel se stal zbytečným, zůstal opuštěný. Když se ve 20. letech 20. století objevila možnost kostel odprodat, farníci v obci tuto možnost uvítali. Koupil kostela financoval Eduard Šebela, baňský inženýr, ředitel Vítkovických kamenouhelných dolů a mecenáš umění, který kostelík objevil při své cestě na Podkarpatskou Rus v roce 1928. Předsedal v té době Okrašlovacímu spolku pro Velkou Čeladnou, Kunčice a okolí a celý převoz a instalaci kostela v Kunčicích pod Ondřejníkem organizoval. Na tesařské práce si pozval Cyrilla

8 FALTA, Jan a Táňa ŠLÉZOVÁ, KUDRNOVSKÝ, Miloš a Renata VESELÁ, ed. *Kostel Svatého Mikuláše v Hradci Králové*. Hradec Králové: Projekční atelier pro dokumentaci, průzkum a obnovu historických staveb, 2021. ISBN 978-80-11-00868-0.

Bartuška, tesařského mistra z Užhorodu, téhož, který pomáhal i při stavbě kostela Všech Svatých v Dobříkově u Chocně.

S převozem kostela se započalo na jaře v roce 1931 a ještě téhož roku v létě byl kostel postaven. V srpnu 1931 byl slavnostně vysvěcen římskokatolickou církví a zasvěcen hornickým patronům svatému Prokopovi a svatě Barboře. Umístění kostela bylo zvoleno citlivě tak, aby co nejvíce připomínalo původní místo v Hlyňanci. Tam byl kostel postaven na kopci, v Kunčicích stojí na návrší zvaném Na humenci. Později v roce 1963 byl u kostela založen hřbitov a urnový háj. Kostel je lemkovského typu stejně jako kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše v Nové Pace.

V 80. letech 20. století byl kostel v havarijním stavu. Kostely v Podkarpátí se stavěly na holé zemi a stejně byl založen i převezený kostel v Kunčicích. V roce 1983 proto začala rekonstrukce. Byla opravena a zpevněna podlaha, kostel byl odizolován a podezděněn, proběhla i výměna šindelové krytiny a byl restaurován vnitřní mobiliář. Od té doby probíhá pravidelná údržba, v letech 2009 a 2010 byla provedena oprava pláště střechy.

Dnes je kostel majetkem obce a je využíván římskokatolickou církví.

V roce 1958 byl zapsán do Seznamu kulturních památek.

obr. 10: Kostel svatého Prokopa a svatě Barbory v Kunčicích pod Ondřejníkem. Foto Petr Czajkowski

obr. 11: Kostel svatého Prokopa a svatě Barbory v Kunčicích pod Ondřejníkem, pohled od vstupu. Foto Petr Czajkowski

Kostel svatě Paraskiev v Blansku

Dějiny kostela jsou podrobně popsány v kronice, která byla zároveň s kostelem zakoupena v Nižním Selišti. Další informace tehdy poskytl selišťský farář. Na kroniku navázali členové Rady starších Církve československé František Baštář a Jaroslav Pernica a dál podrobně vedli Pamětní knihu Církve československé v Blansku. O kostele se můžeme základní informace dočíst v knize Husův sbor, Církve československé husitské – Dřevěný kostel v Blansku, která byla vydána nadšenci ke kulatinám faráře Martina Kopeckého. Je zde nastíněn původ kostela, jeho pouť do Blanska, dobové fotografie z výstavby a otevření, ale i informace o opravách a současném životě kostela. Kostel je dle mého soudu v porovnání s ostatními dovezenými kostely nejvíce využíván a jeho život je plný radostných, slavnostních, důstojných i kulturních událostí.

Kostel byl postaven v Nižním Selišti na Podkarpatské Rusi v roce 1601. Stavba však byla dokončena až po téměř 40 letech v roce 1641. V článku faráře Milana Chaloupky se dočteme: „*Sko-ro čtyřicetiletou přestávku v jeho budování zavinila morová epidemie v letech 1604–1605, kdy téměř celá vesnice vymřela. Teprve po novém osídlení byl rozestavěný kostelík dokončen a zasvěcen sv. Paraskievě.*“⁹

obr. 12, 12a, 12b: Foto kostela v Nižním Selišti. Archiv Církve československé

Jiné prameny však uvádějí jiná data – mukačevský děkanát hovoří dokonce o vzniku kostela v roce 1541. Jisté je však datum dokončení stavby. Na jednom z trámů, který byl objeven při sesazování dřevěné konstrukce kostela po převozu do Blanska a následně byl umístěn nad hlavní vstup, je nápis ve staroslověnském jazyce „*Robjach [r.b.] 1641 misjaca ijul 29*“. Dlouho se nedařilo zjistit, co přesně nápis znamená. Až v roce 2001 s pomocí Společnosti přátel Podkarpatské Rusi v Brně nápis přeložil dr. Valerij Padjak z Užhorodu. Překlad

zní „Zbudováno 29.července 1641“. Kostel byl tehdy zasvěcen Velké mučednici, svatě Paraskievě, jejíž svátek 26.července byl nejbliže datu dokončení kostela.

9 Chaloupka, Milan. Český zápas. Týdeník církve československé, č. 36, 3. září 1964.

obr. 13: Datum dokončení stavby ve staroslověňštině. Archiv Církve československé

Pravděpodobně po 15 letech přešel kostel ze správy pravoslavné církve pod správu církve řeckokatolické, které sloužil až do roku 1918. Tehdy i do obce Nižní Seliště pronikl „moderní“ trend stavby zděných kostelů, který vytlačil dřevěné kostelíky a označil je za méně hodnotné a zastaralé. Dřevěný kostel svaté Paraskievy byl odsvěcen a přestal se používat. Nemohl se ani opravovat, protože podle pravidel východních církví je zakázáno opravovat odsvěcené kostely, chátral tedy až do doby, kdy došlo k jeho odkoupení.

Ve 30. letech 20. století projevil zájem o odkup kostela československý stát. Prvotní myšlenkou bylo umístit kostel na Výstavu soudobé kultury, která se konala v Brně v roce 1928 na paměť 10. výročí vzniku Československa. Záměr se ale ukázal jako nesprávný, protože nebylo vyjasněno, jaké další osudy by kostel stihl a jaké by bylo do budoucna jeho uplatnění. Nakonec byl kostel nabídnut k odprodeji nově vzniklé Československé církvi, diecézi v Brně. Ta ovšem již svůj svatostánek měla, a proto kostel nabídla blanenská farnost. Rada starších Církve československé v Blansku pověřila Františka Baštaře, předsedu Rady starších Československé církve v Blansku a Jaroslava Pernicu, jeho zástupce, aby vykonali cestu do Nižního Seliště a prověřili stav kostela.

V Pamětní knize Církve československé se o této cestě píše toto: „Kostel s vysokou věží na návrší nade vsí v šeru podzimního rána již v dálce na nás udělal mohutný dojem. V nadšení jsme poklesli při prvním ohledání. Budova byla na spadnutí, zchátralá krytina, vnitřek hnízdištěm ptactva a rejdištěm místní mládeže. Jen různé zkoušky ohledně pevnosti téměř zkamenělých dubových trámů – za použití sekery – nás zachránily před poklesem úplným.“

Nakonec byla ale dohoda o odkupu uzavřena. Náklady však překročily možnosti farnosti, takže kostel byl nakonec pořízen s pomocí subvencí Ministerstva sociálních věcí, Ministerstva školství a národní osvěty, Ústřední rady církve československé husitské v Praze, Památkového úřadu v Brně, Okresního úřadu v Boskovicích a Spořitelny města Blanska. Cena kostela byla sice knězem z Nižního Seliště vyčíslena na 6 tisíc korun, ale celkové náklady nakonec vystoupaly až na částku téměř 89 tisíc korun.

Se stavbou kostela pomohl v Blansku tesařský mistr Salejčuk a dalších šest pracovníků najatých na Podkarpatské Rusi. Při stavbě se událo několik zvláštností. Po kompletním rozebrání konstrukce věže byly nalezeny staré, velmi vzácné ikony, které byly pravděpodobně do kostela přeneseny buď z nějakého kostela, který se v okolí v době stavby kostela svaté Paraskievy boural nebo z kostela původního, který kostelu svaté Paraskievy předcházal. Tyto vzácné ikony dnes zdobí pravou stěnu interiéru. Aby kostel nestál na holé zemi a netrpěl tak vzlínáním vlhkosti, byla pro něj připravena kamenná podezdívka. Tím se ovšem zvedla úroveň podlahy kostela a rám vstupních dveří, který měl původně výšku 140 cm, musel být nastaven. Při diktování rozměrů podezdívky vzniklo nedorozumění a podezdívka byla připravena o 3,8 m delší, než byla délka kostela. Těto skutečnosti musela být potom stavba přizpůsobena. Věž kostela byla při stavbě snížena o téměř 10 m vzhledem ke špatnému stavu konstrukce. A protože se podařilo získat pouze pozemek, který svými rozměry potřebám umístění kostela neodpovídal, byla změněna orientace kostela. Nový vlastník kostela měl zcela jiné potřeby, takže nebyl instalován ikonostas, v interiéru

obr. 14 (vlevo): Ze stavby kostela v Blansku. Archiv Církve československé

obr. 15: Pozvánka na slavnostní otevření kostela. Archiv Církve československé

obr. 16: Slavnostní otevření kostela

přibily lavice, do boční stěny kostela byly proraženy dveře. Nicméně dochovaný mobiliář byl restaurován a do kostela instalován jako výzdoba.

Kostel byl 22. a 23. května 1937 slavnostně otevřen a za přítomnosti olomouckého biskupa ThDr. Rostislava Stejskala předán k užívání církvi československé.

Církev se o kostel vzorně starala a prováděla pravidelnou údržbu.

V srpnu 1971 byla provedena generální oprava střechy, oprava podezdívky proběhla v roce 1974, ve stejném roce byly vyměněny měděné vrcholové cibule a byly opraveny kříže v jejich zakončení.

obr. 17: Kostel svaté Paraskiev v Blansku. Foto Vlasta Loutocká

V roce 2000 nastupuje do farnosti farář Martin Kopecký a začíná se psát nová historie farnosti. Opravy pokračují. V červnu 2001 jsou vyměněny bleskosvody, v roce 2002–2004 byly prováděny práce na výměně šindelů střechy. V roce 2004 začala oprava věže. Byla kompletně vyměněna krytina věže a střeš a svislých stěn kostela. 25. 5. 2005 byla oprava kostela kompletně dokončena. V dalších letech probíhalo kompletní restaurování vnitřního zařízení, ikon, osvětlení, stolu Páně, křtitelnice, kříže v kněžišti a instalace tří nových zvonů zasvěcených Cyrilu, Metodějovi a Mistru Janu Husovi. Restaurování ikon povedli akademická malířka Renata Bartoňová a řezbář pozlacovač Petr Bortlík.

Farář Martin Kopecký je v blanenské farnosti dosud. Je velmi osvětlený, nebrání se nových myšlenkám a otevírá kostel mladým věřícím. Využívá všech před-

ností kostela. Pro výbornou akustiku jsou v kostele často pořádány koncerty, které jsou hojně navštěvovány. Ostatně o bohatém životě farnosti se dá dočíst na internetových stránkách kostela.¹⁰ Zde je ke stažení i pravidelný měsíční zpravodaj.

Kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše v Nové Pace

Kostelíky, které jsem zatím popisovala, jsou z valné většiny sanovány, probíhá dostatečná údržba a opravy. Ve všech (kromě kostela v Nové Pace a Košicích) se slouží bohoslužby, kostel v Blansku spravuje oblíbený farář, který pro své farníky nejen zajišťuje náboženské služby, ale podporuje ve své farnosti i společenský a kulturní život. V případě královéhradeckého kostelíka svatého Mikuláše proběhla obnova přímo vzorová. Kostel svatého Mikuláše v Nové Pace takové štěstí nemá. Je soukromý, prostředky na opravu se sbírají těžce, opravy v rozsahu, který by kostel potřeboval, je obtížné provádět.

Kostel do Nové Paky nechal přivést Otto Kretschmer v roce 1930.

obr. 18: Otto Kretschmer. Archiv Bohuslava Benče; obr. 18: Průkaz do Klubu bicyklistů sev. vých. Čech. Archiv Bohuslava Benče; obr. 19: Průkaz do spolku Hlahol. Archiv Bohuslava Benče

Objevil ho při své cestě na Podkarpatskou Rus, kdy ho jako sběratele a mecenáše umění kostelík oslovil.

Otto Kretschmer pocházel ze starobylé podnikatelské rodiny. Už jeho předek Jan Hylmar dostal práva na výrobu punčochářského zboží od císaře v roce 1629. Otto Kretschmer měl prosperující textilní továrnu v Nové Pace, kterou po 1. světové válce prodal a výrobu přemístil do Prahy zejména kvůli svým uměleckým zálibám. Byl obdařen basbarytonem, který rozvíjel lekce u Františka Pivody v Praze. Pořádal koncerty nejen zde, ale i různých městech v Čechách, na Moravě i na Slovensku. Vystupoval také v několika evropských městech s repertoárem píjáčkových písní ve francouzštině a vlámštině. K jeho přátelům patřili hudební skladatelé Leoš Janáček, Adolf Piskáček a Josef Suk a malíři Vladimír Stříbrný, Karel Švabinský nebo Adolf Kašpar. Byl mecenášem a přítelem umělců, majitelem jedné z největších soukromých sbírek sakrálního umění 14.–19. století, aktivním členem řady spolků.

Během druhé světové války podporoval rodiny svých zaměstnanců a židovských přátel, poskytoval jim pomoc a potraviny.

Koncem války byl vězněn a vyslýchán gestapem, krátce na to 7. května roku 1945 zemřel.

Kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše byl postaven koncem 18. století v obci Smrčianské. Tehdy byl zasvěcen Zesnutí Přesvaté Bohorodice. V roce 1788 byl kostel přestěhován do Obavy u Mukačeva, drobně přestavěn a byla vybudována samostatná zvonice. Když byl v Obavě

¹⁰ <https://www.drevenykostelik.cz/kostelik/>

vybudován nový zděný kostel a dřevěný kostel přestal sloužit, Otto Kretschmer se zasloužil o jeho záchranu. V roce 1930 ho nechal v Obavě rozebrat a hodlal ho převést po železnici do Nové Paky. Byl dobrým obchodníkem, žádal tedy od Československé státní dráhy slevu. Protože rozebraný kostel neobsadil všechny vagóny, nebylo možno mu slevu poskytnout. Otto Kretschmer u Obavy nechal natěžit dřevo, vlak doplnil a se slevou vše dovezl domů. Kostel umístil na svém pozemku na Husově kopci nedaleko vily, kterou obýval. Odkoupil také zvonici, kterou umístil v blízkosti kostela a kterou potom užíval jako letní besídku. V Obavě kostel rozebíral tesař A. Zeman ze Spořilova, v Nové Pace tesařské práce vedl tesařský mistr Jirásek. Kostel byl umístěn na podezdívku z novopackého červeného pískovce, aby se zabránilo vzlínání zemní vlhkosti. Hlavním záměrem Otto Kretschmera bylo umístit v kostele svoje rozsáhlé sbírky sakrálního umění a sakrálních obrázků na skle. Postupně se do svatyně kostelíka také ukládali zesnulí členové Kretschmerovy rodiny.

Po nástupu komunismu kostel připadl státu, zestátněna byla i Kretschmerova vila, ze které se stal domov pro zhruba 60 důchodců, o které se staraly jeptišky převezené sem ze zrušeného kláštera v Opavě. A Adam, syn Otto Kretschmera, byl nejprve uvězněn a pak převeden do TNP (tábora nucených prací) a později do PTP.

obr. 20: Ze stavby kostela na Husově kopci. Archiv Bohuslav Benč

obr. 21: Otto Kretschmer s přáteli před kostelem. Archiv Bohuslav Benč

obr. 22: Kretschmerova vila. Foto Vlasta Loutocká

obr. 23: Věž vodního čerpadla v zahradě Kretschmerovy vily. Foto Vlasta Loutocká

Kostelíku hrozila zkáza, měl být rozebrán na palivové dříví. Na základě žádosti Zdeňka Wirtha,¹¹ Emanuela Pocheho¹² a dalších bývalých přátel pana Otto Kretschmera adresované ministru školství a osvěty Zdeňku Nejedlému kostel tomuto osudu unikl. Sbírkky byly ale částečně rozkradeny nebo zničeny, pouze malá část se zachovala a je umístěna v muzeu v Nové Pace. Kostel sloužil 20 let jako skladiště. Znovu ho zachránil Miloslav Bařina, osvětený ředitel Podkrkonošského muzea v Nové Pace, když v roce 1975 dal na kostele opravit střechu a položit novou šindelovou krtinu.

Po roce 1989 se kostel, vila i pozemek v restituci vrátili Adamu Kretschmerovi a jeho sestře. Ti kostel nechali znovu vysvětit a propůjčili ho církvím řeckokatolické i římskokatolické. Adam Kretschmer se snažil kostel udržovat v dobrém stavu, nechal restaurovat ikonostas, provedl opravu a nátěr střechy, provedl nově drenáž a položil v celém kostele novou dřevěnou podlahu z dubových kostek.

V kostele se občas konaly bohoslužby, hlavně na mariánské svátky, na svátek svatého Mikuláše se konaly obřady pro rodinu, jednou za rok na svátek Cyrila a Metoděje byla konána pouť.

obr. 24: Kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše v Nové Pace, pohled ze západu. Foto Vlasta Loutocká

11 Zdeněk Wirth byl českým historikem umění, jedním ze zakladatelů památkové péče v Čechách. Mj. během druhé světové války dal podnět k odbornému výzkumu a dokumentaci lidových staveb. Po roce 1945 byl členem České národní rady, od roku 1946 do roku 1951 předsedal Národní kulturní komisi, která rozhodovala o uměleckých konfiskátech. V roce 1953 spoluzakládal Kabinet (později Ústav) pro teorii a dějiny umění, dnešní Ústav dějin umění AV ČR.

12 Emanuel Poche byl historikem architektury, spoluautorem soupisové řady Umělecké památky Čech a řady dalších monografií, spoluzakladatelem a své doby také předsedou Klubu Za starou Prahu

obr. 25: Původně zvonice, dnes bývalá zahradní besídka.

Foto Vlasta Loutocká

obr. 26: Ochoz. Foto Vlasta Loutocká

obr. 27: Ikonostas.

Foto Vlasta Loutocká

obr. 28 (vlevo): Pohled ke kůru.
Foto Vlasta Loutocká;

obr. 29: Pohled do krovu věže.
Foto Vlasta Loutocká

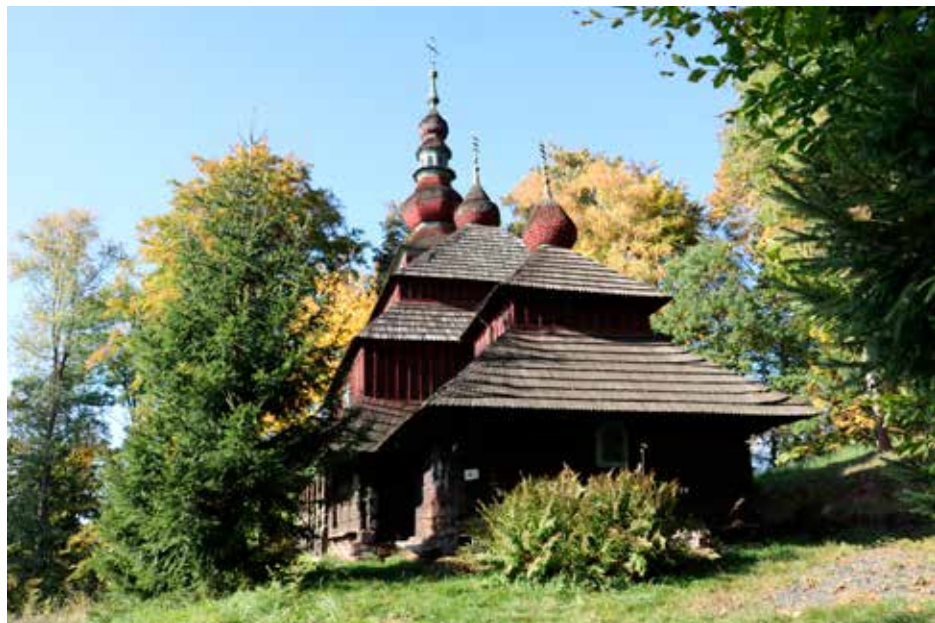
obr. 30: Tesařské značky. Foto
Vlasta Loutocká

obr. 31, 31a: Špatný stav dřevěných šindelů a úžlabí. Foto Vlasta Loutocká

Tím, že je kostel na soukromém pozemku, není trvale přístupný, ale na požádání je možno si kostel prohlédnout.

„Starý pán“, jak se Adamu Kretschmerovi v Nové Pace říkalo, zemřel 15.května 2021 a kostel připadl jeho synovi, rovněž Adamovi. Ten ale zatím o kostel příliš zájem neprojevuje.

obr. 32: Kostel Proměnění Páně a svatého Mikuláše v Nové Pace. Foto Vlasta Loutocká

V roce 1958 byl kostel zapsán do Seznamu kulturních památek.

Závěr

Na začátku 20.století se rozhořela diskuse o tom, zda stěhování památek je správné. Argument proti byl ten, že se památky ocitnou ve zcela jiném prostředí vytržené z kontextu. Pro argumentovali ti, kteří zastávali názor, že díky přemístění jsou původní cenné památky uchráněny zničení. Při rozporech o přemísťování kostelíků bylo důležitým argumentem i to, že si mladí Rusíni svých historických staveb neváží a svým nezájmem je odsuzují ke zkáze.

Pro šest dřevěných kostelíků, které jsme zmínili, byl přesun záchranou. Pouze jeden z nich, pražský, byl lidskou nedbalostí či zlobou zničen. Ostatní po dramatických peripetiích žijí, staly se chloubou svých nových působišť a upomínají na um dávných rusínských stavitelů.

Použitá literatura:

- VAVROUŠEK, Bohumil. *Kostel na dědině a v městečku: 615 fotografií církevních lidových staveb v Republice Československé*. V Praze: Kvasnička a Hampl, 1929. Lidové stavby v Československé Republice [Vavroušek, Bohumil]. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:b0c30410-866c-11e7-b92d-005056827e51>
- VAVROUŠEK, Bohumil. *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*. Nové vyd. (reedice). V Užhorodě: Klub T.G. Masaryka, 2004
- ŠIČYNS'KYJ, Volodymyr. *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*. V Praze: Slovanský ústav, 1940. Carpatica. III. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:47a16390-f917-11e3-b4ad-005056827e51>
- BENDA, Michal, ed. *Roubené skvosty z Podkarpatské Rusi a východního Slovenska: sborník referátů ze semináře : Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 21.–22. 11. 2005*. Ve Vysokém Mýtě: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, 2006. ISBN 80-239-7517-X.
- FALTA, Jan a Táňa ŠLÉZOVÁ, KUDRNOVSKÝ, Miloš a Renata VESELÁ, ed. *Kostel Svatého Mikuláše v Hradci Králové*. Hradec Králové: Projekční atelier pro dokumentaci, průzkum a obnovu historických staveb, 2021. ISBN 978-80-11-00868-0.
- ZAPLETAL, Florian a Mychajlo SYROCHMAN. *Derev'jani cerkvy Zakarpattja*. Praha: Karpatia, 2015. ISBN 978-80-260-9272-8.
- Husův sbor, Církeve československé husitské – Dřevěný kostel v Blansku, archiv Církeve československé husitské v Blansku
- Pamětní kniha Církeve československé v Blansku, archiv Církeve československé husitské v Blansku
- PTÁČKOVÁ, Anna. *Kostely z Podkarpatské Rusi na území České republiky*. Praha, 2011. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra dějin a didaktiky dějepisu
- KOČMANOVÁ, Miroslava. *Dřevěný kostel svatě Paraskevyy v Blansku a kulturněhistorické souvislosti jeho transferu z Podkarpatské Rusi*. Brno, 2013. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy, Sdružená uměnovědná studia
- VLČKOVÁ, Eliška. *Přesunuté dřevěné kostely na území ČR a jejich současné využití*. Praha, 2021. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, Ústav etnologie

Prameny:

- Rozhovor s panem Josefem Koutem, průvodcem a správcem kostela Proměnění Páně a svatého Mikuláše v Nové Pace, který poskytl autorce článku 12. 10. 2022
- Rozhovor s panem Ing. Josefem Řádkem, průvodcem kostelem svatě Paraskievyy v Blansku, který poskytl autorce článku 13. 10. 2022

Možné metodické prístupy ku obnove zaniknutého architektonického dedičstva

doc. Ing. arch. Jana Gregorová, Ph.D.

Abstrakt

Nové definovanie našej pozície v zjednotenej Európe ako aj tlak globalizmu nás núti zamyslieť sa nad našou kultúrnou identitou. „Dedičstvo sa nemá chrániť, pretože sa nemá poškodzovať“ dá sa voľne interpretovať téza profesora Jozefa Šmajsa, týkajúca sa pôvodne ochrany prírody, naplno použiteľná aj pri ochrane kultúry. O spomalenie procesu zániku dedičstva predkov sa okrem iných subjektov snaží aj pamiatková strosťlivosť, ktorú v tejto súvislosti môžeme chápať aj ako nástroj kultúrnej udržateľnosti, pričom je zrejmé, že spôsob a miera ochrany závisí od typu kultúrnej úrovne komunity, ktorá ochranu praktizuje a celkovej spoločenskej situácie. Zvláštna situácia nastáva v stave ohrozenia a preto sa aj príspevok hlbšie zamýšľa nad podstatou vzťahu ku dedičstvu predkov a názoru na jeho ochranu či obnovu do pôvodného stavu v prípade, že náhle zanikne.

Kľúčové slová

Kultúra, identita, tradícia, kultúrny šok, globálna kríza, kultúrna udržateľnosť, ekológia kultúry, ochrana a obnova architektonického dedičstva

1. Úvod

V dôsledku globalizačných tendencií sa jako kľúčovým javí výrazný rozdiel vo vzťahu ku obnove dedičstva predkov vo východnom a západnom kultúrnom kontexte. Ak východné kultúry majú snahu o obnovu zaniknutého v snahe zachovať proces jeho vzniku, západné kultúry trvajú na nutnosti zachovania fyzického originálu, ktorý ak zanikne, je nenahraditeľný – snažia sa v podstate o spomalenie jeho zániku. Táto dualita poznačila aj formovanie trendov pamiatkovej starostlivosti a architektonickej produkcie, ktoré s procesom komplexnej obnovy historických štruktúr úzko súvisia. Dôsledkom narastajúceho tlaku globalizácie je preto aj snaha o hľadanie čo najefektívnejších postupov eliminujúcich negatívny dopad na zachovávanie kultúrneho dedičstva. Problém jasne deklaruje Davoská deklarácia, ktorá nastoľuje potrebu zachovania stavebnej kultúry. [1]

K významným problémom globalizujúceho sveta patria aj otázky prežitia v prírodných a sociálnych podmienkach, ktoré sú čoraz výraznejšie modifikované ľudskou produktívnou činnosťou. Rozvoj vedy a techniky, neúmerný nárast nie vždy adekvátnych potrieb ľudí a tiež permanentný rast svetovej populácie zvyšuje nároky na životné prostredie až ku stavu, ktorý už dnes označujeme za globálnu krízu.

Danými problémami sa zaoberá kulturologická disciplína ekológie kultúry alebo kultúrnej ekológie. Študuje a analyzuje najmä vzájomné vzťahy ľudských kultúr a prírody, založené na etických modeloch, hodnotových rebríčkoch a kultúrnych vzorcoch, umožňujúcich trvalú udržateľnosť rozvoja človeka, kvality života a rozvoja ľudskej spoločnosti v relatívne stabilnom prírodnom a životnom prostredí. Výskum evolúcie vývoja kultúrnej dimenzie človeka uvádza, že človek sa v svojej podstate mení oveľa pomalšie, ako prostredie, ktoré sám v dôsledku kultúrneho pôsobenia pretvára. Ako nový biologický druh na Zemi musel mať psychiku nastavenú na tvrdý boj o prežitie a preto ho je možné definovať ako človeka expandujúceho. Jeho pôsobenie a kultúrny vplyv mali za následok postupné rozbíjanie pôvodných ekosystémov a vytváranie základu rôznorodosti jednotlivých kultúrnych systémov. Tento protiprírodný kultúrny systém vznikajúcej ľudskej prirodzenosti trval veľmi dlho. Postupne sa vývojom technológie vyspelých kultúr znižovala intenzita boja o prežitie, ale expanzia ako súčasť ľudskej prirodzenosti zotrvala a dominovala najmä z dôvodov ekonomickej prosperity. [2] Často vyúsťovala až do násilných vojnových konfliktov.

2. Kultúrne modely a ich fungovanie

Počas procesu kultúrnej evolúcie si človek ako sociálny subjekt v typických situáciách vytváral v rámci jednotlivých kultúr vlastný životný štýl s pevnou štruktúrou, významnosťou a jednotou. Táto každodenná skutočnosť sa vytvárala spontánne, v priamej väzbe s podmienkami sprostredkovanými kultúrnou tradíciou. Jej objektivita sa formovala prostredníctvom zažívania typických situácií (rituálov), z ktorých potom vznikala skúsenosť, trvanlivosť a zmyslupnosť. Zažívanie týchto skúseností vygenerovalo kultúrnu pamäť, tvoriacu podstatu histórie. Jednotlivé kultúry môžu mať vytvorené rôzne hodnotové systémy, spravidla kladne prijímané pôvodnou komunitou (ktorá túto kultúru vytvorila), ale nemusia byť kladne prijímané predstaviteľmi iných kultúr.

1.1 Kultúrne koncepty

Pod tlakom globalizmu sa preto vo svetovom meradle vykryštalizovali tri výrazné koncepty kultúrnej politiky.

Hegemoniálny koncept je založený na pozitívnom základnom postoji k vlastným kultúrnym tradíciám, spravidla odmieta cudzie kultúrne tradície a hodnoty a vytvára nástroje zabraňujúce ich prenikaniu a vplyvom a vedie ku homogenizácii kultúrneho života.

Emancipačný koncept kriticky prehodnocuje vlastné kultúrne tradície a je relatívne otvorený voči vonkajším kultúrnym vplyvom, avšak odôvodnene odmieta také snahy, ktoré by spôsobili deštrukciu existujúcich fungujúcich kultúrnych foriem a znemožnili tak ich reprodukciu.

Konzervatívny koncept sa sústreďuje na konzerváciu existujúcich foriem kultúrneho života a už vopred odmieta akúkoľvek zmenu. Aj keď sa spomalenie až stagnácia kultúrneho rozvoja javia ako negatívum, koncept má opodstatnenie v štádiu ohrozenia.

1.2 Ako sa vysporiadať so zmenou

Ak vezmeme do úvahy, že kultúra je sociálny jav, je zjavné, že bude úzko súvisieť s cieľavedomou a zdokonaľovanou prácou (ktorou sa človek odlišuje od ostatných živočíchov) a miestom vzniku. Má spravidla najväčší význam pre ľudí, tvoriacich jadro kultúrnej komunity a nemusí byť kladne prijímaná príslušníkmi iných kultúrnych komunít. Je postavený na základe hodnotového systému, ktorý interpretuje kultúrnu identitu. Pri identifikácii s danou kultúrou sa predpokladá kladný vzťah ku znakom, ktoré danú kultúru charakterizujú a majú pre užívateľov pozitívny význam. Stálym opakovaním určitých typov znakov (ku ktorým má spoločenstvo kladný vzťah), sa

vytvára princíp tradície. Preto sa často v dôsledku vojnových konfliktov ako prvé odstraňujú znaky charakterizujúce ohrozenú kultúrnu komunitu - ide vlastne o zámerné oslabovanie kultúrnej identity okupovanej kultúrnej komunity.

Pomalá strata niečoho, na čo bola tá - ktorá kultúrna komunita zvyknutá, je charakteristická tým, že sa na ňu dá zvyknúť a následne sa v dostatočnom časovom predstihu vytvoria náhradné riešenia, ktoré túto postupnú stratu nahradia. Náhlý, násilný proces zániku je chápaný ako extrémna situácia, na ktorú logicky daná komunita (pokiaľ nebola násilným činom samotná zlikvidovaná) reaguje. Funguje princíp akcie a reakcie uplatňovaný v stavoch ohrozenia a bezpečia. Pri ohrození sa maximum energie minie na minimalizovanie kontaktu s hrozbou (uplatňovanie konzervatívneho kultúrneho konceptu), v stave bezpečia sa energia využíva na rozvoj a zveľaďovanie už nadobudnutého (uplatňovanie emancipačného alebo hegemoniálneho kultúrneho konceptu).

Násilná a rýchla strata dedičstva môže nastať v dôsledku už spomínaných vojnových konfliktov, prírodných katastrof, ako aj násilnou zmenou vlastníctva formou vyvlastňovania v takom rozsahu, že zánik dedičstva je prakticky neodvratný.

3. Vzťah ku dedičstvu predkov

Tradičné štruktúry, vznikajúce do polovice 20. storočia ako produkty dlhodobého kontinuálneho procesu stavania boli rovnaké – podobné – homogénne, považované majoritnou komunitou za „normálne“. Situácia normálu súvisela s identitou prijímajúcej kultúry a pomerov v nej. Jej reakcia na „inakosť“ inej kultúry býva rôzna. Môže sa jednať o inakosť pri uplatňovaní príliš odlišných princípov tvorby (neskorá moderna kontra tradičné štruktúry), presadzovania neúmernej intenzity využitia štruktúry, stretu západného a východného kultúrneho kontextu (problém migrácie, či okupovanie cudzích území...), či v dôsledku nutnosti vysporiadania sa s náhlou stratou identických štruktúr (aj v prípade vojnových či iných deštruktívnych udalostí). Sprievodným javom v tejto situácii je kultúrny šok, ktorý vzniká ako dôsledok vysokej miery zmeny zažitých noriem a tradícií. A práve táto skutočnosť vyformovala aj rôzne koncepty pamiatkovej starostlivosti v rôznych lokálnych kultúrnych kontextoch, lebo je zrejmé, že východisková situácia pre praktizovanie scenárov pamiatkovej starostlivosti nie je v jednotlivých krajinách, či častiach sveta rovnaká. V minulosti sa síce definovali všeobecne platné princípy pamiatkovej starostlivosti v rôznych charatách a dohovoroch, súčasná situácia však ukázala, že mnohé princípy v novej situácii neplatia a treba aktualizovať.

4. Koncepty pamiatkovej starostlivosti

Pamiatkovú starostlivosť západného typu môžeme podľa meniacej sa spoločenskej situácie rozdeliť do troch základných etáp, ktoré formovali v kontexte spoločenských zmien jej podstatu.

Prvú etapu (dobu vzniku pamiatkovej starostlivosti) predstavuje doba osvietenectva, charakteristická pre 19. storočie, kedy sa za predmet ochrany považovali iba najvýznamnejšie pamiatky chápané ako symboly, jako nositelia identity. Ochrana prebiehala v homogénnych tradičných štruktúrach, ktoré ak sa narušili, boli dotvárané podobným spôsobom tak, že nenarušili homogenitu pôvodného kontextu. Zachovávala sa kontinuita stavebnej kultúry a predmetom záujmu PS bolo určiť, aká klasická metóda obnovy bude zvolená. Jednalo sa prevažne o aplikáciu konzervatívnych a rekonštrukčných metód obnovy, využívané na solitérnych architektonických objektoch. Novým prístupom boli puristické rekonštrukcie, ktorých vyformovanie bolo dôsledkom uplatňovania ideálov osvietenectva. Výsledkom tohoto procesu obnovy boli nenarušené ucelené homogénne štruktúry.

Druhú etapu (polovica 20.storočia) predstavuje doba nástupu moderny a vzápätí doba, ktorá spôsobila výrazné straty na historických štruktúrach v dôsledku dvoch svetových vojen. Spôsob ochrany a obnovy sa v tomto období neuberá rovnakým smerom. Časť odbornej verejnosti preferovala návrat zaniknutých štruktúr rovnakým alebo podobným spôsobom ako pred zánikom a druhá skupina preferovala pri obnove zaniknutých častí moderné zásahy. V dôsledku druhého prístupu sa postupne heterogenizovalo tradičné prostredie. Jednou z tém pamiatkovej starostlivosti bolo definovať podmienky, za ktorých je možné pripustiť inakosť moderny, ktorá programovo ignorovala všetky tradičné princípy navrhovania. Reakciou na daný stav bolo vyhlasovanie vymedzených historických území za pamiatkovo chránené – predmet ochrany sa z identických solitérov prenáša na ucelené urbanistické štruktúry. Určitá miera diskontinuity stavebnej kultúry bola akceptovaná a v rôznych medzinárodných dokumentech s určitými limitmi deklarovaná (Aténska rezolúcia 1931, Benátska charta). Dôsledkom bol výrazný úbytok tradičných štruktúr na úkor autenticity a preto logicky záver tejto etapy charakterizuje Narrský dokument o autenticite (1996), ktorý poukazuje na nejednoznačnosť pojmu autenticita a vlastne zahajuje formovanie ďalšej etapy pamiatkovej starostlivosti.

Tretia etapa je charakteristická prehodením princípov druhej etapy. Bolo konštatované, že nejednoznačné definovanie miery inakosti aplikovanej pri obnove narušených tradičných štruktúr nebolo jasne stanovené, dôsledkom čoho je zrejmy vysoký úbytok a prílišná heterogenita pôvodných (často aj pamiatkovo chránených) štruktúr. Bola zavedená diferencovaná pamiatkova ochrana, definoval sa pojem kultúrnej udržateľnosti. Hlavnými témami sa stali autenticita, udržateľnosť, sceľovanie a eliminovanie narušenosti, návrat ku koreňom, redefinovanie pojmu stavebnej kultúry (Davoská deklarácia 2018 – Baukultur). V tomto spoločenskom kontexte je možné súčasnú pamiatkovú starostlivosť chápať ako nástroj kultúrnej udržateľnosti.

5. Pamiatková starostlivosť ako nástroj kultúrnej udržateľnosti

Skutočnosť, že dedičstvo predkov kontinuálne alebo diskontinuálne zaniká je fakt, s ktorým sa rôznym spôsobom zmierovali naši predchodcovia po tisícročia. Všetko, čo raz vznikne, raz aj zanikne, ide iba o to, za akých okolností a ako dlho tento proces zániku trvá .

Ak zohľadníme súčasnú spoločenskú situáciu, tak je zrejme, že hlavným cieľom súčasnej pamiatkovej starostlivosti na globálnej úrovni je hľadanie spôsobu obnovy medzi východným a západným kultúrnym modelom ochrany a obnovy dedičstva predkov. Predmetom záujmu už nie je len ochrana originálu ale aj obnova identity narušeného kontextu. Zložitá spoločenská situácia si vyžaduje jasne stanovenú rámcovú metódu tak, aby bola realizovateľná a aby bola udržateľná.

Návrh obnovy môže bezpochyby ovplyvniť aj spôsob , akým bola pamiatka narušená, či úplne zničená. Rôzny pohľad na zánik môže spôsobiť dĺžka času, počas ktorého strata nastala. Ak pri vojnových katastrofách sa strata udiala náhle, komunita si stratu uvedomuje veľmi intenzívne a snahu po jej nahradení často ovplyvní pokus o obnovu zaniknutého v rovnakej podobe (obnova identity, koreňov, ...) o čom svedčí spôsob prvej vlny obnovy poľských a nemeckých miest bezprostredne po 2. svetovej vojne. V ďalších vlnách obnovy tieto mestá v dôsledku dlhšieho trvania straty začínajú uplatňovať modernejšie prístupy k obnove a paradoxne, nástupom tlaku globalizácie, uvedomením si straty koreňov a legitímnym vymedzením kultúrnych ostrovov (stanovených pre ich ochranu), začínajú opäť uplatňovať princípy kontinuity, prácu s archetypmi, uplatňovať náznaky charakteristických znakov, či až aplikovanie kópií. [3]

Je zrejme, že súčasná komplikovaná doba si vyžaduje jasný a principiálny prístup tak zo strany ochrany originálu jako aj novej architektonickej intervencie. Je preto veľmi dôležité v dostatočnom predstihu určiť tzv. rámcovú metódu pamiatkovej obnovy. Definuje pravidlá prístupu obno-

obr. 1: Synteticko-rekonštrukčná metóda použitá pri obnove bratislavského hradu. (zdroj: archív autorky)

vy narušených pamiatkovo chránených štruktúr a vyformovala sa do dvoch základných prístupov.

Synteticko-rekonštrukčná metóda rámcovej obnovy obnovuje pôvodnú integritu celku. Ide o aplikáciu východného kultúrneho modelu, rešpektujúceho kontinuitu autentického procesu a kontinuitu pôvodnej idey diela.

obr. 2: Analyticko-modernistická metóda pamiatkovej obnovy použitá pri obnove Kláštora Saint-Francois v Santa –Lucia na Korzike, Amelia Tavella Achitectes, 2021(zdroj <https://www.google.com/search?q=Kl%C3%A1%C5%A1tora+Saint-Francois+v+Santa+%E2%80%93Lucia+na+Korzike%2C+Amelia+Tavella+Achitectes>)

Analyticko-modernistická metóda rámcovej metódy obnovy vyžaduje inakosť nového zásahu a dôslednú konzerváciu zachovaného originálu. Ide o aplikáciu západného materialistického kultúrneho modelu, rešpektujúceho nenávratnosť histórie, vyžadujúceho autentickosť každej kultúrnej vrstvy.

Pri obidvoch princípoch je nutné dodržiavať princípy obnovy pamiatok dané medzinárodnými dohovormi. Princípy kompatibility (zlučiteľnosti), reverzibility (vratnosti), autenticity (pravosti, pôvodnosti) a umiernenosti (minimalizácie zásahu) sú požadované tak pri obnove originálu ako aj pri aplikovaní nového zásahu.

6. Príklady obnovy vybraných pamiatkových štruktúr

Pri obnove zaniknutých objektov vplýva na výber metódy množstvo faktorov. Okrem hodnôt samotného zaniknutého objektu či súboru je to aj spôsob zániku a z neho vyplývajúce politické, sociálne či psychologické zábery. Čím väčší a rýchlejší je úbytok štruktúr, majúcich význam pre zachovanie identity jednotlivých kultúrnych komunit, tým väčší je tlak na ich nahrádzanie napodobňovanými objektmi. Vo všeobecnosti sa dá vyvodiť záver, že pokiaľ sa jedná o objekty, ktoré nezanikli prirodzeným vývojom (ich zánik bol násilný v dôsledku katastrofy, vojny alebo

obr. 3: Výstavba kópie unikátneho rokokového kostola Frauenkirche v Drážďanoch – jako doklad zmierenia a vrátenia sa späť, iniciovaný občianskou iniciatívou 1989, po roku 2000 realizovaný (zdroj: archív autorky, 2019)

obr. 4: Zachovanie ruiny kostola cisára Vilhelma v Berlíne ako mementa hrôzy vojny, doplnená kontrastnými objektmi vystavanými v duchu neskorej moderny – výsledok architektonickej súťaže – 60-te roky 20. storočia (zdroj: archív autorky, 2019)

Z uvedeného vyplýva, že napriek tomu, že množstvo architektov pri obnove často preferuje analyticko-modernistický prístup, ktorý akceptuje autenticitu každej novej kultúrnej vrstvy, verejnosť často uprednostňuje pri obnove narušených štruktúr práve synteticko-rekonštrukčný prístup, pri ktorom sa pozornosť zameriava na návrat podoby pôvodného zaniknutého objektu.

Spôsob napodobňovania môže byť z hľadiska pamiatkovej obnovy dvojaký. Buď sa jedná o kópiu (exaktným zopakovaním pôvodného konceptu), alebo náznakov, kedy sa pracuje so sprítomením charakteristických znakov zaniknutej štruktúry. Tento spôsob „napodobňovania“ si však často vyžaduje aj umelecké stvárnenie a pracuje so symbolmi.

ozbrojeného konfliktu) je snaha o ich úplné obnovenie vyššia. Dokazujú to početné príklady nielen v Európe, ale po celom svete. Je zrejmé, že názory na mieru náznavu zaniknutého sa v čase menia. Ako dôkaz slúži príklad dvoch významných kostolov v Nemecku, ktoré boli počas 2. svetovej vojny zbombardované. Spôsob ich obnovy bol však výrazne ovplyvnený spoločenskou situáciou, za ktorej sa obnova realizovala.

7. Uplatnenie synteticko-rekonštrukčnej metódy obnovy zaniknutej pamiatky.

Dlhoročným pozorovaním požiadavky na možnosť obnovenia identity narušených štruktúr sa zistilo, že množstvo spôsobov dotvorenia zaniknutých tradičných štruktúr aplikovaných od

70-tych rokov minulého storočia v duchu kontrastnej moderny sa neosvedčilo. Naopak, tieto štruktúry sa búrajú a nahrádzajú objektmi napodobňujúcimi pôvodnú tradičnú štruktúru. Preto sa v príspevku budeme venovať najmä tým prístupom, ktoré programovo riešia návrat stratenej identity.

8.1 Metóda exaktnej rekonštrukcie (kópie)

Najstaršou využívanou metódou pre náhradu zaniknutých častí pamiatky už od začiatku 20.storočia je metóda exaktnej rekonštrukcie (kópie). Využíva sa spravidla pri zaniknutých pamiatkach majúciach výrazný vplyv na identitu miesta kde stoja. Jednou z prvých realizácií tohoto druhu je kópia zrútenej Kampanily na námestí San Marco v Benátkach v dôsledku zemetrasenia v roku 1912.

Výraznejšie využitie tejto metódy je badať po prvej svetovej vojne, kedy došlo k veľkým stratám historického stavebného fondu hlavne na území Belgicka. Belgická vláda preto veľmi skoro iniciovala opatrenia na záchranu budov a miest. Zákonom z 10. 5. 1919 bolo stanovené, že poškodené alebo zničené pamiatky budu obnovené do predvojnovnej podoby. V prípade obnovy zničeného belgického mesta Ypres boli navrhované tri možnosti postupu. Prvou bolo novovybudované mesto v štýle záhradných miest, druhou bolo ponechanie celého mesta v ruinálnom stave ako pamätník skazy. Tretia alternatíva bola nakoniec aj realizovaná - obnova stredovekého mesta do predvojnovnej podoby – väčšina mestských domov bola realizovaná ako kópia a niektoré boli poňaté ako kompilát zo zachovaných fragmentov.

Podobná situácia ako po prvej svetovej vojne nastala po druhej svetovej vojne, ktorá veľkoplošne zasiahla výraz (európskych) historických miest. Ešte počas vojny, v decembri 1944 bolo rozhodnuté o znovupostavení historického centra Varšavy, pričom hlavným dôvodom bol národný význam a mesto bolo znovupostavené ako národný pamätník. Nebola však dodržaná exaktnosť a v konečnom dôsledku sa viacero priečelí realizovalo ako hypotetická rekonštrukcia, či jako štylizácia pôvodných objektov tak v dôsledku nedostatku času, jako aj v snahe aplikovať pri obnove takéhoto rozsahu princípy modernej architektúry bez detailu.

Po skončení druhej svetovej vojny a vyčíslení škôd bolo treba vyriešiť, ako sa bude postupovať, lebo podobným spôsobom, bez jasného určenia metodického postupu, bola zrealizovaná obnova viacerých zničených miest. Nie všetky obnovy však boli realizované v prvých rokoch po skončení vojny. Ako príklad slúži obnova hlavného námestia vo Frankfurte nad Mohanom, ktorá je dôkazom toho, ako sa menil názor na mieru exaktnosti obnovovaného zničeného historického jadra. V prvej etape (70-te roky 20. storočia) bol pri výstavbe jednej strany námestia aplikovaný kontextuálny novotvar. Na nátlak verejnosti sa v druhej etape (1984) námestie obnovilo metódou exaktnej rekonštrukcie. Požiadavka na komplexnú rehabilitáciu stredovekého jadra bola následne jasne nadefinovaná a začala sa asanáciou (2010) v blízkej minulosti zrealizovaných modernistických zásahov do tradičnej štruktúry. O rok neskôr sa začalo s výstavbou celej štvrte Dom Römer, kde novovybudovaná zástavba v hmote kopíruje pôvodnú historickú zástavbu, z ktorej časť je zrealizovaná ako kópia a zvyšok ako kontextuálny novotvar. Náhrada novotvarov realizovaných v 2. polovici 20.storočia za napodobeniny pôvodných objektov sa týkala aj obnovy Berlínskeho zámku. Zámok bolo možné obnoviť až na základe zbúrania modernistického Paláca republiky, ktorý bol na mieste pôvodného zámku postavený.

obr. 5: Námestie Frankfurt nad Mohanom – v ľavej časti fasády riešené ako kontextuálny novotvar zo 70. rokov 20. storočia, v pravej časti rekonštruovaný blok pôvodných domov z roku 1884. (zdroj: Erdélyi 2013)

obr. 6: Frankfurt nad Mohanom, pohľad na základy bloku domov historického jadra Dom Römer. (zdroj: Erdélyi 2013)

obr. 7: Frankfurt nad Mohanom, pohľad na realizovaný blok domov historického jadra Dom Römer. (zdroj: [5])

obr. 8: Frankfurt nad Mohanom – práca s archetypmi pri návrhu Historického múzea v kontexte obnovovaného gotického mesta – LRO Lederer Architects BDA, 2018 (zdroj: archív autorky, 2019)

Exaktná rekonštrukcia bola použitá aj pri obnove identických mostov (most v Mostare. „Stari Most“, ktorý bol zámerne zničený v roku 1993 počas bosnianskej vojny, Kolonádový most v Piešťanoch od Emila Beluša, ktorý bol na konci druhej svetovej vojny podmínovaný a v roku 1956 obnovený v kópii, či

most Márie Valérie medzi Štúrovom a Ostrihomom – dôležitý z hľadiska rehabilitácie kultúrnej identity).

Kópie celých objektov sú v našich podmienkach častejšie hlavne pri stavbách realizovaných z dreva, kde je náhrada materiálu akýmsi prirodzeným spôsobom údržby. (drevenice vo Vlkolínci, Španej doline, v Osturni alebo drevený kostolík v Jalovej). [4]

Okrem samotných realizácií sa problematika kópií rieši aj na teoretickej úrovni. Už povojnová situácia v Európe vyústila v roku 1931 do vytvorenia Aténskej charty, na ktorú neskôr nadviazala Benátska charta (1964). Obe charty však metódu kópie neodporúčajú. V roku 1982 ju v špecifických prípadoch náhrady vojnových škôd priznala Drážďanská deklarácia. Ako samostatný dokument sa jej venuje až Charta z Rigy (2000).

8.2 Uplatnenie náznakovej rekonštrukcie

V prípade ak sa jako ideálne riešenie nejaví použitie metódy exaktnej rekonštrukcie, pristupuje sa k tzv. náznakovej rekonštrukcii, ktorá pracuje so štylizovaním alebo transformovaním charakteristických znakov zaniknutej pamiatky. Tento náročný a na interperetáciu významu zaniknutého náročný proces si spravidla vyžaduje aj umelecké stvárnenie nového zásahu. Naznačovať sa môže nielen samotná podoba pôvodnej architektury, ale aj jej proces deštrukcie, či spôsob zániku.

Príkladom náznakovej rekonštrukcie zaniknutej architektury je obnova zaniknutého krídla knižnice Augustiniánskeho kláštora v Erfurte, Múzeum hanzu v Lübecku, či veža výťahu na hrade Castelgrande v Belinzone. Všetky príklady štylizujú vo vonkajšej forme pôvodný tvar zaniknutého objektu, v podobnom materiáli a tektonike.

obr. 9: Názna zániknutej zástavby použitý při návrhu Múzea hanzy v Lübecku, Studio Andreas Heller Architects & Designers 2015, (zdroj: [7])

obr. 10: Názna zaniknutého krídla při návrhu knižnice Augustiniánskeho kláštora v Erfurte

Umeleckou ukázkou transformácie podoby pôvodnej pamiatky je obnova vojnou zničeného emauzského kláštora (Černý, 60.-te roky 20. storočia) či obnova hradu Castelvecchio s umeleckým dotvorením krídla zrúteného v dôsledku zemetrasenia. (Scarpa, 60.-te roky 20. storočia). Obidva príklady využívajú (dnes už odsudzované) princípy umelckého pretvorenia originálu s výrazným využitím cementu.

(vlevo) obr. 11: Umelecká prestavba originálu použitá při obnove hradu Castelvecchio vo Verone, Carlo Scarpa, 60.-te roky 20. storočia

obr.12: Novotvar štítu kláštorneho kostola v Emauzách, naznačujúci všetky vývojové etapy kostola, Černý, 60.-te roky 20. storočia, (zdroj: archív autorky)

Sofistikovaný príklad prezentácie konštrukcie spadnutej klenby reverzibilnou lamelovou konštrukciou v kontexte viacerých etáp obnovy kostola narušeného bombardovaním počas 2. svetovej vojny je obnova kostola Oratorio di S. Filippo Neri v Bologni, Cervellati, 1999), prezentujúca technológiu stavania a samotnej konštrukcie použitej při obnove. [8]

Deštručný moment skazy býva často vkomponovaný do rekonštruovaných pamiatok s cieľom vyjadriť symbolom realitu tejto tragickej udalosti. Jako príklad slúži obnova areálu klasicistických kasární pre vojenské muzeum Bundeswehru v Drážďanoch (Liebeskind, 2011), alebo Pamätník Jána Palacha vo Všetatoch, kedy významná tragédia súvisiaca s obyvateľom obyčajného domu na periférii dáva impulz pre výraznú prestavbu pôvodného objektu.

obr. 13: Premena obyčajného domu na Pamätník Jána Palacha vo Všetatoch, MCA atelier s.r.o., Melková, Cíkán, arch. súťaž 2014, realizácia 2019 (zdroj: archív autorky 2016)

obr. 14: Výrazný klin ako symbol zničenia použitý pri obnove Vojenského historického múzea Bundeswehru v Drážďanoch, Liebeskind, 2011 (zdroj: archív autorky 2019)

Najnovšie trendy prezentácie zaniknutých pamiatok preferujú ich náznakové efemérnymi výrazovými prostriedkami, ktoré existenciu zaniknutého dávajú iba tušiť. Ako príklad slúži hologram sochy Budhu v Afganistane, ktorú v roku 2001 zničili militanti z Talibanu, či náznak baziliky di Siponto v Apuglii, navrhutý ako náznak časti pôvodnej hmoty baziliky z reverzibilných sieťových prvkov, tvarovaných ako torzo sochárskym spôsobom (Tressoldi, 2016).

obr. 15: Efemérny, reverzibilný a umelecky stvárnený náznak zaniknutej baziliky di Siponto v Apuglii, Edoardo Tressoldi, 2016, (zdroj: [9])

obr. 16: 3-D projekcia Budhu na pamiatku 20. výročia útoku Talibanu na sochy v Afganistane (zdroj: [6])

O tom, že nielen objekty sa dajú obnovovať vo vzťahu k obnovej identite slúži obnova najnarušenejšej MPR na Slovensku – historické jadro Trnavy. Mesto nebolo zničené v dôsledku vojnového konfliktu, ale v dôsledku neúdržby a aplikovaním ideologických názorov, ktoré chceli narušiť (zničiť?) typickú identitu mesta nazývaného aj „slovenský Rím“. Od 70.ých rokov 20. storočia boli asanované celé časti historického jadra. Vyhlásením mesta za MPR v roku 1987 sa začal dlhodobý proces obnovy, ktorého cieľom bolo diferencovaným spôsobom navrátiť identitu zaniknutým častiam mesta. Vzhľadom na vysokú mieru narušenia pôvodnej kompaktnej štruktúry sa vydefinovali tri kategórie častí územia

pamiatkovej rezervácie, ktorým sa navrhli rôzne ale aj zjednocujúce prvky obnovy. Boli systémovo aplikované v koncepcii návrhu obnovy verejných priestorov a mobiliáru, zelene jako aj pri novej zástavbe. Okrem návrhu eliminovania kontrastov narušenej tradičnej štruktúry sa zvýraznila prezentácia identických objektov a areálov, akými v prípade Trnavy boli kostoly a unikátna ranostredoveká tehlová zástavba so zachovaným hradbovým systémom.

obr. 17: Prezentácia zaniknutých architektúr trnavskej nekropoly – 3D model (zdroj: [10])

obr. 18: Ortofoto lokality (zdroj:[13])

obr. 19: Realizovaná obnova narušených častí veží trnavského opevnenia metódou architektonizovanej ruiny (zdroj: [11])

obr. 20: Návrh obnovy funkcie pôvodnej stredovekej výpadovej bránky – vizualizácia (zdroj:[11])

9. Záver

Predkladaná štúdia ponúka možnú interpretáciu problematiky obnovy architektonického dedičstva z pohľadu kutúrnej udržateľnosti. V celom procese zohráva významnú úlohu pamiatková starostlivosť, ktorej stále sa upresňujúci pojem autenticity vplýval aj na princípy využívané pri ochrane a obnove dedičstva predkov. Napriek tomu, že tieto princípy majú všeobecnú platnosť a sú definované v medzinárodných dokumentoch s celosvetovou platnosťou, na úrovni lokálnych kultúr nie sú rovnako uplatňované a menia sa aj so zmenou spoločenskej situácie, či v stave ohrozenia.

Trendy kultúrnej udržateľnosti preto čoraz viac apelujú na definovanie adekvátnych nástrojov pre zachovanie či obnovenie kultúrneho dedičstva v najširšom zmysle slova. Je však potrebné, aby sa na rovnakom názore zhodla prevažná časť odbornej aj laickej verejnosti a aby sa realizovali také postupy, ktoré budú prijateľné aj pre nasledujúce generácie, pre ktoré sa dedičstvo predkov chráni.

Použitá literatúra

- [1] Davoská deklarácia (2018) 4. <https://www.cka.cz/cs/svet-architektury/novinky/davoska-deklarace>
- [2] ŠMAJS, J.: *Nájomná zmluva so Zemou*, [http://www.blisty.cz/\(21.1.2005\)](http://www.blisty.cz/(21.1.2005))
- [3] CZUBA, M.: *Obnova historických miest v Poľsku z aspektu premien doktrín spoločnosti, zborník z medzinárodnej konferencie „Inžényrské problémy obnovy památok“*, Kláštor Teplá, jún 2019, ISBN 978-80-88256-16-0
- [4] VACHOVÁ, B.: Kópia alebo jako vrátiť stratené. In. *Projekt 2014*, ISSN 1335-2180
- [5] <http://www.domroemer.de/konzept>
- [6] <https://news.abplive.com/news/world/afghanistan-commemorate-20th-anniversary-of-taliban-s-attack-on-buddha-statues-at-bamiyan-valley-1448298>
- [7] <https://www.dom-security.com/cz/cs/professionals/building-owners/building-owners-stories-over-view/hansemuseum>
- [8] <https://vedere.esplora/attrazioni/oratorio-san-filippo-neri>
- [9] <https://www.floornature.com/design-trends/onstage-interview-edoardo-tresoldi-14753/>
- [10] *Architektonicko-urbanistická štúdia koncepcie architektonicko-priestorového dotvorenia mestských priestorov MPR a OP Trnava*, (G+G Projekt, obnova pamiatok, s.r.o. Gregorová, J., Gregor, P., Ondřejková, Z.), Bratislava, 2016
- [11] *Predprojektová príprava pre komplexnú obnovu mestského opevnenia v Trnave – 1. etapa. Pilotný projekt Katedry UNESCO spracovaný v rámci Bellušových ateliérov FAD STU Bratislava* (Gregorová, J., Vojteková, E., Poliak, M., Hanzl, J. a kol.), Bratislava, 2022.

Le Corbusier ve Francii a v Indii: Srovnání péče o Le Corbusierův odkaz

prof. Ing. arch. Hana Urbášková, Ph.D.

Abstrakt

Funkcionalistická architektura byla v období mezi dvěma světovými válkami realizována po celém světě díky nadšení mladých i renomovaných architektů. Stejně jako předchozí historické styly hledala výraz ve formách vyjadřujících její filozofii, ovlivněnou společenskými změnami. V oblasti architektury to znamenalo modernizaci stavebních technik, výstavbu domů podle jejich funkce, řešení požadavků průmyslu a zároveň i řešení sociálních potřeb moderního člověka. Problémy, s nimiž se potýkáme nyní, se řešily již před sto lety: dostupnost bydlení, využití brownfiel-dů, soulad mezi starou a současnou zástavbou atd.

Funkcionalistická architektura byla ve své době a je i v současnosti nekriticky obdivována, na druhou stranu měla a má mnoho odpůrců a kritiků. Dnes, o sto let později, můžeme konstatovat, že budovy jsou fungujícím organismem a zaslouží si památkovou péči a ochranu pro svá jedinečná konstrukční, materiálová a dispoziční řešení. Moderní architektura první poloviny 20. století dala základ architektuře 21. století a je zdrojem inspirace pro současné architektky.

Zachování a ochrana moderní architektury funguje na národní i mezinárodní úrovni, ale její podoba a úroveň se v jednotlivých zemích liší. Proto není proces její obnovy jednoduchý. Stav, v jakém se nacházejí význačné Le Corbusierovy stavby, vypovídá o vztahu jednotlivých států k hmotnému kulturnímu dědictví první poloviny 20. století.

Klíčová slova

Architektura, památková péče, projekt, urbanismus

1. Úvod

Přestože zájem o funkcionalistickou architekturu první poloviny 20. století mezi odbornou i laickou veřejností roste, její památková péče a ochrana je nedostatečná. V České republice jsme svědky toho, jak majitelé tyto stavby, byť v dobré víře, rekonstruují a přestavují, ale v důsledku odborné neznalosti ničí jejich památkovou hodnotu. Mnohé stavby také nejsou využívány a chátrají.

Celosvětově se architektuře 20. století dostává ve srovnání s historickými architektonickými obdobími nedostatečné památkové ochrany, což dokládá i Seznam světového dědictví UNESCO, na který bylo teprve v roce 2016 zapsáno 17 staveb ze 7 zemí od Le Corbusiera, jehož radikální dílo a umělecké cítění výrazně ovlivnilo vývoj moderní architektury, a teprve v roce 2019 bylo na

Seznam světového dědictví UNESCO zapsáno 8 staveb uznávaného amerického architekta Franka Lloyda Wrighta.

Toto relativně nízké zastoupení přibližně 2 % staveb moderní architektury 20. století z celkového počtu nemovitostí zapsaných na Seznam UNESCO je nicméně velmi významné, protože podporuje jejich ochranu tím, že zdůrazňuje jejich kulturní hodnotu a důležitost jejich zachování jako podstatnou součást našeho uměleckého, kulturního a architektonického dědictví.

Pro Českou republiku a město Brno je proto velmi významné a důležité, že se vila Tugendhat, navržená architektem Ludwigem Miesem van der Rohe, stala v roce 2002 první památkou moderní architektury v České republice a čtvrtou na světě, která byla zapsána na Seznam světového dědictví UNESCO.

2. Le Corbusier: architektonická díla na seznamu UNESCO

Významný teoretik, urbanista a architekt bez formálního vzdělání, teoretik a malíř Le Corbusier je dnes považován za jednu z nejdůležitějších postav modernismu. Ve své praxi prosadil výjimečné technické a koncepční změny v oblasti architektury a urbanismu. Zkoumal architektonické formy, konstrukční principy a modely bydlení, přičemž se zaměřil na univerzálnost.

Le Corbusier je prvním architektem v obecné historii architektury, který zrealizoval celkem 75 staveb v jedenácti zemích na čtyřech kontinentech. Navrhl desítky urbanistických studií, napsal přes 40 knih, vydával několik časopisů, vytvořil stovky kreseb a maleb a působil i jako designér nábytku. Významně se podílel na vzniku Athénské charty.¹

Nabízí se otázka, proč trvalo tak dlouho, než bylo jeho dílo zapsáno na seznam světového dědictví UNESCO. Přitom již v roce 2003 iniciovalo francouzské ministerstvo kultury dokumentární projekt Architektonické a urbanistické dílo Le Corbusiera. Návrh byl vypracován sedmi zeměmi, předložen v lednu 2008 a po obvyklých 18 měsících expertízy ICOMOS předložen v roce 2009 Výboru pro světové dědictví. Dokumentace nebyla přijata, ale byla odložena a v roce 2011 bylo připraveno nové podání, které opět nebylo přijato.

Další žádost předložila Francie jménem šesti zemí ze tří kontinentů: Německa, Argentiny, Belgie, Japonska a Švýcarska. Nadnárodní rozměr dokumentu byl odůvodněn samotnou povahou Le Corbusierova díla, v němž fenomén internacionalizace architektonické praxe ve 20. století hraje významnou roli. Byl to první dokument, který vycházel z univerzalistické doktríny, což bylo jeho přínosem, ale také jeho handicapem, protože nebylo možné použít stávající hodnotící kritéria ICOMOS a UNESCO a bylo nutné definovat specifika dědictví moderního hnutí a vytvořit nová hodnotící kritéria.

Po dvou neúspěších v letech 2009 a 2011 a po úpravách dokumentace vytvořené od roku 2003 oznámila Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO) 17. července 2016 zápis 17 Le Corbusierových architektonických děl na Seznam světového dědictví UNESCO za jejich mimořádný přínos modernímu hnutí. Vybraný soubor staveb je svědectvím o vzniku nového architektonického jazyka, který se zcela rozešel s minulostí. Stavby reagovaly na potřeby a požadavky měnící se společnosti a poprvé v historii architektury přispěly k internacionalizaci architektonické praxe v celoplanetárním měřítku. [1]

Jedná se o následující stavby:

- Unité d'habitation. Marseille, Francie
- Klášter La Tourette. Lyon, Francie

1 HUSE, Norbert. *Le Corbusier*. Olomouc: Votobia, 1995. 136 s., ISBN 80-85885-73-5.

- Ville Savoye. Paříž, Francie
- Ronchamp (Notre Dame du Haut). Ronchamp, Francie
- Maison La Roche. Paříž, Francie
- Cité Frugès. Pessac, Francie
- Budova Molitor. Paříž, Francie
- Usine Claude a Duval. Saint-Dié, Francie
- Cabanon de Le Corbusier. Roquebrune-Cap-Martin, Francie
- Maison de la Culture. Firminy, Francie
- Villa Le Lac. Corseaux, Švýcarsko
- Budova Clarté. Ženeva, Švýcarsko
- Palác sněmu . Stuttgart, Německo
- Maison Guiette. Antverpy, Belgie
- Kapitolský komplex, Čandígarh, Indie
- Národní muzeum západního umění. Tokyo, Japonsko
- Curutche House H. La Plata, Argentina

3. Le Corbusier: památková péče a ochrana jeho díla ve Francii

Více než padesát let po smrti Le Corbusiera (1887–1965) se deset francouzských staveb dostává do Panteonu světového dědictví lidstva UNESCO. Francouzi se na tomto úsilí významně podíleli a jsou na tento úspěch náležitě hrdí. Všechny Le Corbusierovy stavby jsou příkladnými rekonstrukcemi, a to i ty, které nejsou na seznamu UNESCO. Některé si zachovaly svou původní funkci, jiné slouží jako muzea, galerie a vzdělávací centra.

Francouzský systém správy kulturního dědictví je příkladný. Důraz je kladen na vzdělávání a postgraduální přípravu konzervátorů a architektů. Osmnáctiměsíční École nationale du patrimoine je speciálně určena pro školení konzervátorů a památkářů. Hlavní institucí pro vzdělávání budoucích architektů památkové péče je Centre d'études supérieures d'histoire et de conservation des monuments anciens (škola Chaillot). Nejnovější institucí, která se věnuje vzdělávání v oblasti památkové péče, je Gité de l'architecture et du patrimoine v Paříži. Bez diplomu z některé z těchto specializovaných institucí nemůže architekt v oblasti památkové péče vůbec pracovat.

Režim ochrany kulturních památek se z hlediska intenzity ochrany a financování obnovy dělí na dvě skupiny. Chráněné památky mohou být zapsány buď v doplňkovém seznamu, nebo v seznamu chráněných památek. Stavby zapsané na seznamu chráněných památek (Monuments classés) požívají nejvyššího stupně památkové ochrany. Podle zákona mohou být chráněny jak exteriéry, tak cenné interiéry budov. Čím vyšší je hodnota památky a větší náročnost prací, tím vyšší je finanční příspěvek, ale také míra rozhodování státu. Francie také vytvořila systém pobídek pro vlastníky, počínaje daňovými úlevami a konče přímými dotacemi na příkladnou obnovu památek. Značná pozornost je věnována také vzdělávání veřejnosti a popularizaci kulturního dědictví. Důležité je také propojení památkové péče s územním plánováním, ochranou krajiny a životního prostředí. [2]

Mediální publicita, která provázela zápis Le Corbusierových staveb na seznam UNESCO, přispěla k zatraktivnění oblasti pro cestovní ruch, což vedlo k nárůstu počtu turistů s průvodem negativních vedlejších účinků a rizikem narušení genia loci.

obr. 1: Vstupní návštěvnické centrum u Notre Dame du Haut v Ronchamp. Dostupné na: <https://journalspiritual.eu/minuni-architecturale-notre-dame-du-haut-ronchamp/>

Nárůst počtu turistů kaple Notre Dame du Haut v Ronchamp si vyžádal výstavbu vstupního návštěvnického centra s roční kapacitou až 80 000 návštěvníků. Centrum navrhl Renzo Piano a bylo otevřeno v roce 2011, tedy ještě před zápisem kaple v Ronchamp na seznam UNESCO. Přestože autor Renzo Piano dbal na to, aby nenarušil posvátný horizont kaple, a nové budovy včetně ubytovny jeptišek situoval na úbočí kopce mimo hlavní osu a většinu objektů šetrně skryl pod zem, integritu a autenticitu místa poněkud ohrozil.

Corbusier chtěl totiž vytvořit prostor ticha, modliteb, klidu a vnitřní harmonie a požadoval, aby si Notre Dame du Haut zachovala svou odlehlost a nebyla využívána ke komerčním účelům. Je otázkou, jak by funkcionalističtí architekti a sám Le Corbusier přistupovali ke změnám nároků na soudobé funkční požadavky.

obr. 2: Pohled na převorství dominikánského řádu Sainte Marie de La Tourette. Foto: Hana Urbášková

obr. 3: Interiér hlavního kostela La Tourette.
Foto: Hana Urbášková

V klášteře La Tourette se uplatňuje jiné řešení. Vzhledem k tomu, že se snížil počet mnichů, byly nevyužité ubytovací prostory nabídnuty turistům. Cílem klášteře nebylo přizpůsobit ubytování požadavkům cestovního ruchu, ale nabídnout návštěvníkům původní celý a umožnit jim pocit sounáležitosti s klášterní komunitou. Tímto způsobem jsou využity prostory klášteře a zachována autenticita architektury. Přenocování v klášteře La Tourette, snídání s místními mnichy, účast na modlitbě v magickém prostoru kaple a procházka po zelené střeše s výhledem do krajiny je nezapomenutelným zážitkem.

Fakulta architektury v Brně pořádá pro studenty odborné exkurze „Cesta na Korbikem“. Příležitost poznat stavby osobně je velmi inspirativní a podnětná, protože sebelepší fotodokumentace neumožní intenzivní prožitek architektonického prostoru, formy a hmoty s úžasnou a jedinečnou hrou světla a stínu.

Le Corbusier dokázal, že dobrá architektura dokáže dobře využít kontrastu, pokud vychází ze znalosti a respektu k okolnímu prostoru a dokáže jej zohlednit. Jeho stavby vedou vzrušující dialog mezi krajinou a architekturou.

4. Le Corbusier: památková péče a ochrana jeho díla v Indii

Geografická rozptýlenost Le Corbusierova díla se nakonec stala jedním z hlavních argumentů pro zápis na Seznam světového dědictví UNESCO. Celistvost celé série ukázala, jak Le Corbusierovy stavby nejen odrážejí vývoj a vliv moderního hnutí, ale také jak přispívají k jeho šíření po celém světě. Z hlediska památkové péče je to však velký handicap, protože každá ze sedmi zemí, které se nacházejí na čtyřech kontinentech, vychází při řešení otázek památkové péče z odlišných právních principů a tradic.

Při snaze o zápis Le Corbusierova díla na seznam UNESCO byla největším problémem Indie, která neměla zájem o památkovou ochranu Le Corbusierových staveb, přestože zde na sklonku svého života postavil několik mistrovských děl v Ahmedábádu a Čandígarhu.

Měla jsem možnost navštívit Le Corbusierovy stavby v Indii v roce 2014, ještě před jejich zápisem na seznam UNESCO, a mohu potvrdit, že většina z nich byla v neutěšeném stavu, včetně muzea Sanskar Kendra v Ahmedábádu. Na mnoha místech byl beton poškozen a obnažena zkoroďovaná ocelová výtuž. Konstrukční a botanická opatření navržená Le Corbusierem proti vysokým denním teplotám nebyla na budově funkční. Do roku 1960 chránily vnější dvouvrstvé stěny před slunečním zářením popínavé rostliny, ale dnes jsou betonové květináče lemující spodní část stavby prázdné, stejně jako vypuštěné střešní bazény bez vodní vegetace.

obr. 4: Poškozená železobetonová konstrukce budovy muzea Sanskar Kendra v Ahmedábádu. Foto: Hana Urbášková

obr. 5: Zanedbané prostory v komplexu Capitol v Čandigarhu. Pohled od Věže stínů na Palác shromáždění. Foto: Hana Urbášková

Návštěva Capitolu v Čandigarhu také poukázala na zanedbanou údržbu celého komplexu, v němž sídlí politické instituce výkonné, zákonodárné a soudní moci. Extrémní povětrnostní podmínky se podepsaly na betonu budov Justičního paláce, Sněmovního paláce a budovy sekretariátu. Povrch monolitického betonu zčernal a na mnoha místech se objevily praskliny. Barvy fasád budov a rytiny na stěnách časem vybledly, střešní zahrady nebyly udržované a vodní nádrže kolem budov byly zanedbané. Věž stínů a nevyužívané rozsáhlé betonové veřejné plochy byly ve velmi špatném stavu. Celý areál byl obehnan plotem s ostnatým drátem a celkově působil velmi opuštěně a zanedbaně. Pro turisty byl prakticky nepřístupný, protože ke vstupu museli získat zvláštní povolení.

Proto světoznámí architekti a odborníci na ochranu památek spolu s místními architekty uspořádali řadu workshopů a konferencí, na nichž si účastníci, včetně renomovaných mezinárodních osobností, vyslechli řadu klíčových prezentací o významu Le Corbusierova díla, případových studií a podrobných diskusí o správě měst světového dědictví a ochraně indického kulturního dědictví. Značná pozornost byla věnována popularizaci Le Corbusierova díla, včetně promítání dokumentárních filmů o unikátnosti Čandigarhu. V rámci zvláštní bilaterální spolupráce mezi

Čandigarhem, UT a Saint-Etienne Métropole ve Francii proběhly diskuse a spolupráce s kanceláří UNESCO v Dillí, Indian Cities Network (IHCN), Fondation Le Corbusier a Epures, plánovací agenturou Saint-Etienne. Město navštívili také mezinárodní a místní politici a měli možnost se přesvědčit, že Čandigarh je jedním z nejčistších a nejzelenějších měst v Indii.

S panem profesorem Šlapetou a kolegy z Fakulty architektury v Brně jsem měla možnost zúčastnit se seminářů a přednášek francouzských a místních architektů na Čandigarh College of Architecture, která byla založena Le Corbusierem v roce 1961 za účelem vzdělávání a předávání základních myšlenek a poznatků autorových teorií moderního urbanismu, architektury a filozofie designu indickým architektům.

Významnost Čandigarhu spočívá v tom, že byl prvním plánovaným městem v Indii po získání nezávislosti v roce 1947. Městu se dostalo jedinečné výsady být hlavním městem dvou sousedních států Paňdžáb a Harijána, přičemž samo bylo prohlášeno za svazové území a bylo pod příomou kontrolou centrální vlády. Územní plán města vypracoval Le Corbusier na základě konceptu amerického architekta Alberta Mayera a podpořil ho indický premiér Néhrú. Zatímco Mayerův plán vycházel z principů zahradního města, Le Corbusierova koncepce je hybridem principů funkcionalistického urbanismu a zahradního města.²

Le Corbusierovými spolupracovníky byli Pierre Jeanneret, Jane Drew a Maxwell Fry, kteří navrhli většinu městských budov a bytů pro úředníky. Zbytek personálu tvořili mladí indiští architekti a projektanti, kteří nadšeně přijímali nové myšlenky a vize, jež měli v budoucnu prosazovat a realizovat. Le Corbusier si zajistil projektování Capitolu, který je dnes považován za jednu z jeho nejvýznamnějších realizací. Architekt si v Čandigarhu plnil svůj architektonický a urbanistický sen. Čandigarh navrhl jako ideální město CIAM se základními principy urbanismu, jak je předložila Athénská charta, a komplex Capitolu demonstruje Pět bodů moderní architektury (1927).

Město bylo navrženo pro půl milionu obyvatel. Toho město dosáhlo již v roce 1986. Dnes (2022) má město 1 191 000 obyvatel, což je dvojnásobek původního návrhu autora. [3] Vedení města musí řešit tlak obyvatel na výstavbu nových bytů a rozvoj města a zároveň mu musí zajistit status světového dědictví UNESCO, díky němuž se Čandigarh dostal na mapu světa, a mělo by rozšířit a rozvinout vyprávění o modernistickém odkazu města, aby rezonovalo s představou současné Indie.

Dne 30. listopadu 2017 Indie předložila Centru světového dědictví samostatně plán správy komplexu Capitolu v Čandigarhu, jehož součástí byla podrobná zpráva o zachování lokality zahrnující budovy, památky a volná prostranství, kterou vypracoval památkový architekt jmenovaný pro tuto činnost. Zpráva předpokládala, že plán ochrany a péče bude dokončen do roku 2020 a bude obsahovat právní zásady a vymezení legislativního rámce, analýzu otázek údržby a ochrany komplexu Capitol včetně jeho ochranného pásma a popis plánu péče.

Plán ochrany, vypracovaný ve spolupráci s odborníky, bude obsahovat samostatné pokyny pro konzervaci pohledového železobetonu, aby se snížilo prosakování vody a zabránilo vzniku plísní. Bude také podrobně popisovat architektonické předpisy, kterými se musí řídit zásahy, jako je restaurování původních materiálů a povrchových úprav, jež musí být prováděny pod přísným vedením odborného technika, který zajistí identifikovatelnou pečlivou vizuální kontrolu a dokumentaci.

Analýza a závěry Centra světového dědictví a poradních orgánů v roce 2021 ukazují, že v Čandigarhu bylo dosaženo pokroku v řadě otázek památkové péče, a jsou v této zprávě prezentovány následovně: [4]

2 PERERA, Nihal. *Contesting visions: hybridity, liminality and authorship of the Chandigarh plan*, str. 175–199, publikováno online: 18.2.2007. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0266543042000192466>

- Plán ochrany a správy pro Čandígarh, který měl být původně dokončen v roce 2020, stále probíhá. Indie předložila aktualizovaný harmonogram monitorovacích ukazatelů.
- Indie předložila architektonické plány a fotografie projektu Geometric Hill, dokončeného v roce 2015. Stále probíhají práce na Památníku mučedníků, kde budou instalovány sochy podle původních návrhů Le Corbusiera.
- V ochranném pásmu komplexu Capitol jsou plánovány některé zásahy v rámci vlastnických práv, včetně vícepodlažního podzemního parkoviště.

Pro Čandígarh je velmi důležité důkladné zpracování plánu ochrany. Technické poradenství navržené pro konzervaci betonu a pro zdůvodnění architektonických zásahů by mělo poskytnout nezbytný kontext pro vypracování podrobných návrhů na konzervaci konkrétních aspektů objektu. K harmonizaci technických a metodických přístupů k ochraně Le Corbusierových budov po celém světě je nápomocná nadace Le Corbusier Foundation.

obr. 6: Capitol v Chandigarhu – obnova Justičního paláce. Dostupné na: <https://chandigarhtourism.in/images//tourist-places/chandigarh-capitol-complex/>

Poté, co UNESCO v roce 2016 prohlásilo komplex Čandígarh Capitol za světové dědictví, byl zahájen proces obnovy, v jehož rámci byly restaurovány fasády budov a Památník otevřené ruky. O pouhé tři roky později byla veřejnosti zpřístupněna první „restaurovaná“ soudní síň v budově Nejvyššího soudu, která byla uvedena do původní podoby.

Další restaurátorské práce na ostatních budovách, včetně oprav konstrukcí podle původního Le Corbusierova plánu, však neprobíhají podle představ a správa Čandígarhu se marně snaží najít dodavatele na obnovu a správu budov a památek v komplexu Capitolu. Celý komplex je velmi rozsáhlý. Zahrnuje tři budovy – Justiční palác, v němž sídlí Nejvyšší soud Paňdžábu a Harijány, Palác shromáždění, budovy sekretariátu a také čtyři památníky, kterými jsou Památník otevřené ruky, Geometrický kopec, Věž stínů, Památník mučedníků a jezero Sukhna. [5]

obr. 7: Capitol v Chandigarhu – obnova Věže stínů, Paláce shromáždění a okolního prostoru. Dostupné na: <https://chandigarhtourism.in/chandigarh-capitol-complex>

Indická vláda proto požádala o pomoc francouzskou vládu. V květnu 2022 francouzský velvyslanec v Indii Emmanuel Lenain při své návštěvě Čandígarhu ujistil správce teritoria Unie Chandigarha Banwarilala Purohita, že budou poskytnuty francouzské odborné expertizy pro restaurátorské a konzervační práce v komplexu Capitolu a dalších betonových budovách, jakož i francouzské odborné expertizy v oblasti identifikace, restaurování a právní ochrany památkového mobiliáře. Francouzská podpora se zaměřuje nejen na zachování architektonického dědictví města, ale také na pomoc s projekty Smart City, nakládání s odpady a modernizaci infrastruktury. [6]

Dnes je Čandígarh významným kulturním, obchodním, administrativním a vzdělávacím centrem severní Indie a patří k nejbohatším a nejdražším městům indického subkontinentu. Město přitahuje developery a investory z celé země. Ohrožuje současný rozvoj památkovou hodnotou města, nebo naopak zápis na seznam UNESCO brání jeho rozvoji?

Města jsou složitým fenoménem. Přestože se architekti a urbanisté snaží vysvětlovat význam svých koncepcí, vizí a plánování rozvoje, zůstávají jen dílčími aspekty mnohem většího celku. Je velmi obtížné kontrolovat jeho neplánované rozrůstání způsobené různými sociálními, ekonomickými, politickými nebo geografickými důvody a obtížné omezit příliv obyvatel.

Plánovaný Čandígarh měl být podle Le Corbusierovy vize správním, nikoli průmyslovým městem. Sektory byly navrženy jako relativně samostatné dílčí jednotky města s vlastními školami, komunitními centry, zařízeními pro každodenní nákupy a jasně vymezenými obytnými okruhy. Každý sektor je plně vybaven kanalizací, elektřinou a vodovodem.

Přestože rozvoj levného bydlení byl pro Čandígarh prioritou, bydlení bylo určeno především pro státní úředníky, armádní důstojníky a byrokraty. Rezidenční lokality pro bydlení vládních úředníků, poslanců a VIP osobností se vyznačují luxusními vilami, honosnými bungalovy s venkovní ostrahou a dobře udržovanými zelenými parky.

V rezidenčních sektorech žije něco přes 2 000 až 3 500 obyvatel, zatímco v sektorech pro chudší klientelu 25 600 a 23 320 obyvatel, tedy desetkrát více. Tyto sektory vykazují všechny znaky přelidnění, které je běžným neduhem většiny indických měst. Vysoká hustota obyvatelstva je důsledkem akutního nedostatku bytů ve městě. Jednotlivé místnosti bytu pro jednu rodinu obývají vícečetné rodiny se šesti a více dětmi, které sdílejí toalety s ostatními. Nedostatek bytů také značně zhoršuje využívání obytných budov pro kancelářské a obchodní prostory, protože ve městě je nedostatek levných komerčních prostor. [7]

Le Corbusier ve svém návrhu vůbec neuvažoval s byty pro nejchudší vrstvy obyvatelstva. Díky úsilí Jane Drew vznikla v návrhu i nejlevnější kategorie domů, které však nebyly plně realizovány. Vedle pečlivě naplánovaného Čandígarhu tak již v roce 1959 vznikal na okraji města neplánovaný Čandígarh, v němž se nacházely všechny aktivity a vrstvy lidí, pro něž nebyl v územním plánu vyčleněn potřebný prostor. Patří sem kvalifikovaní i nequalifikovaní stavební dělníci, řemeslníci, zahradníci, drobní prodávači a podomní obchodníci, průmysloví dělníci, tahači kol, chovatelé buvolů prodávající mléko a další pracovníci, kteří městu poskytují a zajišťují základní služby. Vzniklé osady se postupně rozrůstají a jejich obyvatelé si ve snaze o lepší bydlení již nestaví dočasně, ale trvalé bydlení bez stavebního povolení. Aby správa města zabránila růstu těchto osad, všechny nově postavené chatrče bourá. Letos v květnu (2022) byl nejstarší slum ve městě srovnán se zemí.[8] Návštěvník města tak má dojem, že slumy ve městě neexistují, ale ve skutečnosti jsou pouze skryty. Architekti a urbanisté spolu s památkáři stále nenašli „architektonicky“ přijatelné řešení pro přesídlení všech obyvatel slumů, které by odpovídalo normám územního plánu.

Původní urbanistický plán také nepočítal s místem pro trhy pod širým nebem (rehris), a proto je úřady odpovědné za realizaci pečlivě vypracovaného, architektonicky řízeného, zónovaného

ho, rámcově řízeného a zákonem stanoveného Čandigarhu shledaly nežádoucími a jejich konání v centru města zakázaly. Snahy o zákaz rehris v Čandigarhu se neosvědčily a dosud nebylo nalezeno uspokojivé řešení. V současné době se rehris praktikuje téměř ve všech sektorech, protože tvoří nedílnou součást indického života.

Koncept Le Corbusierova města byl kritizován jako nežádoucí import západních myšlenek do cizího prostředí. Brent C. Brolin ve své knize Selhání moderní architektury tvrdí, že Le Corbusier při navrhování bydlení a komunit ignoroval indické preference a že obyvatelé dělali, co mohli, aby obnovili svůj navyklý životní styl. [9]

Le Corbusier se však velmi zajímal o indickou architekturu, kulturu a tradice a zastával názor, že bez znalosti historie a starých tradic nelze najít nový architektonický jazyk. Čandigarh však měl být novým městem „nesvázaným tradicemi minulosti“, představujícím modernizovanou, prosperující a nezávislou Indii. V centrální poloze je umístěno „srdce města“, které mělo stejně jako celé město vytvářet obraz modernosti a pokroku. Rozkládá se na ploše 240 akrů a je koncipováno jako městské, obchodní a kulturní centrum. Přestože je z náměstí vyloučena doprava, velká betonová veřejná plocha s vodním prvkem nevytváří přívětivý prostor pro inkluzivní setkávání lidí. V současné době jsou budovy obsazeny mezinárodními korporacemi a obchody luxusních značek. Ve večerních hodinách se zde konají hudební programy a světelná fontánová show. Náměstí tak slouží spíše jako centrum zábavy pro turisty a místní zlatou mládež. Aby se návštěvníkům usnadnilo překonávání dlouhých vzdáleností mezi budovami, jsou dokonce k dispozici elektrické vozíky.

obr. 8: Sektor 17 v Čandigarhu: Srdce tam je, ale kde je rytmus? Dostupné na: <https://www.99acres.com/commercial-showrooms-for-rent-in-sector-17-chandigarh-ffid>

Přestože existuje mnoho příležitostí, jak z málo zalidněného centra vytvořit jádro různých aktivit, zůstávají nevyužity z obavy, že by se narušil původní urbanistický plán. V centrálním sektoru se nachází přibližně 500 památkově chráněných budov. Přes veškerou snahu městské správy zachovat architekturu centrálního sektoru

v souladu s dědictvím města, pouze 23,40 % má zachovanou původní architektonickou fasádu budovy. Správa města proto urychlila proces obnovy fasád a odstraňování zásahů do interiérů veřejných budov a zahájila konzervační a restaurátorské práce poškozených exteriérů i na soukromých památkově chráněných budovách, které majitelé nejsou schopni financovat. [10]

Kritika města se snesla i na dopravní řešení, které bylo navrženo pro hustou automobilovou dopravu, zatímco v Indii jsou automobily pro většinu obyvatel nedostupné. V současné době má Čandigarh největší počet vozidel na obyvatele a nejpropracovanější městskou silniční síť v Indii. Le Corbusierův dopravní plán pro město byl zpracován velmi podrobně. Důraz byl kladen na efektivní systém veřejné dopravy a segregaci pěší dopravy. Děti měly mít možnost chodit do školy v rámci svého obytného sektoru po ulicích a zelených pásích, aniž by musely přecházet jedinou

rychlostní komunikaci. Ve skutečnosti to však není možné, protože nerovnost vzdělávacích příležitostí v různých sektorech, způsobená rozdílnou sociální úrovní, snižuje fyzickou blízkost dítěte ke škole na bezvýznamnou úroveň.

Efektivní segregace dopravy nebude ve městě ještě dlouho možná, protože je třeba se vyrovnat nejen s několika motorovými rychlostmi, ale také s koškými povozy, cyklo-rikšami, ručními vozíky a mnoha dalšími variantami. Ve srovnání s neutěšenou dopravní situací a zácpami v Dillí a dalších indických městech je však doprava v Čandígarhu velmi dobře hodnocena. Velmi dobře funguje veřejná autobusová doprava, motorové rikši a k dispozici jsou také plně klimatizované taxislužby.

Vedení města si je vědomo, že automobilová doprava bude rychle narůstat, a proto je třeba přijmout nezbytná opatření. Vedení města podporuje tradiční cyklistiku, která má oproti motorové dopravě velké výhody v tom, že neprodukuje hluk, neznečišťuje ovzduší, nepůsobuje dopravní zácpy a zabírá podstatně méně místa. Čandígarh má 200 km vyhrazených cyklostezek a největší systém veřejného sdílení kol v zemi. [11]

Přes všechny problémy a nedostatky je město Čandígarh výjimečné. Na návštěvníka po zkušenostech s chaosem přeplněných indických měst působí spořádané, čisté a prostorné město se svěží zelení a jezerem Sukhna jako oáza uprostřed pouště. Nezapomenutelným zážitkem je návštěva Capitolu s působivou monumentální architekturou vládních budov s výhledem na úpatí Himálaje. Město je také místními obyvateli hodnoceno jako nejlepší místo pro život. V roce 2015 ho dokonce BBC označila za fyzicky nejdokonalejší město na světě. [12]

Současný Čandígarh je městem dilemat v plánovaných i neplánovaných aspektech a konfliktech. Pro obnovu památkových struktur zařadila správa města nemovitě dědictví do tří kategorií: památkové zóny, památkové okrsky a památkové budovy.

Aby byl zachován původní charakter města, byly pro komerční a obytné budovy, vnější fasády a vnitřní dispozice stanoveny územní a stavební předpisy a zavedeny architektonické kontroly. Tato pravidla a předpisy jsou však mezi prolínajícími se komerčními a obytnými oblastmi porušována a správa Čandígarhu se marně snaží zastavit všechny zásahy do územního plánu.

Pro zachování kulturní a historické hodnoty města je třeba seznamovat místní obyvatele s Le Corbusierovým návrhem města tak, aby mu porozuměli, cítili k němu obdiv a sami ho chtěli chránit. Aby pochopili odkaz Le Corbusierova pomníku Otevřené ruky, který tvoří ruka ve tvaru letícího ptáka. Význam pomníku je velmi hluboký. Otevřená ruka je symbolem lidskosti, míru, svobody, prosperity a smíření a zároveň funguje také jako větrná korouhev, která se otáčí podle směru větru a symbolizuje nekonečné změny v našem životě.

obr. 9: Capitol v Chandígarhu – Památník otevřené ruky. Foto: Hana Urbášková

5. Závěr

Funkcionalismus ovlivnil českou architekturu snad nejvíce ze všech směrů dvacátého století. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století byl vůdčím architektonickým stylem a jeho realizace v meziválečném období zařadily československou architekturu mezi špičkové evropské styly.³

Období mezi lety 1918 a 1938 bylo plné radostného očekávání z ukončení první světové války a vzniku samostatného československého státu. Je to období nového životního stylu a tvůrčího budovatelského úsilí. Funkcionalistické stavby se stavěly po celém území Čech, Moravy, Slovenska i Podkarpatské Ukrajiny jako symbol modernosti, pokrokovosti a demokratičnosti. Nová republika potřebovala vládní budovy, nádraží, silnice a mosty, továrny a elektrárny, banky, kanceláře, obchodní domy, školy, sportovní stavby, lázeňské domy, koupaliště, církevní stavby i krematoria. Vznikaly nové obytné domy, nové obytné čtvrti a pro prvorepublikové podnikatele avantgardní vily. Praha, Brno a Zlín se staly centrem české a evropské funkcionalistické architektury.

Le Corbusier byl pro české architekty ikonou. S českým intelektuálním prostředím udržoval v meziválečném období čilé kontakty. V Československu byl několikrát, na veřejných přednáškách prezentoval vlastní práce, usiloval i o navázání reálné spolupráce s českými průmyslovými podniky a pro Baťův Zlín vytvořil plán zástavby. Přestože žádný z jeho projektů nebyl v Československu realizován, ovlivnil tvorbu českých architektů, z nichž mnozí pracovali v jeho pařížském ateliéru.

Funkcionalistická architektura měla ve své době a má i v současnosti mnoho příznivců i odpůrců. Sahrála však významnou roli ve vývoji české moderní a současné architektury. V současnosti je mnoho významných prvorepublikových staveb ve špatném stavu. Mnohé stavby jsou opomíjeny a je potřeba tyto ohrožené památky objevovat a zachovat. Sám Le Corbusier zastával názor, že není možné najít nový architektonický jazyk a modernizovat architektonické techniky bez znalosti historie a starých tradic.

Je proto chvályhodné, že v Brně vzniklo Metodické centrum moderní architektury (MCMA), jehož cílem je zlepšit poznání, dokumentaci a ochranu architektonických památek 20. století tak, aby byla dostatečně komplexní a důkladná a umožnila ochranu exteriérů i interiérů s ohledem na architektonické a urbanistické hodnoty a zachování genia loci. Památková ochrana a obnova moderní architektury ve Francii je pro nás inspirativní.

Použitá literatura

- [1] ČTK Na seznam UNESCO se dostaly stavby architekta Le Corbusiera z celého světa. Novinky.cz 17. 7. 2016 [online] Dostupné z: <https://www.novinky.cz/cestovani/clanek/na-seznam-unesco-se-dostaly-stavby-architekta-le-corbusiera-z-celeho-sveta-40002251>
- [2] Ministère de la Culture, Chiffres clés. La protection du patrimoine monumental français : un état des lieux. [online] 8. 4. 2020, Dostupné z: <https://www.vie-publique.fr/eclairage/273873-la-protection-du-patrimoine-monumental-francais-un-etat-des-lieux>
- [3] Chandigarh, India Metro Area Population 1950–2022. MLA Citation: <https://www.macrotrends.net/cities/21212/chandigarh/population>
- [4] Výbor světového dědictví Unesco. Dokument WHC/18/42.COM/7B, [online] Dostupné z: <https://whc.unesco.org/en/decisions/7247/>
- [5] SASIKALA Raj: No progress in Capitol Complex restoration. [online] 18. března 2020. Dostupné z: <https://www.sawdust.online/news/no-progress-in-capitol-complex-restoration/>

3 SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektura – Svědectví dob*. Praha: SNTL, 1987. 456 s. ISBN 80-901562-4-X. S. 411.

- [6] French ambassador assures support for Chandigarh's heritage projects chandigarh news. [online] Hindustan Times. Published on May 15, 2022. Dostupné z: <https://www.hindustantimes.com/cities/Chandigarh-news/french-ambassador-assures-support-for-chandigarh-s-heritage-projects-101652554949123.html>
- [7] The official website of the Chandigarh Administration [online databáze]. Dostupné z: <https://chandigarh.gov.in/know-chandigarh/general-information>
- [8] ROHTAKI, Hina: Chandigarh reclaims 65 acres of land as the oldest slum of city, Colony No. 4, razed to ground. The Indian Express. Published on May 02, 2022 Dostupné z: <https://indianexpress.com/article/cities/chandigarh/ut-reclaims-65-acres-of-land-as-the-oldest-slum-of-city-colony-no-4-razed-to-ground-7896720/>
- [9] BROLIN, Brent C.: *The Failure of Modern Architecture*. London, leden 1976. ISBN 0289707536.
- [10] Chandigarh Administration to speed up restoration of heritage buildings in Sector 17. [online] The Tribune. 2.11.2021. Dostupné z: <https://www.tribuneindia.com/news/chandigarh/chandigarh-administration-to-speed-up-restoration-of-heritage-buildings-in-sector-17-333061>
- [11] Workers, who cycle to work are real champions to promote cycling in city; [online]. Yugmarg. Published on June 04, 2022. Dostupné z: <https://www.yugmarg.com/news/4039-workers-who-cycle-to-work-are-real-champions-to-promote-cycling-in-city-sarbjit-kaur>
- [12] BISARIA, Anjali: BBC Names Chandigarh The Most Perfect City In The World And We Couldn't Be Happier. [online] Times of India. 7.1.2016. Dostupné z: <https://www.indiatimes.com/news/india/bbc-names-chandigarh-the-most-perfect-city-in-the-world-and-we-couldn-t-be-happier-249185.html>

Hodnota vybraných židovských památek po II. světové válce

Ing. Petr Svoboda

Abstrakt

Příspěvek mapuje osudy tří domů, které byly původně reprezentativními sídly židovských rodin, v průběhu a bezprostředně po druhé světové válce. Válka tyto domy ovlivnila zásadním způsobem a do značné míry determinovala jejich další využití. Jeden z domů dnes neexistuje, další, bez původního vnitřního vybavení, slouží komerčním účelům. Třetí, s množstvím autentických prvků, je pak veřejně přístupným muzeem, ikonou moderní architektury.

Klíčová slova

Moderní architektura, válka, Rothschild, Stiassni, Tugendhat

1. Rothschildové a Šilheřovice

Abychom pochopili roli, kterou Rothschildové sehráli pro rakouskou monarchii, musíme se v čase ponořit do roku 1811. Tehdy, v průběhu závěrečné fáze napoleonských válek, vyhlásilo Rakousko státní bankrot. Bankovních domů, schopných sanovat rakouské státní finance, nebylo v Evropě mnoho a ochota k půjčce byla mizivá. Ani bratři Amschel a Salomon Mayer Rothschildové nebyli ochotni půjčku zajistit bez podmínek. Jejich požadavkem totiž nebylo nic menšího, než povýšení do šlechtického stavu. Návrh narážel na protesty mnoha vlivných úředníků, hledání alternativní odměny ale selhalo a tak císař povýšil dne 25. září 1816 starší z bratrů Rothschildů: Amschela a Salomona Mayera do šlechtického stavu. V září 1822 pak získali již všichni bratři Rothschildové bez rozdílu baronát, kterým získali predikát svobodný pán Rothschild (Freiherr von Rothschild).¹

Šlechtický statut tradičně předpokládal vlastnictví městského paláce a nejméně jednoho venkovského sídla. V tomto ohledu se však naskytl problém – Židé se mohli podle rakouských zákonů svobodně stěhovat a nabývat majetek až v roce 1848 a k plnému zrovnoprávnění došlo teprve v roce 1867. Salomon Mayer proto od roku 1819 pobýval ve vídeňském hotelu „Zum römischen Kaiser“, kde byl jediným hostem. Teprve v roce 1843 byl prohlášen čestným občanem Vídně, hotel mohl odkoupit a ve městě zakoupil také další nemovitosti. Mimo Vídeň byla však jeho práva nadále omezena, zájem měl přitom zejména o venkovské statky. Veškerá snaha o zakoupení pozemků v Uhersku či na Moravě ale selhávala, město Brno dokonce odmítlo dar 40 000 zlatých, který byl s tímto úsilím spojen.²

1 ŽUPANIČ, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie*. Praha: Lidové noviny, 2012, s. 579

2 SANDGRUBER, Roman. *Rothschild: Glanz und Untergang des Wiener Welthauses*. Vienna: Molden, 2018, s. 85–86.

obr. 1: Zámek Šilheřovice, zahradní průčelí. Foto Petr Svoboda

V letech 1843–1844 získává baron Salomon Mayer rozsáhlá panství Bohumín, Hlučín a Šilheřovice s reprezentačními zámky, z nichž největší byl posledně jmenovaný, který se stal hlavním venkovským sídlem rodiny. Ovšem mimo území habsburské monarchie – sice na dohled města Ostravy, ale už v sousedním pruském Slezsku. Přímo na hranici obou území byla vedena železnice.

Po tři generace budovali Rothschildové ze šilheřovického zámku reprezentační sídlo – první, byť rozsahem zřejmě nevelkých,³ úprav se ujal věhlasný francouzský architekt Hippolyte Destailleur, který projektoval pro rodinu i další stavby – pro Ferdinanda de Rothschild přepychový zámek Waddesdon Manor v hrabství Buckinghamshire, byl také autorem vídeňského paláce pro Alberta de Rothschild. Současnou podobu zámeckým fasádám vetkl s největší pravděpodobností vídeňský architekt Friedrich Flohr⁴. Zcela zásadní úpravou bylo rozšíření zámeckého parku a výstavba více než desítky staveb, bohatá sochařská výzdoba a především zakomponování nejnovějších technologií – sem patřila například budova s parním strojem, určeným na pohánění kašen a umělého zavlažování, vybudovaná roku 1855. Na významu celému areálu nic neubral ani vznik Československa. Vítkovice zůstávaly důležitou výrobní základnou a Šilheřovice vyhledávaným venkovským reprezentativním sídlem s prestižními uměleckými sbírkami.

Když nastoupil roku 1933 k moci v Německu Adolf Hitler, Rothschildové bedlivě sledovali zprávy o zacházení z Židy. Ještě před anšlusem Rakouska se jim podařilo uprchnout do bezpečí a alespoň formálně smlouvami o převedení do zahraničí zabezpečit většinu majetku tak, aby mu nehrozila konfiskace. Výjimku představoval Louis Rothschild, který odjet odmítl, byl zatčen a po dlouhém vyjednávání rodinou draze „vykoupen“.⁵

3 Více v PREVOST-MARCILHACY, Pauline. *Les Rothschild : bâtisseurs et mécènes*. Paris: Flammarion, 1995, s. 50.

4 Prozatím předběžný výsledek probíhajícího výzkumu autora.

5 KUBAL, Miloš. *Bankéřská dynastie Rothschildů*. Bakalářská práce. Bankovní institut vysoká škola. Praha, 2009, s.41–42.

K samotným Šilheřovicím – správu velkostatku, ke které patřil také zámek, převedl Alfons Rothschild na ředitele Vítkovických železáren, který ji vykonával až do roku 1938, tedy do vyhlášení protektorátu. Poté přešlo vlastnictví na Německou říši. Ač šlo o praktickou konfiskaci, dle protokolu sepsaného u hlučínského soudu šlo o převzetí na základě smlouvy: „Z důvodu vystěhování pánů Louise a Dr. Alfonse Rothschildových a z důvodu zákonných ustanovení o židovských poplatcích vznikly závazky těchto pánů vůči Německé říši. K jejich krytí a ke krytí i jiných daňových závazků obou bratří k Německé říši po 8. 5. 1939, jakož i penzijních povinností, vzniklých vůči jejich zaměstnancům, přenesli dosavadní výše uvedení vlastníci své dosavadní majetkové hodnoty smlouvou, uzavřenou 8. 5. 1939 říšským komisařským správcem dřívějšího majetku Rothschildů s generálním zplnomocněncem dosavadních výše uvedených vlastníků na Německou říši. Část těchto majetkových hodnot tvoří velkostatky a pozemky na Hlučínsku, jakož i pozemky Alfonse, Eugena a Louise Rothschildových, nacházejících se v Bohumíně-městě a v Kopytově. Přítomní berou zřetel na výše uvedenou smlouvu z 8. 5. 1939 a prohlašují jménem svých zmocnitelů – advokát Dr. Karl von Lewinski jménem Dr. Alfonse, Eugena a Louise Rothschildových jako předávající a vrchní vládní rada Dr. Walter Britisch jménem Německé říše jako přijímatel následující předávací smlouvu:“⁶ následuje přehled majetku. Po válce se proti tomuto právnímu aktu odvolala Clarissa Rothschildová, vdova po Alfonsovi, formálně však již nepožádala o navrácení zabaveného majetku a proto rodina neuspěla s restitučním nárokem ani po roce 1989.

Německá armáda (Wehrmacht) dorazila na sudetoněmecké území do Hlučina v říjnu roku 1938. Zde čekala na připojení jednotek místní domobrany Freikorps, jejíž součástí byli také mladíci ze Šilheřovic. Zde je dlužno dodat, že v Šilheřovicích bylo jen 23 členů NSDAP (a jeden v kandidátské lhůtě) z celkových 1 416 obyvatel. Většina mužských obyvatel však musela narukovat do Wehrmachtu.

Během války byl správcem zámku Franz Forstner z Vídně. O využití budovy nemáme přesné zprávy, zřejmě byla využita pro ubytování a snad byla i poškozena, z pozdějších zpráv však není jasné, která armáda poškození zavinila. Šilheřovice byly osvobozeny jako jedna z posledních obcí Hlučínska. Dle místní kroniky tu „*Rudá armáda sice nebyla vítána s radostí, ale všichni byli rádi, že válka skončila*“.

K osudům zámku bezprostředně po ukončení bojů se váže několik zápisů Místní správní komise. Zatímco nejstarší záznamy připouští divoké rabování, pozdější zápisy viní z prázdného zámku samotné Rothschildy a jejich předválečné přesuny majetku. Pravda bude zřejmě blíže nejstarším záznamům. Je s podivem, že se o zámecké vybavení od počátku nezajímala Národní kulturní komise, neboť v zápisech správců se několikrát opakuje, že není jasné, nakolik je zámek předmětem zájmu památkové péče. Toto by si jistě zasloužilo samostatný výzkum.

Pro vytvoření vlastního názoru předkládám několik citací. Místní kronika k roku 1945 uvádí, že „*Lid si oddechl, ale přišli první zlatokopové. Prolezli vše a brali jménem republiky všechno potřebné, ať již od živobytí nebo od šatstva, prádla i nábytku. Farář Suchánek proti tomu mluvil v kostele a vyzval lidi, aby zámecké věci vrátili. Ráno se v parku povalovaly matrace a jiné věci...*“

Od komisaře Rudolfa Lovětinského, pověřeného dohledem nad vyklízením zbytku vybavení ze zámku, víme, že „*před 25. 7. 1945 „spravoval“ Rothschildovy statky a lesy Alois Bužek, který se vydával za lesního odborníka a který v době svého působení odcizil a prodal značnou část zámeckého inventáře a svou nedbalostí a neschopností zavinil, že další část majetku byla nepovolanými lidmi odcizena. Jmenovaní dopustil se kromě jině zpronevěry svěřených peněz a byl koncem září 1945 na můj popud zatčen.*“

6 PLÁČEK, Vilém a PLÁČKOVÁ, Magda. *Šilheřovice v historii a současnosti*. Šilheřovice: Obecní úřad Šilheřovice, 2006, s. 229–232.

obr. 2: Komoda ve stylu Ludvíka XV. ze dvou druhů palisandrového dřeva, původem ze zámku Šilheřovice, výrobce Charles-Joseph Dufour, okolo 1765. Prodáno v aukci Sotheby's. Reprofoto: Sotheby's.

obr. 3: Komoda ve stylu Ludvíka XV. palisandrové dřevo, opatřeno značkami P. ROUSSEL a JME, původem ze zámku Šilheřovice, okolo 1745. Prodáno v aukci Christie's. Reprofoto Christie's.

label to reverse

Zpráva Místní správní komise už je opatrnější, uvádí že zámek „byl válkou poškozen. Nejvíce bylo zničeno bytové zařízení. Obrazy, sochy a jiné cennosti, které si nestačili odvézt původní majitelé byly většinou odvečeny nebo zničeny bojujícími armádami.“ Na konci roku 1945 zpráva uvádí jen, že „veškeré drahocenné umělecké předměty, které se v dřívějším zámku nacházely, nechal v roce 1937 odvézt jejich majitel Dr. Alfons Rothschild do Anglie. Méně cennější předměty, které zůstaly v zámku, byly rozkradeny při přechodu fronty německým a ruským vojskem. V zámku zůstala nepatrná část předmětů, o nichž nelze říci, že mají nějakou cenu.“⁷

Z londýnského archivu Rothschildů víme, že do Anglie byly přes Prahu roku 1937 odeslány obrazy v celkové ceně 863 tis. Kč, což je jistě úctyhodná sbírka, rozhodně ale nemohlo jít o převážnou část mobiliárního vybavení. Zejména nábytek s tištěnými štítky „SCHILLERSDORFER SCHLOSS/INVENTAR“ se pak v průběhu druhé půle 20. století objevoval a byl dražen v nejrůznějších aukčních síních, původ těchto vesměs dříve restaurovaných předmětů dnes už nelze vypátrat.

Z války byla poškozena střecha zámku, i když nejspíše v počátku nešlo o vážnou škodu. Ta se však zvětšovala vinou dlouhodobého zatékání, oprava totiž byla provedena až ke konci roku 1947.

Šilheřovický zámek prošel po II. světové válce složitým vývojem, byl využíván jako domov mládeže, hornické učiliště, později jako učňovské středisko, řadu let byl bez údržby a využití a dnes slouží coby soukromý majetek k pronájmům pro svatby a hostiny.

7 Viz pozn. 6

2. Rodina Stiassni a Brno

Továrna nazvaná Bratři Stiassni (též Gebrüder Stiassni, Freres Stiassni) sice v Brně fungovala od roku 1868, až do doby první světové války však nepatřila k těm významným. V roce 1907 do managementu nastoupil mladý Alfred Stiassni a záhy společnost získala armádní zakázky. Po válce se Alfredovi dařilo úzce spolupracovat s dalším textilním podnikatelem Walterem Neumarckem, který byl britským honorárním konzulem s rodinnými vazbami sahajícími do Manchesteru. Společně se těmito podnikatelům dařilo expandovat na evropské trhy (prodávali ve Francii, Belgii i Velké Británii) i na blízký východ. Ve 30. letech 20. století byla továrna Bratři Stiassni jednou z nejmodernějších na kontinentu. Rychlý obchodní úspěch vedl k členství v profesních spolcích, společenské uznání ale za bohatstvím přicházelo až s časovým odstupem.

obr. 4: Vila Stiassni, Hroznová 7 – pohled od jihu. Reprofoto archiv NPÚ, MCMA v Brně

Příběh, který si v tomto příspěvku připomeneme, se nebude týkat známé brněnské vily Stiassni – pozdější vládní vily, ale domu, který Alfred se svou manželkou Hermine obývali dříve. 8. února 1911 si Alfred a Hermine za 110 tisíc rakouských korun koupili od Ferdinanda a Charlotte Siegelových jednopatrovou vilku na západním okraji města, na jižním svahu pisáreckého údolí na Hroznové ulici 7. Dnes již dům, postavený manžely Siegelovými roku 1904 nestojí, ale zachova-

a úkoly památkové péče s důrazem na význam kulturního dědictví

obr. 5: Friederike Stiassni, 30. léta 20. stol. Reprafoto ze soukromé sbírky

ly se jeho plány. Stál v zahradě, měl mírně protáhlý členitý půdorys, přízemí s obslužným provozem (kuchyň a umývárna nádobí, sklep a pokoj správce-zahradníka) a patro s třípokojovým bytem s prostornou verandou a kuchyní se spižírnou. Nechyběl pokojík pro služku se samostatným vnějším schodištěm. V roce 1926 přibyla k domku garáž podle projektu stavitele Artura Eislera.⁸

Poté, co si manželé Stiassni postavili nedaleko nový moderní dům se zázemím pro velkolepé společenské akce, starou vilu obývala Alfredova matka Friederike. Ta, stejně jako dva Alfredovi synovci s manželkami, neodcestovala do bezpečí ještě před vyhlášením protektorátu. Svědectví o životě své babičky v průběhu války sepsal Karel Stiassni,⁹ který se jako nadporučík americké armády účastnil bojů o osvobození Československa a na konci války měl možnost

navštívit také Brno. Protože Friederike zemřela v koncentračním táboře Terezín, vycházel Karel z různých svědectví, zejména z rozhovorů s Leopoldinou (Poldi) Pokornou, která byla služebnou a společnicí Friederike. Popisuje například pokus o evakuaci, která byla naplánovaná na večer 14. března 1939 a kterou organizovala Greta Konorsa, Alfredova asistentka a jím ustavená zastupující ředitelka firmy Bratři Stiassni. „*Toho večera přijeli Greta Konorsa a pan Kulik, Alfredův šofér, aby babičku dopravili přes Rakousko do Švýcarska. Poldi už všechno připravila. Když ale přijeli do Jihlavy, německé jednotky jim nedovolili pokračovat a přinutili je se vrátit.*“

Karel Stiassni rovněž popisuje obtíže, které následně Friederike podstupovala, ať už to byly návštěvy Gestapa, nucená izolace od přátel, omezení pohybu atp. V březnu 1941 se pak musela z vlastního domu přestěhovat. Azyl našla nejprve u služebných svého syna, kteří jí pronajali pokojík ve vile v Květné ulici. I to ale byly brzy úřady zakázáno, a tak následovala série stěhování vždy do horších a horších podmínek. V dopise najdeme popis přepaženého pokojíku na rohu Bratislavské ulice a Koliště, kam se Friederike musela přestěhovat a kde nefungovala kamna. Vnuk Hans je pomohl opravit a zajistil i dodávku uhlí k topení, hned další den byl ale za tento čin zadržen Gestapem a uvězněn v obávané věznici v Kounicových kolejích.

⁸ KROUPA, Petr, Vlasta LOUTOCKÁ, Pavlína PETROVÁ, a Petr SVOBODA. *Vila Stiassni: 90 pohnutých let*. Brno: Národní památkový ústav, Metodické centrum moderní architektury v Brně, 2017, s. 28.

⁹ Dopisy Karla Stiassni, zejména dopis č. 71 z 8. 10. 1945 adresovaný jeho otci Joeovi, strýci Alfredovi, strýci Arthuru Schullerovi a panu Herrmannovi, soukromý archiv rodiny.

Zatímco Friederike byla povolána k transportu do Terezína, do domu Stiassnich na Hrozno-
vě 7 se nastěhoval policejní lékař brněnského gestapa Walter Marquort se svojí ženou Char-
lotte. Marquort byl přezdíván „brněnský Mengele“, protože se podílel na mučení vyslýchaných
a osobně popravoval vězně v Kounicových kolejích. Přišel do Brna z německého Kielu, kde byl
vedoucím lékařem a aspiroval na profesuru. Jako přesvědčený nacističtá tam také roku 1936 vstou-
pil do SS a byla mu přidělena hodnost sturmbannführera, v roce 1942 pak byl povýšen na stan-
dartenführera. Po příchodu do protektorátu se netajil svou nenávisť k Čechům. V Brně působil
jako vedoucí lékař interního oddělení Zemské nemocnice a smluvní lékař pracující pro gestapo.
V posledních dnech okupace bohužel celý dům zapálil. Zřejmě se pokusil o sebevraždu, byl však
zatčen. Za zločiny proti lidskosti byl po válce popraven ve věznicí v Brně na Cejlu. Ačkoliv manželé
Alfred a Hermine Stiassni projevili v roce 1948 zájem o restituci svého majetku i o znovuvystav-
bu domu, byl požárem velmi poničený dům nakonec v roce 1950 srovnán se zemí a již nebyl
obnoven.

3. Vila Tugendhat

Greta Tugendhatová, rozená Löw-Beerová (1903–1970) se rozhodla přesídlit zpět do Brna po
svém pobytu v Berlíně, kde se roku 1928 provdala za Fritze Tugendhata. Ve svých vzpomínkách,
které pronesla v průběhu přednášky v roce 1969 v Domě umění města Brna, vyslovila i tato mno-
hokrát citovaná slova: „*Vždycky jsem si přála mít prostorný moderní dům jasných a jednoduchých*
tvarů. A můj muž se přímo děsil pokojů plných figurek a dětek, jak je znal z dětství.“ Abychom
tento požadavek lépe pochopili, je třeba si připomenou poměry, z nichž Greta pocházela.

Gretin otec Alfred Löw-Beer patřil již ke třetí generaci velmi úspěšných průmyslníků ve vlnář-
ství. Byl zároveň osobností angažovanou v rámci společenského života. Alfred byl vedoucím před-
staviteltem Spolku vlnářských průmyslníků Moravy v Brně (Woll-Industriellen-Verein Mährens),
jedním ze zakladatelů profesní organizace Svaz moravských průmyslníků (Verband Märischer
Industrieller). Po celé meziválečné období také zastával pozici zástupce prezidenta brněnské Ob-
chodní a živnostenské komory. V letech 1919–1937 se angažoval v prestižním Spolku Německého
domu (Verein Deutsches Haus), který organizoval téměř veškerý společenský život brněnských
Němců.¹⁰

Rodinné domy, ve kterých Greta s rodiči vyrůstala, splňovaly všechna kritéria pro náležitou
reprezentaci i zájem pro velké společenské akce. Právě z takového prostředí se mladá Greta po-
dle vlastních vzpomínek snažila vymanit. Fritz Tugendhat sice pocházel z méně významné rodiny,
zkušenost měl ale velmi podobnou. Jejich sympatie tak patřily rodičímu se internacionálnímu ar-
chitektonickému hnutí. V době trávené v Berlíně Greta často pobývala ve společnosti, scházející
se v domě historika umění Eduarda Fuchse. Právě tento dům, ač ještě v klasicizujících formách,
Gretu zaujal. Snad přímo v tomto domě se mohla seznámit i s jeho tvůrcem, architektem Ludwi-
gem Miesem van der Rohe (1886–1969) a zejména s jeho přítelkyní a kolegyní Lilly Reichovou.
Víme také, že dalším impulsem se pro Gretu Tugendhatovou stalo sídliště Weissenhof ve Stutt-
gartu – vůbec první vzorová demonstrace moderního bydlení z roku 1927, kde zastavovací plán
připravoval právě Mies van der Rohe.¹¹ A byl to i slavný architekt, který ve vztahu s novomanželi
Tugendhatovými vycítil příležitost. Jeho odvážné a moderní návrhy totiž dosud ležely v šuplíku
– k realizaci se sice chýlila stavba německého pavilonu pro Mezinárodní výstavu v Barceloně, to
však přece jen nebylo běžné zadání a od rodinného domu se tato stavba zásadním způsobem
lišila.

10 ČERNÁ, Iveta, Kateřina KONEČNÁ, Veronika LUKEŠOVÁ, Jakub PERNES, Petr SVOBODA, Petra SVOBODOVÁ a Lucie VALDHANSOVÁ. *Stopy textilních magnátů v Brně: Löw-Beer, Stiassni, Tugendhat*. Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 20.

11 ČERNÁ, Iveta a Dagmar ČERNOUŠKOVÁ, ed. *Mies in Brno: Tugendhat House*. Brno: Muzeum města Brna, 2018, s. 28.

obr. 6: Vila Tugendhat – zahradní průčelí. Foto David Židlický, Muzeum města Brna.

V manželech Tugendhatových našel architekt přesně takové klienty, o jakých už dávno snil – poučené, kultivované, nezasahující příliš do jeho práce a téměř bez limitů, pokud jde o rozpočet. Nesplnil však jeden ze základních požadavků, a to skromný objem stavby, jak dokládá Greta ve svých vzpomínkách: „...představovali jsme si samozřejmě mnohem menší a skromnější dům, než pak Mies navrhl.“¹²

O samotném domě, variabilitě prostoru v přízemí, jeho propojení se zahradou a geniálním minimalismu architekta Miese bylo napsáno mnoho. Rád bych upozornil na využití vzácných materiálů – onyxu, či makasarského ebenu. Jejich použití na dělicí stěny záměrně působilo neokázale funkčně a v souladu s myšlenkami architektonického funkcionalismu, zároveň šlo o zcela viditelnou ukázkou drahého luxusu. Podobně působil i nábytek který navrhli Ludwig Mies van der Rohe a Lilly Reich a který vyrobila brněnská firma Standard bytová společnost.¹³ Stavba využívá novátorské technické řešení horkovzdušného vytápění s možností chlazení a dále elektrický pohon pro spouštění velkoplošných oken, který umožňuje propojení interiéru se zahradou. Pro své novátorství se vila Tugendhat stala ikonou moderní architektury.

Ke kolaudaci stavby došlo v prosinci 1930. Ale Tugendhatovi vilu dlouho neužívali – v roce 1938 rodina před nastupující nacistickou hrozbou emigrovala do Švýcarska. Zde je potřeba dodat, že Tugendhatovi, stejně jako Rothschildové, věděli velmi přesně, co se v Evropě odehrává. Greta

12 Z přednášky Greta Tugendhatové z roku 1969 přednesené v Domě umění města Brna.

13 Stejná firma dodávala nábytek například také do Müllerovy vily v Praze od architekta Adolfa Loose.

se angažovala v Lize pro lidská práva – organizaci, která pomáhala (nejen) židovským uprchlíkům z Německa a po anšlusu také z Rakouska. Tato aktivita ji spojovala s Hermine Stiasni.

Co se však s domem dělo dál? Dům byl v říjnu 1939 zabaven Gestapem. Po roce 1941 zde byl ubytován Walter Messerschmidt, ředitel koncernu Klöcknerwerke v Brně, který pro svou potřebu nechal provést řadu stavebních úprav – vznikly nové příčky a byly zazděny některé stavební otvory. Ještě předtím však zmizela oblá dělicí stěna z makasarového ebenu, která se, rozřezaná na části, našla roku 2003 v prostorách menzy Právnické fakulty Masarykovy univerzity. Ta totiž za války sloužila jako ústředí brněnského Gestapa.

Messerschmidtův pobyt i přes provedené zásahy paradoxně vilu více chránil než jí ubližoval. Podstatně horší časy přišly s koncem války a obsazením domu jezdeckým plukem maršála Malinovského. Přímo ve vile (v prostorách zimní zahrady) vojáci ustájili koně. Nedostatek paliva řešili pálením nábytku, bílé linoleum na podlaze bylo zdevastováno. Za rozbité velkoplošné skleněné tabule sice ubytovaní vojáci nemohli, rozbila je nejspíš tlaková vlna po spojeneckém bombardování, celkové škody však byly nezanedbatelné. Poválečné provizorní opravy nebyly provedeny citlivě, drahé materiály byly nahrazovány těmi nejlevnějšími, rámy oken byly rozděleny příčkami na menší části, které bylo možné zasklít běžně dostupnými tabulemi.

Dům nezůstal bez využití – do června 1950 tu působila soukromá taneční škola profesorky brněnské konzervatoře Karly Hladké. Poté zde bylo zřízeno rehabilitační středisko pro děti s vadami páteře, které zde působilo jako součást nedaleké dětské nemocnice. To už se ale dům stal kulturní památkou, což je nepochybná zásluha brněnského architekta Františka Kalivody. Šlo svým způsobem o husarský kousek, neboť vila jistě nebyla památkou na proletářské hnutí. Relativní uvolnění režimu v šedesátých letech však podobným počínům přálo. Těsně před koncem svobodnějšího období, v roce 1968 se v brněnském Domě umění konala výstava Ludwiga Miese van der Rohe, která měla podpořit snahu o památkovou obnovu a zpřístupnění vily. Za to se velmi přimlouvala i Greta Tugendhatová. K obnově došlo až v letech 1981–1985 podle projektu vedeného Kamilem Fuchsem. Projekt a zejména jeho provedení však bylo podřízeno mnoha kompromisům, a tak byl výsledek poněkud rozporuplný. Přesto pomohl k rehabilitaci renomé domu i přežití mnoha autentických konstrukcí. Další obnova z let 2010–2012 již byla vzorová. Dnes je dům jedním z nejznámějších světových domů/muzeí a tomu odpovídá i jeho návštěvnost na samé hraně kapacity.

4. Proměna hodnoty a významu židovských staveb v době nesvobody

Je velkou škodou, že vývoj zpřetrhala II. světová válka. Židovští podnikatelé měli k dispozici s předstihem dostatek varování před hrozícím nebezpečím. Snaha o ochranu majetku, příbuzných, předání vedení podniků či jiné okolnosti způsobily, že ne všichni mohli včas uprchnout. Ani ti z majitelů, kteří přežili nacistické vraždění, se do svých domovů nemohli vrátit, neboť zakrátko nastoupila další, tentokrát komunistická totalita.

Starší z domů rodiny Stiasni zcela zanikl. Zámek Šilhéřovice vystřídal funkce domova mládeže a hornického učiliště, až se stal centrem pro levné komerční pronájmy. Ve vile Tugendhat sice působila taneční škola a dětské rehabilitační centrum, dnes je však renomovaným muzeem s autentickou expozicí. Jistě bychom našli osudy mnoha dalších židovských domů, které by byly stejně silné. Jen málo z nich ale slouží stejnému účelu, jako před válkou.

Použitá literatura

- [1] ČERNÁ, Iveta a Dagmar ČERNOUŠKOVÁ, ed. *Mies in Brno: Tugendhat House*. Brno: Muzeum města Brna, 2018.
- [2] ČERNÁ, Iveta, Kateřina KONEČNÁ, Veronika LUKEŠOVÁ, Jakub PERNES, Petr SVOBODA, Petra SVOBODOVÁ a Lucie VALDHANSOVÁ. *Stopy textilních magnátů v Brně: Löw-Beer, Stiassni, Tugendhat*. Brno: Muzeum Brněnska, 2017.
- [3] KROUPA, Petr, Vlasta LOUTOCKÁ, Pavlína PETROVÁ, a Petr SVOBODA. *Vila Stiassni: 90 pohnutých let*. Brno: Národní památkový ústav, Metodické centrum moderní architektury v Brně, 2017.
- [4] KUBAL, Miloš. *Bankéřská dynastie Rothschildů*. Bakalářská práce. Bankovní institut vysoká škola. Praha, 2009.
- [5] PLAČEK, Vilém a PLAČKOVÁ, Magda. *Šilheřovice v historii a současnosti*. Šilheřovice: Obecní úřad Šilheřovice, 2006.
- [6] PREVOST-MARCILHACY, Pauline. *Les Rothschild : bâtisseurs et mécènes*. Paris: Flammarion, 1995.
- [7] SANDGRUBER, Roman. *Rothschild: Glanz und Untergang des Wiener Welthauses*. Vienna: Molden Verlag, 2018.
- [8] ŽUPANIČ, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie*. Praha: Lidové noviny, 2012.

Záchrana smuteční obřadní síně významného brněnského architekta Prof. Ing. arch. Ivana Rullera

Ing. Petr Kunc

Abstrakt

Historie vzniku archetypu smutečních síní se zaměřením na osud Smuteční síně v Brně-Židenicích od prof. Ivana Rullera. Ideový návrh stavby se zaměřením na umělecká díla. Rešerše postupu záchranu této památky z hlediska finančního, politického a stavebně-technického.

Klíčová slova

Smuteční síň, Ivan Ruller, umělecká díla, Akce Z

Motto: „*Od Ivana se nikdy nečekala průměrná práce*“

Valér Kováč, 2022

obr. 1: Smuteční síň v Brně – Židenicích, současný stav. Foto Petr Kunc

1. Historie vzniku smutečních síní

Po roce 1948 byla snaha Komunistické vlády omezit či zcela zakázat výstavbu kostelů, naopak hojně podporovala vznik krematorií a smutečních síní. Byl to jeden ze způsobů, jak oslabit pozici církve a nahradit církevních obřadů v životě člověka těmi občanskými.

Smuteční obřadní síně vznikly oddělením obřadních síní od celku krematoria, kvůli odlehčení jejich provozu při předpokládané zvýšené tendenci obyvatelstva zvolit si necírkevní, sekularizovaný pohřeb zakončený kremací. Nadále existovala možnost vypravení církevního obřadu s následným pohřbem do země, avšak nebyla to varianta podporovaná, spíše trpěná.

Právě z toho důvodu vznikl nový archetyp stavby – smuteční síň, který řešil problém s konáním obřadů v kostelích.

První smuteční obřadní prostor vznikl kolem roku 1954, největší počet těchto staveb je ale datován do období 60–80. let minulého století, a to právě z důvodu rapidního nárůstu občanských pohřbů podnícených tehdejší politikou státu. Sítila snaha o omezení církevních rituálů, vznikala nová přísná nařízení, mezi která patřil zákaz stavby věže, zvonice, anebo umístování náboženské symboliky do exteriéru. Architekti smutečních síní museli používat jiné výrazové prostředky k dosažení posvátnosti při konání necírkevního pohřebního rituálu. K těm patřila práce se světlem, maximální propojení stavby s přírodou a spolupráce architektů s umělci, jejichž díla doplňovala interiéry a exteriéry těchto staveb. Autoři se také často odkazovali na řeckou mytologii, protože ta křesťanská nebyla pro tehdejší politickou prezentaci přijatelná.

Navzdory tehdejší snaze o maximální typizaci objektů se smuteční síně realizovaly jako atypické nestandardní stavby. Přestože ne vždy ale vzniklo architektonicky hodnotné dílo, řada těchto staveb vykazuje vysokou uměleckou i technickou úroveň.

Nejvýznamnější smuteční síně v Československu

obr. 2: Smuteční síň ve Svitavách 1970 až 1973, Pavel Kupka, Karel Nepraš. Foto autoři;

obr. 3: Smuteční síň v Prostějově 1970, Blahoslav Adamík. Foto autor

*obr. 4: Smuteční síň v Brně-Židenicích, 1977
Ivan Ruller. Foto autor*

2. Koncept – ideový návrh stavby

V rámci plánované rekonstrukce brněnského krematoria bylo rozhodnuto, že musí být v Brně postavena jiná adekvátní obřadní síň, ve které bude možné pořádat smuteční obřady v případě uzavření nebo rekonstrukce budovy na Ústředním hřbitově. Celkem logicky byl vybrán druhý největší brněnský hřbitov v Židenicích. Stavba obřadní síně měla být původně součástí větší úpravy židenického hřbitova, v rámci které mělo být kolumbárium, rozptylová loučka, vodní prvky, zvonice, technické zázemí a prodejna květin. Nakonec ale byla postavena pouze budova smuteční síně.

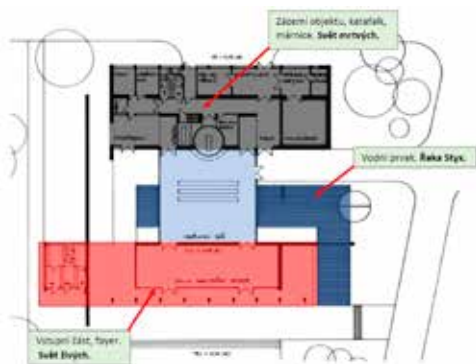
Návrh vznikl již v roce 1977 v ateliéru Ivana Rullera, který se v něm inspiroval světovou architekturou, hlavně severskou. K té odkazují hlavně dřevěné obklady v interiérech i exteriérech a nápadité zvlnění stropu nad hlavní obřadní síní.

Stavba je tvořena půdorysem ve tvaru písmene H a skládá se ze dvou nízkých objektů a střední části se dvěma pultovými segmentovými prohnutými střechami. Koncept dispozičního a tvarového řešení vychází z řecké mytologie, svět živých a svět mrtvých odděluje řeka Styx (řeky Acherón nebo také Léthé = zapomení), přes kterou bájný Charón převádí duše do podsvětí.

Svět živých představovala vstupní část s foyer, svět mrtvých pak márnice, katafalk a zázemí smuteční síně. Původní projekt obsahoval vodní prvky, které obklopovaly střední převýšenou část s vlastním prostorem smuteční síně. Samotný smuteční obřad pak symbolizoval cestu na druhý břeh.

Emoce doplňovala umělecká díla. U vstupu do areálu je umělecké ztvárnění oplocení a vstupní brány od Zdeňka Makovského, ve kterém je opět patrný odkaz na řeckou mytologii, mříž symbolizuje písmeno omega, konec.

obr. 5 (vpravo): Stávající půdorys stavby, schéma; obr. 6 (vlevo dole): Pankráčtí hrdinové (Zatčený, Vyslýchaný, Odsouzený). Olbram Zoubek 1972. Foto Petr Kunc; obr. 7: Dekorativní mříž. Zdeněk Makovský (návrh), Ivan Blažek (realizace). Foto Petr Kunc

obr. 8: Kameninový odpadkový koš. Alexander Dubský, Calofrig Borovany. Foto Petr Kunc

Přímo před budovou se nachází monumentální dílo „Tři chodci“ do Olbrama Zoubka s velmi zajímavým osudem. Jedná se o jednu ze dvou nefigurálních soch tohoto autora.

Před vstupem do foyer se nachází i původní kameninový odpadkový koš se znakem města, tedy sériová výroba, přesto však umělecké hodnoty (keramik Alexander Dubský, Calofrig Borovany).

Vstupnímu foyer, světu živých, dominuje skleněná plastika z vrstveného zeleného skla od Valéry Kováče, stylizující ukřižovanou postavu Ježíše Krista. Na stěně mezi dvěma lemovanými lipovými reliéfy od Jindřicha Kumpošta ml. se nacházel soubor pěti deskových obrazů Karla Rechlika „Cesta života“. Prostor byl doplněn živými rostlinami v keramických žardiniérách od výtvarnice Idy Vaculkové.

Obřadní síni dominuje katafalk s posuvnou vitrážovou stěnou od Miroslava Netíka, nad kterou se nachází sádrový reliéf, diptych „Panychida“ od Tomáše Rullera. Na protější stěně byl zavěšen velký textilní reliéf od Věry Krylové a Jiřího Fuska. Dveře do atrií byly opatřeny bronzovými madly od Františka Navrátila, celý prostor opět lemovaly žardiniéry Idy Vaculkové.

obr. 9: Vstupní foyer, původní stav. Archiv Ivana Rullera;

obr. 10: Pohled z místnosti pozůstalých na výstav s obrazy Miroslava Netíka Život a smrt. Původní stav. Archiv Ivana Rullera

Prostor pro umístění katafalku a tzv. výstav byl doplněn dvěma velkoformátovými deskovými obrazy Život a Smrt od Miroslava Netíka.

Definitivně ztraceny jsou dvě svítidla původně situovaná vedle katafalku, jejichž autorem byl sám prof. Ivan Ruller ve spolupráci s Jiřím Pinkem. Oba jsou pak také autory návrhu a realizace stropních svítidel.

3. Začátek konce

Již po prvních letech používání se začaly objevovat v budově nedostatky. Jejich příčina spočívala v nedodržení technologických pravidel, použití nevhodného materiálu a nekázní při výstavbě. Stavba byla totiž realizována v rámci tzv. Akce Z, což v praxi přinášelo řadu problémů díky tomu, že stavební činnost realizovaly osoby bez dostatečných znalostí nebo vzdělání. U stavby se také řádně nevykonával dozor, jehož erudovaná činnost mohla v průběhu výstavby řadu chyb zachytit a odstranit je. Neprobíhala ani průběžná údržba, což je zvláště důležitý fakt.

V průběhu života stavby se začaly projevovat poruchy, do značné míry způsobené právě neodbornými stavebními pracemi v rámci Akce Z. Budova obřadní síně byla otevřena v roce 1985.

Již v roce 1996 se vyskytla řada stavebních poruch. V září a říjnu 1996 vyhotovila firma Hermany a Šmikmátor, stavební společnost s r.o., znalecký posudek. Úkolem bylo zhodnotit stavebně technický stav vad a poruch stavby, včetně návrhu na jejich odstranění a odborné určení výše finančních nákladů potřebných na opravu. V cenové úrovni roku 1996 byl zpracován rozpočet, který opravy tehdy ocenil na 3,5 mil. Kč. V následujícím roce byl ředitelem SHMB panem Šamšulou předložen návrh na rekonstrukci, město však mělo bohužel jiné priority.

Žádné větší opravy tedy neproběhly. Po deseti letech se v roce 2006 uskutečnilo další posouzení stavebního stavu smuteční síně. Zpracoval jej Ing. Jaroslav Novotný, autorizovaný inženýr a soudní znalec. V té době se už začínaly uvolňovat kamenné desky na atikách a hrozilo jejich zřícení. Znalecký posudek konstatoval, že nedostatky jsou velmi vážné a doporučil radikální řešení – úplné uzavření budovy, což v roce 2007 nastalo.

Jeden z argumentů byly statické poruchy, což, jak se později ukázalo v rámci doplňujících průzkumů, ale nebyla pravda. Problémem byly i provozní náklady, před uzavřením dělaly jen náklady na vytápění i 50 tis/měsíčně. To bylo způsobeno systémem vytápění, objekt nebyl napojen na plynovod, hlavní část byla vytápěna elektrickým podlahovým topením, v objektu bylo instalováno několik desítek elektrických akumulacích kamen.

Bohužel uzavřením objektu došlo k jeho postupné devastaci a stal se opakovaně terčem útoků zlodějů. Jako jedna z prvních věcí zmizela měděná střecha. Je až s podivem, že se tak stalo za provozu hřbitova. Kvůli absenci střešní krytiny začalo do objektu výrazně zatékat a tím docházelo k jeho degradaci. Z nepochopitelných důvodů nebyly všechny umělecké předměty deponovány do skladu SHMB a zůstaly na místě. Řada z nich byla díky tomu silně poničena, jedná se zejména o vitrážovou stěnu a textilní reliéf, který mimo jiné obsahoval i bronzové a měděné prvky.

V roce 2009 byly nutné náklady na sanaci vyčísleny na 10 mil. Kč.

V následujících letech odhady nákladů na záchranu Smuteční síně šplhaly k částce 32 mil. Kč.

Smuteční síň včetně přilehlých pozemků hřbitova byla svěřena Správě hřbitovů města Brna, ta však jako příspěvková organizace města neměla finanční prostředky na její opravu. Ty závisely na politické vůli vedení města a té se nedostávalo.

obr. 11: Posuvná vitrážová stěna. Miroslav Netík. Stávající stav, prosinec 2020. Foto Petr Kunc

4. Politická (ne)vůle

V roce 2011 nechala městská část Brno-Židenice zpracovat studii nové smuteční síně. Pro studii byl osloven Ing. arch. Ilja Coufal. Smuteční síň ve tvaru čtyřstěnu symbolizuje svým vnitřním uspořádáním cestu, půdorysně se zužuje od vstupu až k zesnulému, naopak horizontálně se zvyšuje k věži s horním světlem. Smuteční síň představuje prostor, který nerozptyluje pozornost návštěvníků a dává vyniknout smutečnímu obřadu. Jednoduchý geometrický prostor, který svým tvarem soustřeďuje pozornost pozůstalých k zesnulému, bude oživen pouze světlem jednak pronikajícím shora přes galerii hudebníků na rakev, jednak pronikajícím ze zeleného atria. Atrium oddělené od ostatního prostoru pohřebiště betonovou zdí s popínavými rostlinami představuje ve vnitřním prostoru budoucí uklidnění a pokoj.

Městská část však neměla finance ani pravomoc o stavbě rozhodnout, a tak zůstalo jen u studie. Autor této studie nevěděl, že prof. Ruller nebyl obeznámen s plánem na stavbu nové smuteční síně.

V září téhož roku pak radní města Brna rozhodli o demolici Smuteční síně. Podle mluvčího magistrátu Pavla Žáry však hlavním důvodem nebyly finance, ale malá vytiženost. Než se smuteční síň uzavřela, konalo se tam asi 120 až 140 obřadů za rok, což bylo dle jeho vyjádření málo. Nebyl v tom však zohledněn stavebně technický stav budovy ani skutečnost, že provoz síně zajišťovalo samo město Brno.

Demolice smuteční síně, která byla v roce 2009 i neúspěšným kandidátem na status památky nenašlo mezi městskými radními jednoznačné pochopení. „Rozhodnutí nebylo jednohlasné. Nicméně většina se přiklonila ke zbourání. Zda je to dobře, či špatně, nemohu soudit,“ uvedl tehdejší náměstek primátora zodpovědný za hřbitovy Ladislav Macek.

21. Žádost o souhlas RMB se zpracováním investičního záměru na akci „Výstavba smuteční síně na pohřebišti Židenice“ – RM6/02681

Bylo hlasováno bez rozpravy o variantě II.

1. RMB bere na vědomí studii Smuteční síň – Židenice, duben 2011, zpracovatel: Atelier Coufal.

2. RMB schvaluje demolici objektu obřadní síně na pohřebišti Židenice, na pozemku p. č. 7551/9 v k. ú. Židenice

Pro návrh usnesení hlasovalo 7 členů, 1 člen byl proti, 1 člen se zdržel hlasování.

obr. 12: Rozhodnutí Rady města Brna o demolici z roku 2011

Naštěstí pro nás i budovu samotnou byla demolice vyčíslena na 5 mil. Kč. Tyto finance však vedení města Brna neuvolnilo, a tak k demolici objektu nedošlo.

V červenci 2013 zpracoval další posudek prof. Ing. Chybík. Tento posudek vyvracel tvrzení některých představitelů města, že objekt je staticky narušen a není možné jej opravit. Ať už se jednalo o odpadávání obkladů, poruchy vlivem zatékání atd., žádné tyto poruchy nesouvisely se stabilitou budovy. Potvrdil to statický průzkum obřadní síně z 20. června a 19. října 2012. Způsobilst konstrukcí i jejich spolehlivost byla definována jako vyhovující, bez signalizace nadměrného nebo nerovnoměrného sedání budovy. Významné trhliny ani deformace nevykazovaly ani vnitřní nosné konstrukce.

Od roku 2014 jsem začal působit na městské části jako místostarosta mimo jiné také právě pro oblast životního prostředí. Jelikož jsem od uzavření síně bojoval za její záchranu, mohl jsem nyní jako člen samosprávy v této věci postupovat více aktivně a s většími pravomocemi. Díky spolupráci s vedením města Brna se podařilo v roce 2017 revokovat usnesení o demolicí, a dokonce byly uvolněny finanční prostředky ve výši cca 300 tis. Kč na provedení dočasné hydroizolace střešních pláštěů. To velmi výrazně pomohlo uchránit budovu před další devastací.

Slibně se rozvíjející snahu o záchranu smuteční síně však bohužel přerušily komunální volby v roce 2018. Vedení města Brna se personálně proměnilo a opět chyběla politická vůle a finance. Protože jsem svůj mandát místostarosty ve volbách obhájil, začal jsem znovu jednat s novým vedením města Brna. Po dvou letech vyjednávání se podařilo dospět ke konsenzu, že město Brno převede Smuteční síň do správy městské části Brno-Židenice a současně poskytne částku 27,7 mil. Kč na její opravu. Podmínkou bylo, že tato částka je ze strany města maximální a jakékoliv další náklady už musí nést městská část.

Současně také byla uzavřena dohoda o rekonstrukci přístupové plochy k objektu Smuteční síně, vytvoření rozptylové loučky a nového kolumbária. Tyto stavební práce půjdou na vrub Správě hřbitovů města Brna (SHMB). Přes drobné nesrovnalosti (městská část i SHMB si každý dělal vlastní výběrové řízení na projektanta, obě stavby však musely výtvarně a architektonicky korespondovat) se podařilo oba projekty propojit.

Výběrové řízení na projekční práce vypsané městskou částí Brno-Židenice v roce 2021 vyhrál ateliér arch. Marka Štěpána za cenu 1 730 300 Kč vč. DPH. Záchranu uměleckých děl dostal na starost Tomáš Ruller, venkovní prostory pak za autorského dozoru arch. Marka Štěpána zpracoval ateliér The Büro.

Spor vznikl ohledně budoucího provozu Smuteční síně. Ze strany MČ Brno-Židenice byl záměr objekt pronajmout jako celek některé z pohřebních služeb působících na území města Brna. Ta by zde měla sídlo a přímo by zde prováděla smuteční obřady. Vedení města Brna však požadovalo, aby byla Smuteční síň pronajímána na obřady všem pohřebním službám. To by ale znamenalo finanční i organizační zátěž městského úřadu Židenice. V současné době není o budoucím provozu Smuteční síně definitivně rozhodnuto.

Projektová dokumentace byla odevzdána v červnu roku 2022. Hned na první Radu městské části, která se konala 12. 7. 2022 jsem předložil materiál pro vypsání výběrového řízení na zhotovitele stavby. Navzdory koaliční smlouvě i faktu, že celý postup záchrany nikdo z koaličních partnerů nikdy nerozporoval, navržený bod neprošel. Materiál byl znovu předložen na RMČ 8. 8. 2022. Na této Radě městské části, kde jsem nebyl přítomen díky dlouhodobě nahlášené dovolené, daný materiál v naprosto stejném znění prošel všemi hlasy. Vzápětí poté se záchranou smuteční síně veřejně na sociálních sítích prezentovali koaliční partneři, kteří se nikdy neúčastnili jediného jednání a objekt ani nenavštívili.

Bohužel díky tomuto časovému posunu vypsání výběrového řízení se celý proces podlimitní veřejné zakázky dostal se svými lhůtami pro hodnocení a uzavření smlouvy do času voleb, tedy do období, kdy nebylo ustanoveno nové vedení městské části a současně nebylo možné provést příslušné rozpočtové změny. Současně hrozilo, že městská část o finanční prostředky z města Brna přijde, neboť ty byly vázány povinností uzavřít smlouvu do konce roku 2022.

Znovu jsem tedy materiál na vypsání výběrového řízení na realizaci stavby předložil, nyní už jako starosta, do Rady městské části Brno-Židenice dne 31. 10. 2022. Termín pro podání nabídek je konec listopadu 2022. Výběrové řízení umožňuje snížit objem stavebních prací v závislosti na

nabídnuté ceně. Termín pro realizaci je stanoven na dva roky, právě s ohledem na zajištění zbývajících financí.

Podobný osud jako bylo neschválení výběrového řízení na zhotovitele v červenci 2022 mělo i připravené rozpočtové opatření řešící potřebné finance na restaurátorské práce. Navzdory dohodě i úzu o dělení financí pro jednotlivé resorty byla částka 2 mil. Kč těsně před jednáním Rady městské části a bez jakékoliv diskuse z rozpočtového opatření tehdejší starostou městské části vyjmuta. To opět výrazně zkomplikovalo práce na záchraně uměleckých děl. Finance pak musely být komplikovaně a postupně převáděny v rámci menších celků z úrovně odboru a na úkor jiných investičních akcí. Původní částka na restaurátorské práce byla tehdejší starostou převedena do tzv. rezervy a neměla tedy žádné přímé uplatnění v rámci rozpočtu městské části. Pro záchranu uměleckých děl však být použita nesměla.

5. Záchrana

V průběhu let 2010–2020 se hledaly různé alternativní způsoby využití objektu, mezi ty nejčastější patřily např.

- síň pro pořádání koncertů duchovní hudby
- muzeum funerálního umění
- sídlo některé z církví
- stánek posledního rozloučení pro vietnamskou komunitu
- volnočasové využití např. pro skauty
- galerie

Všechny tyto návrhy jsou však v rozporu s původní funkcí celé stavby, s jeho architektonickým i výtvarným a dispozičním řešením. Některé z návrhů také nerespektovaly pietu hřbitova či jeho provozní řád. Ne každý politik však byl schopen nebo ochoten tento fakt přijmout a nápady na další a další využití se periodicky opakovaly s tím, jak noví politici nastupovali do svých funkcí.

Smuteční síň navíc umožní vytvořit rezervu pro případné přerušení provozu obřadní síně na Ústředním hřbitově. Současně také koresponduje se záměrem dalšího rozvoje hřbitova v Židenicích, jak předurčuje stávající i nový územní plán.

Protože rozhodnutím města Brna byla Smuteční síň svěřena k hospodaření MČ Židenice, bylo možné určit zadání projektu tak, aby byl zachován původní účel stavby, tedy místa pro rozloučení se zesnulými doplněného o zázemí potřebné pro provoz pohřební služby.

Pan architekt Marek Štěpán ve spolupráci s prof. Tomášem Rullerem přistoupili k rekonstrukci tak, aby byla maximálně zachována a obnovena původní podoba smuteční síně včetně jejího vnitřního vybavení. Samostatnou debatou si prošla myšlenka dokončit původní projekt a doplnit vodní prvky, popř. zvonici. Vodní prvky by však zásadně ovlivnily provozní náklady stavby, a proto bylo od tohoto záměru upuštěno. Zvonice v současné době již postrádá smysl a sám autor stavby se několikrát zmínil, že její obnova je zhola zbytečná. Prof. Tomáš Ruller dohledal v archívech všechny dostupné podklady k uměleckým dílům.

V roce 2017 jsem vedl rozhovor s prof. Ivanem Rullerem nad tím, jak stavbu rekonstruovat, až na ni seženeme peníze. S ohledem na jeho pokročilý věk jsem chtěl mít jistotu, že některé budoucí stavební procesy nebudou v rozporu s jeho původní koncepcí. Z debaty vyplynulo, jaké materiály by sám autor již dnes nepoužil, nebo je použil jinak a které detaily jsou naopak pro stavbu autorem chápány jako klíčové. Jedním z nich bylo bronzové zbarvení skel, ve kterých se zrcadlí okolí i přicházející pozůstalí.

obr. 13: Studie rekonstrukce objektu, Ateliér Štěpán (2021)

Při návrhu rekonstrukce jsme se snažili v maximální míře zachovat stávající kamenné obklady a dlažby a co nejméně do nich zasahovat. Dřevěný obklad, opatřený tehdy snad jediným dostupným nátěrem v odstínu Luxol palisandr, jsme se rozhodli nahradit novým světlejším z přírodní borovice.

Nejtěžší úkol byl vyhovět současným předpisům, které jsou zásadně jiné, než byly v době realizace původního projektu. Jedná se zejména o předpisy v oblasti úspory energií, požární bezpečnosti, bezbariérového užívání staveb apod.

Vlastní cestou pak šly restaurátorské práce na uměleckých dílech. Pan Tomáš Ruller se pokusil dohledat a oslovit všechny žijící autory původních uměleckých děl. Tam, kde se to podařilo, svá díla opravdu nakonec restaurují jejich autoři. To se týká zejména pentaptychu Karla Rechlíka nebo sádrového reliéfu T. Rullera. U jiných děl byli osloveni současní umělci, například restaurátorské práce na vitráži provádí Laco Garaj a jeho syn. Záhadou je osud žardiniér od Idy Vaulkové. Dohledaly se zatím dva původní originální kusy a původní dokumentace. Dle záznamů by zbývající kusy měly být deponovány v ZOO Brno. Vedení ZOO se však tomuto faktu brání, původní předávací protokoly byly v nedávné době skartovány. V hledání těchto keramických prvků pokračujeme. S ohledem na míru poškození bude nejtěžším úkolem restaurování původního

textilního reliéfu Věry Krylové a Jiřího Fuská. S ohledem na jeho formát je problematický i jeho transport a předpokládá se provedení restaurátorských prací přímo v místě stavby. „Člověk to musí brát trochu s nadhledem, ale já věřím, že zvítězí zdravý rozum, životní situace, které se tady řeší, by měly mít opravdu důstojný stánek,“ řekl v listopadu 2016 Ivan Ruller.

Obr. 14: Kruhový reliéf. Jiří Fusek, Věra Krylová. Stávající stav červen 2022. Foto Petr Kunc

6. Současný stav, zájem medií, umělců

V současné době je vydáno, zatím bez nabytí právní moci, stavební povolení na celou akci a dále je vydáno povolení na realizaci venkovních úprav, tj. kolumbária, rozptylové loučky a vstupního předprostoru.

Město Brno poskytlo městské části finanční transfery ve výši celkem 27,7 mil. Kč, z toho 2 mil. Kč na projektovou přípravu.

Rozpočtová cena rekonstrukce, vč. sadových úprav činí 37 mil. Kč bez DPH.

Předpokládaná cena venkovních úprav včetně kolumbária a rozptylové loučky činí 5 mil. Kč bez DPH.

S ohledem na nutné zajištění financí nad rámec transferu z Magistrátu města Brna je zakázka na rekonstrukci vypsána tak, aby byla možná realizace po částech.

Současně s vypsáním zakázky probíhají restaurátorské práce na uměleckých dílech.

Stavba jako taková budí obrovský zájem odborné veřejnosti. Zásluhu na tom má i dlouhodobá mediální práce, komunikace s vysokými školami, prezentace historie stavby veřejnosti a různé aktivity, které měly za cíl památku co nejvíce veřejnosti představit.

Mezi ty nejvýznamnější akce patří setkání v rámci Dne zesnulých v roce 2016, kdy byla Smuteční síň nasvícena ateliérem Visualové a za osobní účasti pana prof. Ivana Rullera se zde konala přednáška o historii stavby. Atmosféru večera dokreslovalo smyčcové kvarteto. Česká televize zde odvysílala přímý živý vstup do večerních regionálních zpráv.

obr. 15: Nasvícení Smuteční síně na Den zesnulých, Visualové 2016. Foto Petr Kunc

Rekonstrukce Smuteční síně byla i tématem zadání bakalářských prací VUT FAST v Brně v roce 2016. Studentské práce byly pak podkladem pro ideové řešení rekonstrukce.

V roce 2021 byla Smuteční síň představena v rámci akce OPEN HOUSE Brno.

V průběhu let navštívili Smuteční síň desítky studentů a architektů, bylo natočeno několik dokumentů a pořadů.

Konala se zde dokonce i svatba, dva mladí snoubenci projevíli zájem o to říci si své „ano“ před sousoším Olbrama Zoubka.

Jedna z posledních akcí se konala letos v rámci akce Malá noc módy VI. Neuvěřitelně vizuálně silný zážitek propojení módní přehlídky ve funerálním objektu opět dokázal jedinečnost této stavby.

obr. 16: Svatební obřad před sousoším Olbrama Zoubka, srpen 2022. Foto Petr Kunc;

obr. 17: Malá noc módy VI, říjen 2022. Foto Petr Kunc

Zájem neutuchá ani nyní, evidujeme žádosti od organizátorů uměleckého eventů, který propaguje mladé české umělce, fashion designery, produktové designery nebo českou manufakturu. Dalším subjektem, který má zájem Smuteční síň zapojit do života, je VUT FAVU, katedra teorie dějin a umění, která by zde ráda realizovala krátkodobou výstavu s tematikou rostlin.

Nutno poznamenat, že ne vždy se tyto akce setkávají s pochopením širší veřejnosti, a tak chodí i stížnosti. Ta poslední se týkala právě konané Malé noci módy. Naštěstí je takových ohlasů velmi málo.

V tuto chvíli je Smuteční síň nejbližší své záchraně za celou dobu od jejího uzavření. Podaří-li se dílo dokončit a vdechnout stavbě další život, je otevřenou výzvou ji zkusit opětovně zapsat na seznam nemovitých kulturních památek. V židenicích jsou zatím v tomto seznamu evidovány dvě stavby, Městské lázně od Bohuslava Fuchse a Tyršova základní škola od Oskara Pořízky. Jediněční dílo prof. Ivana Rullera do tohoto seznamu dle mého názoru patří také.

Zdroje:

- https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/obradni-sin-v-zidenicich-chatra-na-opravu-mesto-ne.html
- <https://www.archiweb.cz/en/n/home/zastupci-brna-zidenic-chteji-uchranit-smutecni-sin-od-demolice>
- <https://www.casopisstavebnictvi.cz/clanky-devastace-smutecni-sine-v-zidenicich.html>
- <https://brnenska.drbna.cz/zpravy/spolecnost/8191-zidenicka-smutecni-sin-se-bourat-nebude-radni-zrusili-rozhodnuti-o-demolici.html>
- https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/mesto-zboura-smutecni-sin20111003.html
- <https://www.martinkoplik.cz/l/smutecni-sin-v-zidenicich/>
- <https://www.mapotic.com/cerveny-a-cerny-seznam-cenne-ceske-architektury-1950-az-2000/591410-zidenicka-smutecni-sin>
- https://theses.cz/id/z4vwd3/Chromkova_Lucie_Smutecni_sin_v_architekture_ceskych_zemi_.pdf
- https://theses.cz/id/f6rx7s/Chromkova_Lucie_Smutecni_sine_na_Valassku_v_obdobi_social.pdf
- <https://pamatkovykatalog.cz/smutecni-obradni-sin-18676273>
- https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Stoneware_public_waste_basket_with_relief_municipal_emblem_in_the_Czech_Republic

Autoři

Doc. Ing. arch. Eva Borecká, Ph.D.

Slovenská technická univerzita, Stavebná fakulta – Katedra architektúry (SK)

vyštudovala Fakultu architektúry v Bratislave. Ako architektka pôsobila v Štátnom výskumnom, projektovom a typizačnom ústave v Bratislave, neskôr vo vlastnom architektonickom ateliéri spolu s manželom. Niekoľko realizácií ateliéru bolo nominovaných na Cenu Dušana Jurkoviča. Od roku 2014 pôsobí pedagogicky na Katedre architektúry Stavebnej fakulty STU v Bratislave. Vede ateliérovú tvorbu, bakalárske a diplomové projekty, prednášky predmetu Teória a dejiny architektúry a umenia 20. stor. pre oba stupne štúdia. V publikačnej činnosti sa venuje dejinám architektúry 20. stor. v medzivojnovom období.

Mgr. Ivo Bednář

OZV Magistrátu města Brna (CZ)

vystudoval Univerzitu Komenského v Bratislavě, obor Právo. Podnikal v oblasti cestovního ruchu a obchodního práva, od roku 2014 byl vedoucím obchodu a marketingu v Turistickém informačním centru Brno. Od roku 2017 pracuje jako vedoucí Odboru zahraničních vztahů Magistrátu města Brna.

Ing. arch. Romana Klasová, Ph.D.

Pamiatkový úrad SR (SK)

je architektka, vystudovala Fakultu architektúry Slovenské technické univerzity v Bratislavě, kde následně ukončila doktorský studijní program obnova architektonického dědictví. Věnuje se vývoji architektury meziválečného období na Podkarpatské Rusi, s bližším zaměřením na město Užhorod. V současnosti působí jako metodik na Pamiatkovom úrade Slovenskej republiky.

Ilnara Dudash

Ukrajinské centrum v Brně (CZ)

je předsedkyní spolku Ukrajinská iniciativa jižní Moravy, ředitelka Ukrajinského centra v Brně. Pochází z Podkarpatské Ukrajiny, do Brna přijela v roce 2006. Od roku 2014 se věnuje proukrajinské činnosti. Založila spolek Ukrajinská iniciativa jižní Moravy. Od března 2022 roku je ředitelkou Ukrajinského centra v Brně.

Dr. Iryna Matsevko

Kharkiv School of Architecture (UA)

Is historian, Deputy Vice-Chancellor of the Kharkiv School of Architecture, Ukraine, which was evacuated from Kharkiv to Lviv in March 2022. As a Humanities Block tutor, she designs courses on the cultural and social contexts of architecture, heritage studies and urban practices. Her academic interests include social and cultural history of Soviet Ukraine, urban history, urban heritage and practices as a driver of sustainability in cities and communities. Her practical experience includes development and management of public history projects on contested memories and inclusive approaches in heritage practices.

Kateryna Kublytska

Courtauld Samuel H. Kress Foundation (UK)

Is practising architect restorer, architectural historian. Since February 24, 2022 she has been working in Kharkiv on the survey of cultural heritage objects after the damage and destruction caused by the Russian army shelling of Kharkiv. Since 5 July 2022 she works at the Courtauld Samuel H. Kress Foundation as a visiting fellow.

Ing. arch. Vlasta Loutocká

Vysoké učení technické v Brně, Fakulta architektury (CZ)

vystudovala FA VUT v Brně, obor rekonstrukce památek. Od roku 2009 pracuje v Národním památkovém ústavu, v Metodickém centru moderní architektury v Brně. Podílí se na vydávání metodik a odborných publikací s tematikou památkové péče zejména s důrazem na architekturu 20. století. Od roku 2020 doktorandkou na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně. Jejím tématem jsou stavby československých architektů na území Ukrajiny a bývalé Podkarpatské Rusi v meziválečném období.

Doc. Ing. arch. Jana Gregorová, Ph.D.

Slovenská technická univerzita, Stavebná fakulta – Katedra architektúry (SK)

je architektka a vysokoškolská pedagogička. Dlhodobo sa zaoberá ochranou a obnovou architektonického dedičstva na Slovensku. Do roku 2017 pôsobila na Fakulte architektúry STU, kde sa špecializovala najmä na problém prezentácie architektonického dedičstva s dôrazom na obnovu pôvodnej identity narušených štruktúr. Prestupom na Stavebnú fakultu sa v spolupráci s SKSI venuje aj problematike interdisciplinarnej obnovy architektonického dedičstva z polohy architekta. V súčasnosti iniciuje vznik odbornej platformy pre obnovu architektonického dedičstva na STU Bratislava. Spracovala množstvo expertíz v danom odbore pre prax. Bola expertkou a členkou viacerých porôt a expertných tímov pre urbanisticko-architektonické súťaže. Za svoju dlhoročnú aktivitu získala viaceré ocenenia, napr. Cena ČR – mesto roka ČR 2001 alebo cenu Fénix – pamiatka roka 2011.

Prof. Ing. arch. Hana Urbášková, Ph.D.

Vysoké učení technické v Brně, Fakulta architektury (CZ)

působí na Fakultě architektury VUT v Brně. Zabývá se problematikou udržitelného rozvoje sídel a současnými možnostmi využití kulturních hodnot území. Ve své výzkumné, pedagogické i projekční praxi klade důraz na zachování architektonického a urbanistického dědictví, pochopení významu památkové péče a celkovou efektivitu a udržitelnost navrhování.

Ing. Petr Svoboda

Vysoké učení technické v Brně, Ústav soudního inženýrství (CZ)

je doktorandem na Ústavu soudního inženýrství Vysokého učení technického v Brně. Od roku 2007 působí na různých pozicích v Národním památkovém ústavu, od roku 2015 vede Metodické centrum moderní architektury v Brně. Je též autorem řady publikací a řešitelem výzkumných projektů pro oblast průzkumů a technologie obnovy památek architektury 20. století.

Ing. Petr Kunc

Úřad městské části Brno-Židenice (CZ)

je absolventem SPŠ stavební Brno a FS VUT v Brně. Získal autorizaci ČKAIT v oboru Pozemní stavitelství. V současné době je členem Výboru pro dopravu a majetek zastupitelstva Jihomoravského kraje a starostou městské části Brno-Židenice. Je ženatý a má dvě děti.

English Summary

Czechoslovak Footprint in Subcarpathian Ruthenia, Monuments in Danger and the Tasks of Conservation with Emphasis on the Importance of Cultural Heritage

The Forgotten Generation

Vojtech Borecký – painter of Subcarpathian Ruthenia

Eva Borecká

In Subcarpathian Ruthenia (1919–1938), domestic avant-garde art developed parallel with architectural modernism in the newly established Czechoslovak Republic (1918–1939). The art school in Uzhhorod, led by Jozef Bokšay (1891–1975) and Vojtech Erdely (1891–1955), educated a young generation of artists. One of them was the painter Vojtech Borecký (1910–1990). The article deals with his life and work.

Areas of cooperation of the Statutory City of Brno with partner cities in Ukraine

Ivo Bednář

Up to date, the Statutory City of Brno has one partner city (Kharkiv), and negotiations are underway with two other cities (Lviv and Uzhhorod). Over the past 14 (respectively 17 years), countless joint events have taken place with partner cities in Ukraine in the fields of culture, education and economic assistance. Today, unfortunately, the situation is different. The freshest and the saddest activity, but at the same time, the most needed is the humanitarian aid to Ukraine due to the unprovoked aggression of the Russian Federation in Ukraine. The article presents in detail the humanitarian aid provided and reports on some of the activities that took place before the war.

Circumstances of origin and current state of interwar architectural production of residential buildings in Uzhhorod

Romana Klasová

Between the World Wars, Uzhhorod, which was a small provincial rural town at the turn of the 19th and 20th centuries, became a modern 20th-century settlement and an important regional administrative centre. Uzhhorod became the administrative centre of Subcarpathian Ruthenia and the seat of the regional authorities. By this act, it was destined to build a new state administrative structure to provide for the territory. The entire interwar period was accompanied by a considerable expansion of construction works and strong human efforts that helped to build a functioning infrastructure. Uzhhorod has a wide range of residential buildings from this period, ranging from small colonies to a representative urban district. The result is a valuable architectural production with many authentic buildings still preserved today, leaving a legacy of Czech and Slovak builders and architects. Most of these buildings still serve their original purpose. The article describes the process of Uzhhorod's transformation and its problems and introduces us to the important buildings.

Karel Boublík, architect of Lviv

Ilmara Dudash

Almost unknown in the Czech Republic, he was indispensable in Lvov in his time. The figure of Karel Boublík (6th November 1869 – 1st May 1925) is certainly worthy of attention in the history of Lviv architecture of the last century, but it is somewhat mysterious. No photograph of him has been found to date, so we can only speculate what he looked like. He probably came to Lviv thanks to his uncle Václav Boublík, who was transferred to Halycha by the then Ministry of War. Immediately after his transfer, he went to work as a young specialist in his twenties in the renowned Lviv architectural office of Ivan Levinsky. Karel Boublík remained faithful to Lviv throughout his creative life. In this article, we will get acquainted with some of the important buildings that architect Boublík designed for the city of Lviv.

Destruction of immovable cultural heritage during the war of the Russian Federation against Ukraine.

Kateryna Kublytska

The article examines the types of destruction of objects of immovable cultural heritage as a result of the war of the Russian Federation against Ukraine and the problems and challenges faced by preservationists. On the example of the city of Kharkiv, the main types of destruction are given - a case of four objects that are architectural monuments and suffered damage of varying degrees of severity.

Transfers of wooden churches from Subcarpathian Ruthenia to Czechoslovakia

Vlasta Loutocká

In 1919, Subcarpathian Ruthenia, then an underdeveloped and developed territory, joined the newly established Czechoslovak Republic by its own decision. The period that is referred to as the period of the greatest prosperity of Subcarpathian Rus began. With the development of political, economic and economic relations, there was a revival of interest in culture, folklore and folk architecture. In particular, Ruthenian wooden Orthodox churches are among the unique valuable unmistakable buildings, a significant architectural wealth. Several of them were saved by moving to the territory of Bohemia, Moravia and Slovakia between the two world wars.

The article describes the journey of these churches (to Prague, Dobříkov, Kunčice pod Ondřejníkem, Hradec Králové, Blansko and Nová Paka) and the circumstances of their transfer. Emphasis is placed on the current condition and the care that was and is being given to the precious buildings. Their present-day „life“ is also mentioned.

Possible methodological approaches to the restoration of lost architectural heritage

Jana Gregorová

The redefinition of our position in a united Europe, as well as the pressure of globalism, forces us to reflect on our cultural identity. „Heritage is not to be protected because it is not to be damaged“ is a loose interpretation of Professor Jozef Šmajš' thesis, initially concerning the protection of nature, which is also fully applicable to the protection of culture. Among other entities, heritage protection is also trying to slow down the process of the extinction of ancestral heritage, which in this context can also be understood as an instrument of cultural sustainability, while it is clear that the method and degree of protection depend on the type of cultural level of the community practising protection and the overall social situation. A special situation arises in a state of threat, and therefore the paper also reflects more deeply on the nature of the relationship to ancestral heritage and the view of its protection or restoration to its original state in the event of its sudden disappearance.

Le Corbusier in France and India: A Comparison of the Care of Le Corbusier's Legacy

Hana Urbášková

Between the two world wars, functionalist architecture was realised all over the world thanks to the enthusiasm of young and renowned architects. Like previous historical styles, it sought expression in forms that expressed its philosophy, influenced by social changes. In the field of architecture, this meant the modernisation of building techniques, the construction of houses according to their function, addressing the requirements of industry and, at the same time, the social needs of modern man. The problems we face now were already being addressed a century ago: housing affordability, the use of brownfield sites, the harmony between old and contemporary buildings, etc.

Functionalist architecture was uncritically admired in its time and is still admired today; on the other hand, it had and has many opponents and critics. Today, a hundred years later, we can say that buildings are functioning organism and deserve conservation and protection for their unique structural, material and layout solutions. The modern architecture of the first half of the 20th century has given rise to the architecture of the 21st century and is a source of inspiration for contemporary architects.

The preservation and protection of modern architecture operate at national and international levels, but the form and level of preservation vary from country to country. Therefore, the process of restoring it is not easy. The state of Le Corbusier's outstanding buildings is indicative of the relationship between countries and the material cultural heritage of the first half of the 20th century.

The article tells about the level of care for le Corbusier's buildings in France and India.

The value of selected Jewish monuments after World War II

Petr Svoboda

The paper traces the fate of three houses, which were originally representative residences of Jewish families, during and immediately after the Second World War. The war affected these houses in a fundamental way and largely determined their further use. One of the houses does not exist today, while another, without its original interior furnishings, is used for commercial purposes. The third, with many authentic features, is a public museum, an icon of modern architecture.

Rescue of the Funeral Ceremonial Hall of the Important Brno Architect Prof. Ing. arch. Ivan Ruller

Petr Kunc

The history of the archetype of funeral halls with a focus on the fate of the Funeral Hall in Brno-Zidenice of Prof. Ivan Ruller. The conceptual design of the building with a focus on works of art. A review of the process of saving this monument in terms of financial, political and construction-technical aspects.

Československá stopa na Podkarpatské Rusi, památky v ohrožení a úkoly památkové péče s důrazem na význam kulturního dědictví

Editoři / Vlasta Loutocká, Hana Urbášková

Autoři textů / Eva Borecká, Ivo Bednář, Romana Klasová, Ilnara Dudash, Iryna Matsevko,
Kateryna Kublytska, Vlasta Loutocká, Jana Gregorová, Hana Urbášková, Petr Svoboda, Petr Kunc

Recenzent / Jarmila Húsenicová

Grafické zpracování / Petr Svoboda

Jazyková úprava / Vlasta Loutocká

Vydalo / Akademické nakladatelství CERM[®], s.r.o.,
Purkyňova 95a, 612 00 Brno, <https://www.cerm.cz>

Tisk / Ing. Vladislav Pokorný – LITERA BRNO

Místo a rok vydání / Brno 2022, vydání první

ISBN 978-80-7623-100-9

CRM[®]

ISBN 978-80-7623-100-9

9 788076 231009